Inter-Collegiate Latin Series.

CÆSAR'S GALLIC WAR

TEXT EDITION

FOR USE WITH THE ANNOTATED EDITION BY

PROFESSORS C. M. LOWE AND J. T. EWING.

CHICAGO
ALBERT, SCOTT & CO.

HUNC LIBRUM

CUM ALIIS

COLLEGIO JUVENTUTIS SUAE ET JUVENTUTI COLLEGII

DONO LEGAVIT

ALFREDUS GULIELMUS STRATTON, M.A., PH.D.

HUJUS UNIVERSITATIS ET COLLEGII

IN LITTERIS GRAECIS ET LATINIS OLIM ALUMNUS,

UNIVERSITATIS JOHNS HOPKINS SCHOLARIS ET SOCIUS,

UNIVERSITATIS CHICAGO PRAELECTOR,

UNIVERSITATIS LAHORE APUD INDOS

LINGUAE SANSCRITICAE PROFESSOR ET REGISTRARIUS:

ANTE DIEM OBIIT FEBRI MELITENSI IN MONTIBUS KASHMIR

AUGUSTO MENSE A.D. 1902 TRIGINTA SEX ANNOS NATUS.

"Dulces exuviae dum fata deusque sinebant."

"Respiciebat nos antiquo flumine Gangi transito:
respexit, flumen majus magisque antiquum transiturus."

"After life's fitful fever he sleeps well."

Inter-Collegiate Latin Series.

CÆSAR'S GALLIC WAR

TEXT EDITION

FOR USE WITH THE ANNOTATED EDITION BY

PROFESSORS C. M. LOWE AND J. T. EWING

CHICAGO
ALBERT, SCOTT & CO

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS PRIMUS.

B. C. 58.

Description of the divisions and inhabitants of Gaul.

1. Gallia est omnis dīvīsa in partēs trēs, quārum ūnam incolunt Belgae, aliam Aquītānī, tertiam quī ipsōrum linguā Celtae, nostrā Gallī appellantur. Hī omnēs linguā, īnstitūtīs, lēgibus inter sē differunt. Gallōs ab Aquitānīs Garumna flūmen, ā Belgīs Mātrona et Sēquana dīvidit. Hōrum omnium fortissimī sunt Belgae, proptereā quod ā cultū atque hūmānitāte prōvinciae longissimē absunt, minimēque ad eōs mercātōrēs saepe commeant atque ea, quae ad effēminandōs animōs pertinent, important, proximīque sunt Germānīs, quī trāns Rhēnum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Quā dē causā Helvētiī quoque reliquōs Gallōs virtūte praecēdunt, quod ferē cotīdiānīs proeliīs cum Germānīs contendunt, cum aut suīs fīnibus eōs prohibent, aut ipsī in eōrum fīnibus bellum gerunt. Eōrum ūna pars, quam Gallōs obtinēre dictum est, initium capit ā flūmine Rhodanō; continētur Garumnā flūmine, Ōceanō, fīnibus Belgārum; attingit etiam ab Sēquanīs et Helvētiīs flūmen Rhēnum; vergit ad septentriōnēs. Belgae ab extrēmīs Galliae fīnibus oriuntur; pertinent ad īnferiōrem partem flūminis Rhēnī; spectant in septentriōnem et orientem sōlem. Aquitānia ā Garumnā flūmine ad Pȳrēnaeōs montēs et eam partem Ōceanī, quae est ad Hispāniam, pertinet; spectat inter occāsum sōlis et septentriōnēs.

Orgetorix persuades the Helvetians to invade Gaul.

2. Apud Helvētiōs longē nōbilissimus fuit et dītissimus Orgetorix. Is, M. Messālā et M. Pīsōne cōnsulibus, rēgnī cupiditāte inductus coniūrātiōnem nōbilitātis fēcit et cīvitātī persuāsit, ut dē fīnibus suīs cum omnibus cōpiīs exīrent: perfacile esse, cum virtūte omnibus praestārent, tōtīus Galliae imperiō potīrī. Id hōc facilius eīs persuāsit, quod undique locī nātūrā Helvētiī continentur: ūnā ex parte flūmine Rhēnō lātissimō atque altissimō, quī agrum Helvētium ā Germānīs dīvidit, alterā ex parte monte Iūrā altissimō, quī est inter Sēquanōs et Helvētiōs, tertiā lacū Lemannō et flūmine Rhodanō, quī prōvinciam nostram ab Helvētiīs dīvidit. Hīs rēbus fīēbat, ut et minus lātē vagārentur et minus facile fīnitimīs bellum īnferre possent; quā ex parte hominēs bellandī cupidī māgnō dolōre afficiēbantur. Prō multitūdine autem hominum et prō glōriā bellī atque fortitūdinis angustōs sē fīnīs habēre arbitrābantur, quī in longitūdinem mīlia passuum CCXL, in lātitūdinem CLXXX patēbant.

Preparations of the Helvetians.

3. Hīs rēbus adductī et auctōritāte Orgetorigis permōtī cōnstituērunt ea, quae ad proficīscendum pertinērent, comparāre, iūmentōrum et carrōrum quam māximum numerum coēmere, sēmentēs quam māximās facere, ut in itinere cōpia frūmentī suppeteret, cum proximīs cīvitātibus pācem et amīcitiam cōnfīrmāre. Ad eās rēs cōnficiendās biennium sibi satis esse dūxērunt; in tertium annum profectiōnem lēge cōnfīrmant. Ad eās rēs cōnficiendās Orgetorix dēligitur. Is sibi lēgātiōnem ad cīvitātēs suscēpit.

Orgetorix conspires with chiefs of other tribes for supremacy.

In eō itinere persuādet Casticō, Catamantaloēdis fīliō, Sēquanō, cūius pater rēgnum in Sēquanīs multōs annōs obtinuerat et ā senātū populī Rōmānī amīcus appellātus erat, ut rēgnum in cīvitāte suā occu-

pāret, quod pater ante habuerat; itemque Dumnorigī Aeduō, frātrī Diviciacī, quī eō tempore prīncipātum in cīvitāte obtinēbat āc māximē plēbī acceptus erat, ut idem cōnārētur, persuādet eīque fīliam suam in mātrimōnium dat. Perfacile factū esse illīs probat cōnāta perficere, proptereā quod ipse suae cīvitātis imperium obtentūrus esset: nōn esse dubium, quīn tōtīus Galliae plūrimum Helvētiī possent; sē suīs cōpiīs suōque exercitū illīs rēgna conciliātūrum cōnfīrmat. Hāc ōrātiōne adductī inter sē fidem et iūs iūrandum dant et, rēgnō occupātō, per trēs potentissimōs āc fīrmissimōs populōs tōtīus Galliae sēsē potīrī posse spērant.

Orgetorix is tried for conspiracy but escapes. His sudden death.

4. Ea rēs est Helvētiīs per indicium ēnūntiāta. Mōribus suīs Orgetorigem ex vinclīs causam dīcere coēgērunt; damnātum poenam sequī oportēbat, ut īgnī cremārētur. Diē cōnstitūtā causae dictiōnis Orgetorix ad iūdicium omnem suam familiam, ad hominum mīlia decem, undique coēgit et omnēs clientēs obaerātōsque suōs, quōrum māgnum numerum habēbat, eōdem condūxit; per eōs, nē causam dīceret, sē ēripuit. Cum cīvitās ob eam rem incitāta armīs iūs suum exsequī cōnārētur, multitūdinemque hominum ex agrīs magistrātūs cōgerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspīciō, ut Helvētiī arbitrantur, quīn ipse sibi mortem cōnscīverit.

The Helvetians complete their preparations and depart.

5. Post ēius mortem nihilō minus Helvētiī id, quod cōnstituerant, facere cōnantur, ut ē fīnibus suīs exeant. Ubi iam sē ad eam rem parātōs esse arbitrātī sunt, oppida sua omnia, numerō ad duodecim, vīcōs ad quadringentōs, reliqua prīvāta aedificia incendunt, frūmentum omne, praeterquam quod sēcum portātūrī erant, combūrunt, ut, domum reditiōnis spē sublātā, parātiōrēs ad omnia perīcula subeunda essent, trium mēnsum molita cibāria sibi quemque

domō efferre iubent. Persuādent Rauricīs et Tulingīs et Latovīcīs fīnitimīs, utī eōdem ūsī cōnsiliō oppidīs suīs vīcīsque exūstīs, ūnā cum iīs proficīscantur, Bōiōsque, quī trāns Rhēnum incoluerant et in agrum Nōricum trānsierant Nōrēiamque oppūgnārant, receptōs ad sē sociōs sibi adscīscunt.

They arrange to cross the Rhone and march through the Roman Province.

6. Erant omnīnō itinera duo, quibus itineribus domō exīre possent: ūnum per Sēquanōs, angustum et difficile, inter montem Iūram et flūmen Rhodanum, vix quā singulī carrī dūcerentur; mōns autem altissimus impendēbat, ut facile perpaucī prohibēre possent; alterum per prōvinciam nostram, multō facilius atque expedītius, propterea quod inter fīnēs Helvētiōrum et Allobrogum, quī nūper pācātī erant, Rhodanus fluit, isque nōnnūllīs locīs vadō trānsītur. Extrēmum oppidum Allobrogum est proximumque Helvētiōrum fīnibus Genāva. Ex eō oppidō pōns ad Helvētiōs pertinet. Allobrogibus sēsē vel persuāsūrōs, quod nōndum bonō animō in populum Rōmānum vidērentur, exīstimābant, vel vī coāctūrōs ut per suōs fīnēs eōs īre paterentur. Omnibus rēbus ad profectiōnem comparātīs, diem dīcunt, quā diē ad rīpam Rhodanī omnēs conveniant: is diēs erat a. d. v. Kal. Apr., L. Pīsōne, A. Gabīniō cōnsulibus.

Caesar delays them by pretexts.

7. Caesarī cum id nūntiātum esset, eōs per prōvinciam nostram iter facere cōnārī, mātūrat ab urbe proficīscī et, quam māximīs potest itineribus, in Galliam ūlteriōrem contendit et ad Genāvam pervenit. Prōvinciae tōtī quam māximum potest mīlitum numerum imperat (erat omnīnō in Galliā ūlteriōre legiō ūna), pontem, quī erat ad Genāvam, iubet rescindī. Ubi dē ēius adventū Helvētiī certiōrēs factī sunt, lēgātōs ad eum mittunt nōbilissimōs cīvitātis, cūius lēgātiōnis Nammēius et Verucloetius prīncipem locum obtinēbant, quī dīcerent, sibi esse in animō sine

ūllō maleficiō iter per prōvinciam facere, propterea quod aliud iter habērent nūllum: rogāre, ut ēius voluntāte id sibi facere liceat. Caesar, quod memoriā tenēbat, L. Cassium cōnsulem occīsum exercitumque ēius ab Helvētiīs pulsum et sub iugum mīssum, concēdendum nōn putābat; neque hominēs inimīcō animō, datā facultāte per prōvinciam itineris faciundī, temperātūrōs ab iniūriā et maleficiō exīstimābat. Tamen, ut spatium intercēdere posset, dum mīlitēs, quōs imperāverat, convenīrent, lēgātīs respondit, diem sē ad dēlīberandum sūmptūrum: sī quid vellent, ad Īd. Aprīl. reverterentur.

He prevents their crossing the Rhone.

8. Intereā eā legiōne, quam sēcum habēbat, mīlitibusque, quī ex prōvinciā convēnerant, ā lacū Lemannō, quī in flūmen Rhodanum īnfluit, ad montem Iūram, quī fīnēs Sēquanōrum ab Helvētiīs dīvidit, mīlia passuum decem novem mūrum in altitūdinem pedum sēdecim fossamque perdūcit. Eō opere perfectō, praesidia dispōnit, castella commūnit, quō facilius, sī sē invītō trānsīre cōnārentur, prohibēre possit. Ubi ea diēs, quam cōnstituerat cum lēgātīs, vēnit, et lēgātī ad eum revertērunt, negat sē mōre et exemplō populī Rōmānī posse iter ūllī per prōvinciam dare et, sī vim facere cōnentur, prohibitūrum ostendit. Helvētiī eā spē dēiectī, nāvibus iūnctīs ratibusque complūribus factīs, aliī vadīs Rhodanī, quā minima altitūdō flūminis erat, nōnnumquam interdiū, saepius noctū, sī perrumpere possent, cōnātī, operis mūnītiōne et mīlitum concursū et tēlīs repulsī hōc cōnātū dēstitērunt.

The Helvetians obtain permission from the Sequani to pass through their country.

9. Relinquēbātur ūna per Sēquanōs via, quā Sēquanīs invītīs propter angustiās īre nōn poterant. Hīs cum suā sponte persuādēre nōn possent, lēgātōs ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut, eō dēprecātōre,

ā Sēquanīs impetrārent. Dumnorix grātiā et largītiōne apud Sēquanōs plūrimum poterat et Helvētiīs erat amīcus, quod ex eā cīvitāte Orgetorigis fīliam in mātrimōnium dūxerat, et cupiditāte rēgnī adductus novīs rēbus studēbat et quam plūrimās cīvitātēs suō beneficiō habēre obstrictās volēbat. Itaque rem suscipit et ā Sēquanīs impetrat, ut per fīnēs suōs Helvētiōs īre patiantur, obsidēsque utī inter sēsē dent, perficit: Sēquanī, nē itinere Helvētiōs prohibeant, Helvētiī, ut sine maleficiō et iniūriā trānseant.

Caesar brings up his forces to oppose their passage.

10. Caesarī renūntiātur, Helvētiīs esse in animō, per agrum Sēquanōrum et Aeduōrum iter in Santonum fīnēs facere, quī nōn longē ā Tolōsātium fīnibus absunt, quae cīvitās est in prōvinciā. Id sī fieret, intellegēbat māgnō cum perīculō prōvinciae futūrum, ut hominēs bellicōsōs, populī Rōmānī inimīcōs, locīs patentibus māximēque frūmentāriīs fīnitimōs habēret. Ob eās causās eī mūnītiōnī, quam fēcerat, T. Labiēnum lēgātum praefēcit; ipse in Ītaliam māgnīs itineribus contendit duāsque ibi legiōnēs cōnscrībit et trēs, quae circum Aquilēiam hiemābant, ex hībernīs ēdūcit et, quā proximum iter in ūlteriōrem Galliam per Alpēs erat, cum hīs quīnque legiōnibus īre contendit. Ibi Ceutrōnēs et Grāiocelī et Caturigēs, locīs superiōribus occupātīs, itinere exercitum prohibēre cōnantur. Complūribus hīs proeliīs pulsīs, ab Ocelō, quod est citeriōris prōvinciae extrēmum, in fīnēs Vocontiōrum ūlteriōris prōvinciae diē septimō pervenit: inde in Allobrogum fīnēs, ab Allobrogibus in Segusiāvōs exercitum dūcit. Hī sunt extrā prōvinciam trāns Rhodanum prīmī.

The Helvetians invade the country of the Aedui who implore Caesar's protection.

11. Helvētiī iam per angustiās et fīnēs Sēquanōrum suās cōpiās trādūxerant et in Aeduōrum fīnēs pervēnerant eōrumque agrōs populābantur.

Aeduī, cum sē suaque ab iīs dēfendere nōn possent, lēgātōs ad Caesarem mittunt rogātum auxilium: Ita sē omnī tempore dē populō Rōmānō meritōs esse, ut paene in cōnspectū exercitūs nostrī agrī vāstārī līberī eōrum in servitūtem abdūcī, oppida expūgnārī nōn dēbuerint. Eōdem tempore Ambarrī, necessāriī et cōnsanguineī Aeduōrum, Caesarem certiōrem faciunt, sēsē, dēpopulātīs agrīs, nōn facile ab oppidīs vim hostium prohibēre. Item Allobrogēs, quī trāns Rhodanum vīcōs possessiōnēsque habēbant, fugā sē ad Caesarem recipiunt et dēmōnstrant, sibi praeter agrī solum nihil esse reliquī. Quibus rēbus adductus Caesar nōn exspectandum sibi statuit, dum omnibus fōrtūnīs sociōrum cōnsūmptīs in Santonōs Helvētiī pervenīrent.

At the crossing of the Arar Caesar destroys the Tigurini who formed the rear-guard of the Helvetians.

12. Flūmen est Arar, quod per fīnēs Aeduōrum et Sēquanōrum in Rhodanum īnfluit, incrēdibilī lēnitāte, ita ut oculīs, in utram partem fluat, iūdicārī nōn possit. Id Helvētiī ratibus āc lintribus iūnctīs trānsībant. Ubi per explōrātōrēs Caesar certior factus est, trēs iam partēs cōpiārum Helvētiōs id flūmen trādūxisse, quartam ferē partem citrā flūmen Ararim reliquam esse, dē tertiā vigiliā cum legiōnibus tribus ē castrīs profectus ad eam partem pervēnit, quae nōndum flūmen trānsierat. Eōs impedītōs et inopīnantēs aggressus māgnam partem eōrum concīdit: reliquī sēsē fugae mandārunt atque in proximās silvās abdidērunt. Is pāgus appellābātur Tigurīnus: nam omnis cīvitās Helvētia in quattuor pāgōs dīvīsa est. Hīc pāgus ūnus, cum domō exīsset patrum nostrōrum memoriā, L. Cassium cōnsulem interfēcerat et ēius exercitum sub iugum mīserat. Ita sīve cāsū sīve cōnsiliō deōrum immortālium, quae pars cīvitātis Helvētiae īnsīgnem calamitātem populō Rōmānō intulerat, ea prīnceps poenās persolvit.

Quā in rē Caesar nōn sōlum pūblicās, sed etiam prīvātās iniūriās ultus est, quod ēius socerī L. Pīsōnis avum, L. Pīsōnem lēgātum, Tigurīnī eōdem proeliō, quō Cassium, interfēcerant.

The Helvetians, headed by Divico, haughtily ask for peace.

13. Hōc proeliō factō, reliquās cōpiās Helvētiōrum ut cōnsequī posset, pontem in Arare faciendum cūrat atque ita exercitum trādūcit. Helvētiī repentīnō ēius adventū commōtī, cum id, quod ipsī diēbus XX aegerrimē cōnfēcerant, ut flūmen trānsīrent, illum ūnō diē fēcisse intellegerent, lēgātōs ad eum mittunt, cūius lēgātiōnis Divicō prīnceps fuit, quī bellō Cassiānō dūx Helvētiōrum fuerat. Is ita cum Caesare ēgit: Sī pācem populus Rōmānus cum Helvētiīs faceret, in eam partem itūrōs atque ibi futūros Helvētiōs, ubi eōs Caesar cōnstituisset atque esse voluisset: sīn bellō persequī persevērāret, reminīscerētur et veteris incommodī populī Rōmānī et prīstinae virtūtis Helvētiōrum. Quod imprōvīsō ūnum pāgum adortus esset, cum iī, quī flūmen trānsīssent, suīs auxilium ferre nōn possent, nē ob eam rem aut suae māgnō opere virtūtī tribueret aut ipsōs dēspiceret. Sē ita ā patribus māiōribusque suīs didicisse, ut magis virtūte quam dolō contenderent aut īnsidiīs nīterentur. Quārē nē committeret ut is locus, ubi cōnstitissent, ex calamitāte populī Rōmānī et interneciōne exercitūs nōmen caperet, aut memoriam prōderet.

Caesar proposes terms, which they refuse.

14. Hīs Caesar ita respondit: Eō sibi minus dubitātiōnis darī, quod eās rēs, quās lēgātī Helvētiī commemorāssent, memoriā tenēret, atque eō gravius ferre, quō minus meritō populī Rōmānī accidissent: quī sī alicūius iniūriae sibi cōnscius fuisset, nōn fuisse difficile cavēre; sed eō dēceptum, quod neque commīssum ā sē intellegeret, quārē timēret, neque sine causā timendum putāret. Quod sī veter-

is contumēliae oblīvīscī vellet, num etiam recentium iniūriārum, quod eō invītō iter per prōvinciam per vim temptāssent, quod Aeduōs, quod Ambarrōs, quod Allobrogas vēxāssent, memoriam dēpōnere posse? Quod suā vīctōriā tam īnsolenter glōriārentur quodque tam diū sē impūne iniūriās tulisse admīrārentur, eōdem pertinēre. Cōnsuēsse enim deōs immortālēs quō gravius hominēs ex commūtātiōne rērum doleant, quōs prō scelere eōrum ulcīscī velint, hīs secundiōrēs interdum rēs et diūturniōrem impūnitātem concēdere. Cum ea ita sint, tamen, sī obsidēs ab iīs sibi dentur, utī ea, quae polliceantur, factūrōs intellegat, et sī Aeduīs dē iniūriīs, quās ipsīs sociīsque eōrum intulerint, item sī Allobrogibus satisfaciant, sēsē cum iīs pācem esse factūrum. Divicō respondit; Ita Helvētiōs ā māiōribus suīs īnstitūtōs esse, utī obsidēs accipere, nōn dare cōnsuērint: ēius reī populum Rōmānum esse testem. Hōc respōnsō datō discessit.

Caesar follows the Helvetians and is defeated in a cavalry skirmish.

15. Posterō diē castra ex eō locō movent. Idem facit Caesar equitātumque omnem ad numerum quattuor mīlium, quem ex omnī prōvinciā et Aeduīs atque eōrum sociīs coāctum habēbat, praemittit, quī videant, quās in partēs hostēs iter faciant. Quī cupidius novissimum āgmen īnsecūtī aliēnō locō cum equitātū Helvētiōrum proelium committunt; et paucī dē nostrīs cadunt. Quō proeliō sublātī Helvētiī, quod quīngentīs equitibus tantam multitūdinem equitum prōpulerant, audācius subsistere nōnnunquam et novissimō āgmine proeliō nostrōs lacessere coepērunt. Caesar suōs ā proeliō continēbat āc satis habēbat in praesentia hostem rapīnīs, pābulātiōnibus populātiōnibusque prohibēre. Ita diēs circiter quīndecim iter fēcērunt, utī inter novissimum hostium āgmen et nostrum prīmum nōn amplius quīnīs aut sēnīs mīlibus passuum interesset.

The Aeduans fail to furnish Caesar promised supplies.

16. Interim cotīdiē Caesar Aeduōs frūmentum, quod essent pūblicē pollicitī, flāgitāre. Nam propter frīgora, quod Gallia sub septentriōnibus, ut ante dictum est, posita est, nōn modo frūmenta in agrīs mātūra nōn erant, sed nē pābulī quidem satis māgna cōpia suppetēbat: eō autem frūmentō, quod flūmine Arare nāvibus subvēxerat, propterea minus ūtī poterat, quod iter ab Arare Helvētiī āverterant, ā quibus discēdere nōlēbat. Diem ex diē dūcere Aeduī: cōnferrī, comportārī, adesse dīcere. Ubi sē diūtius dūcī intellēxit et diem īnstāre, quō diē frūmentum mīlitibus mētīrī oportēret, convocātīs eōrum prīncipibus, quōrum māgnam cōpiam in castrīs habēbat, in hīs Diviciacō et Liscō, quī summō magistrātuī praeerat, quem vergobretum appellant Aeduī, quī creātur annuus et vītae necisque in suōs habet potestātem, graviter eōs accūsat, quod, cum neque emī neque ex agrīs sūmī posset, tam necessāriō tempore, tam propīnquīs hostibus ab iīs nōn sublevētur; praesertim cum māgnā ex parte eōrum precibus adductus bellum suscēperit, multō etiam gravius, quod sit dēstitūtus, queritur.

Liscus shows the bad faith of an Aeduan faction headed by Dumnorix.

17. Tum dēmum Liscus ōrātiōne Caesaris adductus, quod anteā tacuerat, prōpōnit: Esse nōnnūllōs, quōrum auctōritās apud plēbem plūrimum valeat, quī prīvātim plūs possint quam ipsī magistrātūs. Hōs sēditiōsā atque improbā ōrātiōne multitūdinem dēterrēre nē frūmentum cōnferant, quod dēbeant: praestāre, sī iam prīncipātum Galliae obtinēre nōn possint, Gallōrum quam Rōmānōrum imperia perferre; neque dubitāre quīn, sī Helvētiōs superāverint Rōmānī, ūnā cum reliquā Galliā Aeduīs lībertātem sint ēreptūrī. Ab eīsdem nostra cōnsilia, quaeque in castrīs gerantur, hostibus ēnūntiārī: hōs ā sē coërcērī nōn posse Quīn etiam, quod necessāriam rem coāctus Caesarī

ēnūntiārit, intellegere sēsē, quantō id cum perīculō fēcerit, et ob eam causam, quam diū potuerit, tacuisse.

The influence of Dumnorix. His character and policy.

18. Caesar hāc ōrātiōne Liscī Dumnorigem, Diviciacī frātrem, dēsīgnārī sentiēbat, sed, quod plūribus praesentibus eās rēs iactārī nōlēbat, celeriter concilium dīmittit, Liscum retinet. Quaerit ex sōlō ea, quae in conventū dīxerat. Dīcit līberius atque audācius. Eadem sēcrētō ab aliīs quaerit; reperit esse vēra: Ipsum esse Dumnorigem, summā audāciā, māgnā apud plēbem propter līberalitātem grātiā, cupidum rērum novārum. Complūrīs annōs portōria reliquaque omnia Aeduōrum vēctīgālia parvō pretiō redēmpta habēre, propterea quod illō licente contrā licērī audeat nēmō. Hīs rēbus et suam rem familiārem auxisse et facultātēs ad largiendum māgnās comparāsse; māgnum numerum equitātūs suō sūmptū semper alere et circum sē habēre, neque sōlum domī, sed etiam apud fīnitimās cīvitātēs largiter posse, atque hūius potentiae causā mātrem in Biturigibus hominī illīc nōbilissimō āc potentissimō collocāsse, ipsum ex Helvētiīs uxōrum habēre, sorōrem ex mātre et propīnquās suās nūptum in aliās cīvitātēs collocāsse. Favēre et cupere Helvētiīs propter eam affīnitātem, ōdisse etiam suō nōmine Caesarem et Rōmānōs, quod eōrum adventū potentia ēius dēminūta et Diviciacus frāter in antīquum lōcum grātiae atque honōris sit restitūtus. Sī quid accidat Rōmānīs, summam in spem per Helvētiōs rēgnī obtinendī venīre; imperiō populī Rōmānī nōn modo dē rēgnō, sed etiam dē eā, quam habeat, grātiā dēspērāre. Reperiēbat etiam in quaerendō Caesar, quod proelium equestre adversum paucīs ante diēbus esset factum, initium ēius fugae factum ā Dumnorige atque ēius equitibus (nam equitātuī, quem auxiliō Caesarī Aeduī mīserant, Dumnorix praeerat): eōrum fugā reliquum esse equitātum perterritum

Caesar counsels with Diviciacus concerning his brother Dumnorix.

19. Quibus rēbus cōgnitīs, cum ad hās suspīciōnēs certissimae rēs accēderent, quod per fīnēs Sēquanōrum Helvētiōs trādūxisset, quod obsidēs inter eōs dandōs cūrāsset, quod ea omnia nōn modo iniūssū suō et cīvitātis, sed etiam īnscientibus ipsīs fēcisset, quod ā magistrātū Aeduōrum accūsārētur, satis esse causae arbitrābātur, quārē in eum aut ipse animadverteret aut cīvitātem animadvertere iubēret. Hīs omnibus rēbus ūnum repūgnābat, quod Diviciacī frātris summum in populum Rōmānum studium, summam in se voluntātem, ēgregiam fidem, iūstitiam, temperantiam cōgnōverat: nam, nē ēius suppliciō Diviciacī animum offenderet, verēbātur. Itaque prius quam quicquam cōnārētur, Diviciacum ad sē vocārī iubet et cotīdiānīs interpretibus remōtīs per C. Valerium Troucillum, prīncipem Galliae prōvinciae, familiārem suum, cuī summam omnium rērum fidem habēbat, cum eō colloquitur: simul commonefacit, quae ipsō praesente in conciliō Gallōrum dē Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae sēparātim quisque dē eō apud sē dīxerit. Petit atque hortātur, ut sine ēius offēnsiōne animī vel ipse dē eō, causā cōgnitā, statuat, vel cīvitātem statuere iubeat.

Caesar spares Dumnorix but places him under guard.

20. Diviciacus multīs cum lacrimīs Caesarem complexus obsecrāre coepit, nē quid gravius in frātrem statueret: Scīre sē illa esse vēra, nec quemquam ex eō plūs quam sē dolōris capere, proptereā quod, cum ipse grātiā plūrimum domī atque in reliquā Galliā, ille minimum propter adolēscentiam posset, per sē crēvisset; quibus opibus āc nervīs nōn sōlum ad minuendam grātiam, sed paene ad perniciem suam ūterētur. Sēsē tamen et amōre fraternō et exīstimātiōne vulgī commovērī. Quod sī quid eī ā Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amīcitiae

apud eum tenēret, nēminem exīstimātūrum nōn suā voluntāte factum; quā ex rē futūrum, utī tōtīus Galliae animī ā sē āverterentur. Haec cum plūribus verbīs flēns ā Caesare peteret, Caesar ēius dextram prēndit; cōnsōlātus rogat, fīnem ōrandī faciat; tantī ēius apud sē grātiam esse ostendit, utī et reī pūblicae iniūriam et suum dolōrem ēius voluntātī āc precibus condōnet. Dumnorigem ad sē vocat, frātrem adhibet; quae in eō reprehendat, ostendit; quae ipse intellegat, quae cīvitās querātur, prōpōnit; monet, ut in reliquum tempus omnēs suspīciōnēs vītet; praeterita sē Diviciacō frātrī condōnāre dīcit. Dumnorigī custōdēs pōnit, ut, quae agat, quibuscum loquātur, scīre possit.

Caesar arranges to harass the Helvetians in the rear and in front.

21. Eōdem diē ab explōrātōribus certior factus hostēs sub monte cōnsēdisse mīlia passuum ab ipsīus castrīs octō, quālis esset nātūra montis et quālis in circuitū ascēnsus, quī cōgnōscerent, mīsit. Renūntiātum est facilem esse. Dē tertiā vigiliā T. Labiēnum, lēgātum prō praetōre cum duābus legiōnibus et iīs ducibus, quī iter cōgnōverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid suī cōnsiliī sit, ostendit. Ipse dē quartā vigiliā eōdem itinere, quō hostēs ierant, ad eōs contendit equitātumque omnem ante sē mittit. P. Cōnsidius, quī reī mīlitāris perītissimus habēbātur et in exercitū L. Sullae et posteā in M. Crassī fuerat, cum explōrātōribus praemittitur.

His plans are frustrated by the mistake of Considius.

22. Prīmā lūce, cum summus mōns ā Labiēnō tenērētur, ipse ab hostium castrīs nōn longius mīlle et quīngentīs passibus abesset, neque, ut posteā ex captīvīs comperit, aut ipsīus adventus aut Labiēnī cōgnitus esset, Cōnsidius equō admīssō ad eum accurrit, dīcit, montem, quem ā Labiēnō occupārī voluerit, ab hostibus tenērī: id sē ā Gallicīs armīs atque īnsīgnibus cōgnōvisse. Caesar suās cōpiās

in proximum collem subdūcit, aciem īnstruit. Labiēnus, ut erat eī praeceptum ā Caesare, nē proelium committeret, nisi ipsīus cōpiae prope hostium castra vīsae essent, ut undique ūnō tempore in hostēs impetus fieret, mōnte occupātō nostrōs exspectābat proeliōque abstinēbat. Multō dēnique diē per explōrātōrēs Caesar cōgnōvit, et montem ā suīs tenērī et Helvētiōs castra mōvisse et Cōnsidium timōre perterritum, quod nōn vīdisset, prō vīsō sibi renūntiāsse. Eō diē, quō cōnsuērat intervāllō, hostēs sequitur et mīlia passuum tria ab eōrum castrīs castra pōnit.

The Romans, marching toward Bibracte, are followed and harassed by the Helvetians.

23. Postrīdiē ēius diēī, quod omnīnō bīduum supererat, cum exercituī frūmentum mētīrī oportēret, et quod ā Bibracte, oppidō Aeduōrum longē māximō et cōpiōsissimō, nōn amplius mīlibus passuum XVIII aberat, reī frūmentāriae prōspiciendum exīstimāvit: iter ab Helvētiīs āvertit āc Bibracte īre contendit. Ea rēs per fugitīvōs L. Aemiliī, decuriōnis equitum Gallōrum hostibus nūntiātur. Helvētiī, seu quod timōre perterritōs Rōmānōs discēdere ā sē exīstimārent, eō magis, quod prīdiē, superiōribus locīs occupātīs, proelium nōn commīsissent, sīve eō, quod rē frūmentāriā interclūdī posse cōnfīderent, commūtātō cōnsiliō atque itinere conversō nostrōs ā novissimō āgmine īnsequī āc lacēssere coepērunt.

Caesar prepares for battle. The Helvetians advance to the attack.

24. Postquam id animum advertit, cōpiās suās Caesar in proximum collem subdūcit equitātumque, quī sustinēret hostium impetum, mīsit. Ipse interim in colle mediō triplicem aciem īnstrūxit legiōnum quattuor veterānārum, [ita utī suprā] sed in summō iugō duās legiōnēs, quās in Galliā citeriōre proximē cōnscrīpserat, et omnia auxilia collocārī, āc tōtum montem hominibus complērī, intereā sarcinās in ūnum locum cōnferrī, et eum ab

hīs, quī in superiōre aciē cōnstiterant, mūnīrī iūssit. Helvētiī cum omnibus suīs carrīs secūtī, impedīmenta in ūnum locum contulērunt; ipsī cōnfertissimā aciē, rēiectō nostrō equitātū, phalange factā, sub prīmam nostram aciem successerunt.

The battle. The Helvetians are forced to retreat.

25. Caesar prīmum suō, deinde omnium ex cōnspectū remōtīs equīs, ut aequātō omnium perīculō spem fugae tolleret, cohortātus suōs proelium commīsit. Mīlites ē locō superiōre pīlīs mīssīs facile hostium phalangem perfrēgērunt. Eā disiectā, gladiīs dēstrictīs in eōs impetum fēcērunt. Gallīs māgnō ad pūgnam erat impedīmentō, quod plūribus eōrum scūtīs ūnō ictū pīlōrum trānsfīxīs et colligātīs, cum ferrum sē īnflēxisset, neque ēvellere neque sinistrā impedītā satis commodē pūgnāre poterant, multī ut diū iactātō brāchiō praeoptārent scūtum manū ēmittere et nūdō corpore pūgnāre. Tandem vulneribus dēfessī et pedem referre et, quod mōns suberat circiter mīlle passuum spatiō, eō sē recipere coepērunt. Captō monte et succēdentibus nostrīs, Bōiī et Tulingī, quī hominum mīlibus circiter XV āgmen hostium claudēbant et novissimīs praesidiō erant, ex itinere nostrōs ā latere apertō aggressī circumvenīre et id cōnspicātī Helvētiī; quī in montem sēsē recēperant, rūrsus īnstāre et proelium redintegrāre coepērunt. Rōmānī conversa sīgna bipertītō intulērunt: prīma et secunda aciēs, ut vīctīs āc submōtīs resisteret, tertia, ut venientēs sustinēret.

They are routed and flee northward. Caesar pursues.

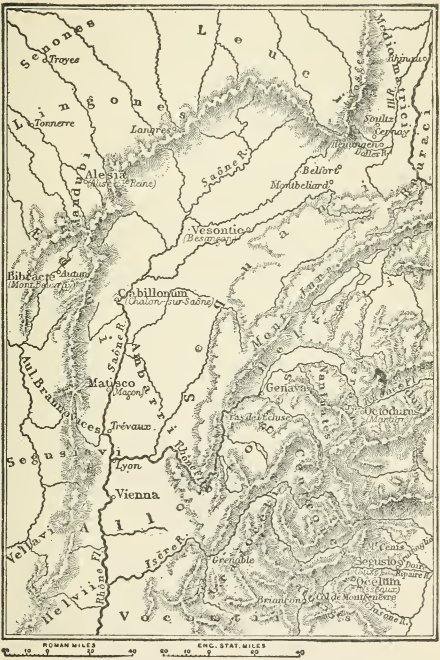
26. Ita ancipitī proeliō diū atque ācriter pūgnātum est. Diūtius cum sustinēre nostrōrum impetūs nōn possent, alterī sē, ut coeperant, in montem recēpērunt, alterī ad impedīmenta et carrōs suōs sē contulērunt. Nam hōc tōtō proeliō, cum ab hōrā septimā ad vesperum pūgnātum sit, āversum hostem vidēre nēmō potuit.

Ad multam noctem etiam ad impedīmenta pūgnātum est, propterea quod prō vāllō carrōs obiēcerant et ē locō superiōre in nostrōs venientēs tēla coniciēbant, et nōnnūllī inter carrōs rotāsque matarās āc trāgulās subiciēbant, nostrōsque vulnerābant. Diū cum esset pūgnātum, impedīmentīs castrīsque nostrī potītī sunt. Ibi Orgetorigis fīlia atque ūnus ē fīliīs captus est. Ex eō proeliō circiter mīlia hominum CXXX superfuērunt eāque tōtā nocte continenter iērunt: nūllam partem noctis itinere intermīssō in fīnēs Lingonum diē quartō pervēnērunt, cum et propter vulnera mīlitum et propter sepultūram occīsōrum nostrī trīduum morātī eōs sequī nōn potuissent. Caesar ad Lingonas litterās nūntiōsque mīsit, nē eōs frūmentō nēve aliā rē iuvārent: quī sī iūvissent, sē eōdem locō, quō Helvētiōs, habitūrum. Ipse, trīduō intermīssō, cum omnibus cōpiīs eōs sequī coepit.

Surrender of the Helvetians. Six thousand escape.

27. Helvētiī omnium rērum inopiā adductī lēgātōs dē dēditiōne ad eum mīsērunt. Quī cum eum in itinere convēnissent sēque ad pedēs prōiēcissent suppliciterque locūtī flentēs pācem petīssent, atque eōs in eō locō, quō tum essent, suum adventum exspectāre iūssisset, pāruērunt. Eō postquam Caesar pervēnit, obsidēs, arma, servōs, quī ad eōs perfūgissent, poposcit. Dum ea conquīruntur et cōnferuntur, nocte intermīssā, circiter hominum mīlia VI ēius pāgī, quī Verbigēnus appellātur, sīve timōre perterritī, nē armīs trāditīs, suppliciō afficerentur, sīve spē salūtis inductī, quod in tantā multitūdine dēditīciōrum suam fugam aut occultārī aut omnīnō īgnōrārī posse exīstimārent, prīmā nocte ē castrīs Helvētiōrum ēgressī ad Rhēnum fīnēsque Germānōrum contendērunt.

I. CAMPAIGN OF 58.



These are retaken and put to death. The remainder are compelled to return to Helvetia.

28. Quod ubi Caesar resciit, quōrum per fīnēs ierant, hīs, utī conquīrerent et redūcerent, sī sibi pūrgātī esse vellent, imperāvit: reductōs in hostium numerō habuit; reliquōs omnēs, obsidibus, armīs, perfugīs trāditīs, in dēditiōnem accēpit. Helvētiōs Tulingōs, Latovīcōs in fīnēs suōs, unde erant profectī, revertī iūssit et, quod omnibus frūgibus āmīssīs, domī nihil erat, quō famem tolerārent, Allobrogibus imperāvit, ut iīs frūmentī cōpiam facerent; ipsōs oppida vīcōsque, quōs incenderant, restituere iūssit. Id eā māximē ratiōne fēcit, quod nōluit eum locum, unde Helvētiī discesserant, vacāre, nē propter bonitātem agrōrum Germānī, quī trāns Rhēnum incolunt, ē suīs fīnibus in Helvētiōrum fīnēs trānsīrent et fīnitimī Galliae prōvinciae Allobrogibusque essent. Bōiōs petentibus Aeduīs, quod ēgregiā virtūte erant cōgnitī, ut in fīnibus suīs collocārent, concessit; quibus illī agrōs dedērunt quōsque posteā in parem iūris lībertātisque condiciōnem, atque ipsī erant, recēpērunt.

Enumeration of the Helvetians and their allies.

29. In castrīs Helvētiōrum tabulae repertae sunt litterīs Graecīs cōnfectae et ad Caesarem relātae, quibus in tabulīs nōminātim ratiō cōnfecta erat, quī numerus domō exīsset eōrum, quī arma ferre possent, et item sēparātim puerī, senēs, mulierēsque. Quārum omnium rērum summa erat capitum Helvētiōrum mīlia CCLXIII, Tulingōrum mīlia XXXVI, Latovīcōrum XIV, Rauricōrum XXIII, Bōiōrum XXXII; ex hīs, quī arma ferre possent, ad mīlia nōnāgintā duo. Summa omnium fuērunt ad mīlia CCCLXVIII. Eōrum, quī domum rediērunt, cēnsū habitō, ut Caesar imperāverat, repertus est numerus mīlium C et X.

Deputations from the Gallic states congratulate Caesar and ask for a council.

30. Bellō Helvētiōrum cōnfectō, tōtīus ferē Galliae lēgātī, prīncipēs cīvitātum, ad Caesarem grātulātum convēnērunt: Intellegere sēsē, tametsī prō veteribus Helvētiōrum iniūriīs populī Rōmānī ab hīs poenās bellō repetīsset, tamen eam rem nōn minus ex ūsū terrae Galliae quam populī Rōmānī accidisse, propterea quod eō cōnsiliō flōrentissimīs rēbus domōs suās Helvētiī relīquissent, utī tōtī Galliae bellum īnferrent imperiōque potīrentur locumque domiciliō ex māgnā cōpiā dēligerent, quem ex omnī Galliā opportūnissimum āc frūctuōsissimum iūdicāssent, reliquāsque cīvitātēs stīpendiāriās habērent. Petiērunt, ut sibi concilium tōtīus Galliae in diem certam indīcere idque Caesaris voluntāte facere licēret: sēsē habēre quāsdam rēs, quās ex commūnī cōnsēnsū ab eō petere vellent. Eā rē permīssā, diem conciliō cōnstituērunt et iūreiūrandō, nē quis ēnūntiāret, nisi quibus commūnī cōnsiliō mandātum esset, inter sē sanxērunt.

They implore him to aid them against the German king Ariovistus.

31. Eō conciliō dīmīssō, īdem prīncipēs cīvitātum, quī ante fuerant, ad Caesarem revertērunt petiēruntque, utī sibi sēcrētō dē suā omniumque salūte cum eō agere licēret. Eā rē impetrātā sēsē omnēs flentēs Caesarī ad pedēs prōiēcērunt: Nōn minus sē id contendere et labōrāre, nē ea, quae dīxissent, ēnūntiārentur, quam utī ea, quae vellent, impetrārent, propterea quod, sī ēnūntiātum esset, summum in cruciātum sē ventūrōs vidērent. Locūtus est prō hīs Diviciacus Aeduus: Galliae tōtīus factiōnēs esse duās: hārum alterius prīncipātum tenēre Aeduōs, alterius Arvernōs. Hī cum tantopere dē potentātū inter sē multōs annōs contenderent, factum esse utī Arvernīs Sēquanīsque Germānī mercēde arcesserentur. Hōrum prīmō circiter mīlia XV Rhēnum trānsīsse: posteāquam agrōs et cul-

tum et cōpiās Gallōrum hominēs ferī āc barbarī adāmāssent, trāductōs plūrēs: nunc esse in Galliā ad centum et XX mīlium numerum. Cum hīs Aeduōs eōrumque clientēs semel atque iterum armīs contendisse; māgnam calamitātem pulsōs accēpisse, omnem nōbilitātem, omnem senātum, omnem equitātum āmīsisse. Quibus proeliīs calamitātibusque fractōs, quī et suā virtūte et populī Rōmānī hospitiō atque amīcitiā plūrimum ante in Galliā potuissent, coāctōs esse Sēquanīs obsidēs dare nōbilissimōs cīvitātis et iūre iūrandō cīvitātem obstringere, sēsē neque obsidēs repetitūrōs neque auxilium ā populō Rōmānō implōrātūrōs neque recūsātūrōs, quō minus perpetuō sub illōrum diciōne atque imperiō essent. Unum sē esse ex omnī cīvitāte Aeduōrum, quī addūcī nōn potuerit, ut iūrāret aut līberōs suōs obsidēs daret. Ob eam rem sē ex cīvitāte prōfūgisse et Rōmam ad senātum vēnisse auxilium postulātum, quod sōlus neque iūreiūrandō neque obsidibus tenērētur. Sed pēius vīctōribus Sēquanīs quam Aeduīs vīctīs accidisse, propterea quod Ariovistus, rēx Germānōrum, in eōrum fīnibus cōnsēdisset tertiamque partem agrī Sēquanī, quī esset optimus tōtīus Galliae, occupāvisset et nunc dē alterā parte tertiā Sēquanōs dēcēdere iubēret, propterea quod paucīs mēnsibus ante Harūdum mīlia hominum XXIV ad eum vēnissent, quibus locus āc sēdēs parārentur. Futūrum esse paucīs annīs, utī omnēs ex Galliae fīnibus pellerentur atque omnēs Germānī Rhēnum trānsīrent: neque enim cōnferendum esse Gallicum cum Germānōrum agrō, neque hanc cōnsuētūdinem vīctūs cum illā comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallōrum cōpiās proeliō vīcerit, quod proelium factum sit Admagetobrigae, superbē et crūdēliter imperāre, obsidēs nōbilissimī cūiusque līberōs poscere et in eōs omnia exempla cruciātūsque ēdere, sī qua

rēs nōn ad nūtum aut ad voluntātem ēius facta sit. Hominem esse barbarum, īrācundum, temerārium; nōn posse ēius imperia diūtius sustinēre. Nisi sī quid in Caesare populōque Rōmānō sit auxiliī, omnibus Gallīs idem esse faciendum, quod Helvētiī fēcerint, ut domō ēmigrent, aliud domicilium, aliās sēdēs, remōtās ā Germānīs, petant fōrtūnamque, quaecumque accidat, experiantur. Haec sī ēnūntiāta Ariovistō sint, nōn dubitāre, quīn dē omnibus obsidibus, quī apud eum sint, gravissimum supplicium sūmat. Caesarem vel auctōritāte suā atque exercitūs vel recentī vīctōriā vel nōmine populī Rōmānī dēterrēre posse, nē māior multitūdō Germānōrum Rhēnum trādūcātur, Galliamque omnem ab Ariovistī iniūriā posse dēfendere.

The bearing and condition of the Sequani.

32. Hāc ōrātiōne ab Diviciacō habitā, omnēs, quī aderant, māgnō flētū auxilium ā Caesare petere coepērunt. Animadvertit Caesar ūnōs ex omnibus Sēquanōs nihil eārum rērum facere, quās cēterī facerent, sed tristēs, capite dēmīssō, terram intuērī. Eius reī quae causa esset, mīrātus ex ipsīs quaesiit. Nihil Sēquanī respondēre, sed in eādem tristitiā tacitī permanēre. Cum ab hīs saepius quaereret neque ūllam omnīnō vōcem exprimere posset, īdem Diviciacus Aeduus respondit: Hōc esse miseriōrem et graviōrem fōrtūnam Sēquanōrum quam reliquōrum, quod sōlī, nē in occultō quidem, querī neque auxilium implōrāre audērent absentisque Ariovistī crūdēlitātem, velut sī cōram adesset, horrērent, proptereā, quod reliquīs tamen fugae facultās darētur, Sēquanīs vērō, quī intrā fīnēs suōs Ariovistum recēpissent, quōrum oppida omnia in potestāte ēius essent, omnēs cruciātūs essent perferendī.

Caesar promises to undertake their defence. His reasons.

33 Hīs rēbus cōgnitīs, Caesar Gallōrum animōs verbīs cōnfīrmāvit pollicitusque est, sibi eam rem cūrae futūram: māgnam sē habēre spem, et beneficiō suō et auctōritāte adductum Ariovistum fīnem iniūriīs factūrum. Hāc ōrātiōne habitā, concilium dīmīsit. Et secundum ea multae rēs eum hortābantur, quārē sibi eam rem cōgitandam et suscipiendam putāret, imprīmīs, quod Aeduōs, frātrēs cōnsanguineōsque saepenumerō ā senātū appellātōs, in servitūte atque in diciōne vidēbat Germānōrum tenērī, eōrumque obsidēs esse apud Ariovistum āc Sēquanōs intellegēbat; quod in tantō imperiō populī Rōmānī turpissimum sibi et reī pūblicae esse arbitrābātur. Paulātim autem Germānōs cōnsuēscere Rhēnum trānsīre, et in Galliam māgnam eōrum multitūdinem venīre, populō Rōmānō perīculōsum vidēbat, neque sibi hominēs ferōs āc barbarōs temperātūrōs exīstimābat, quīn, cum omnem Galliam occupāvissent, ut ante Cimbrī Teutonīque fēcissent, in prōvinciam exīrent atque inde in Ītaliam contenderent, praesertim cum Sēquanōs ā prōvinciā nostrā Rhodanus dīvideret; quibus rēbus quam mātūrrimē occurrendum putābat. Ipse autem Ariovistus tantōs sibi spīritūs, tantam arrogantiam sūmpserat, ut ferendus nōn vidērētur.

Ariovistus haughtily rejects Caesar's proposal to confer with him.

34. Quamobrem placuit eī, ut ad Ariovistum lēgātōs mitteret, quī ab eō postulārent, utī aliquem locum medium utrīusque colloquiō dēligeret: velle sēsē dē rē pūblicā et summīs utrīusque rēbus cum eō agere. Eī lēgātiōnī Ariovistus respondit: Sī quid ipsī ā Caesare opus esset, sēsē ad eum ventūrum fuisse; sī quid ille sē velit, illum ad sē venīre oportēre. Praetereā sē neque sine exercitū in eās partēs Galliae venīre audēre, quās Caesar possidēret, neque exercitum sine māgnō commeātū atque

mōlīmentō in ūnum locum contrahere posse. Sibi autem mīrum vidērī, quid in suā Galliā, quam bellō vīcisset, aut Caesarī aut omnīnō populō Rōmānō negōtiī esset.

Caesar sends him an ultimatum.

35. Hīs respōnsīs ad Caesarem relātīs, iterum ad eum Caesar lēgātōs cum hīs mandātīs mittit: Quoniam tantō suō populīque Rōmānī beneficiō affectus, cum in cōnsulātū suō rēx atque amīcus ā senātū appellātus esset, hanc sibi populōque Rōmānō grātiam referret, ut in colloquium venīre invitātus gravārētur neque dē commūnī rē dīcendum sibi et cōgnōscendum putāret, haec esse, quae ab eō postulāret: prīmum, nē quam multitūdinem hominum amplius trāns Rhēnum in Galliam trādūceret: deinde obsidēs, quōs habēret ab Aeduīs, redderet Sēquanīsque permitteret, ut, quōs illī habērent, voluntāte ēius reddere illīs licēret; nēve Aeduōs iniūriā lacēsseret, nēve hīs sociīsque eōrum bellum īnferret. Sī id ita fēcisset, sibi populōque Rōmānō perpetuam grātiam atque amīcitiam cum eō futūram; sī nōn impetrāret, sēsē, quoniam M. Messālā, M. Pīsōne cōnsulibus, senātus cēnsuisset, utī, quīcumque Galliam prōvinciam obtinēret, quod commodō reī pūblicae facere posset, Aeduōs cēterōsque amīcōs populī Rōmānī dēfenderet, sē Aeduōrum iniūriās nōn neglēctūrum.

Ariovistus responds defiantly.

36. Ad haec Ariovistus respondit: Iūs esse bellī, ut, quī vīcissent, iīs, quōs vīcissent, quemadmodum vellent, imperārent: item populum Rōmānum victīs nōn ad alterius praescrīptum, sed ad suum arbitrium imperāre cōnsuēsse. Sī ipse populō Rōmānō nōn praescrīberet, quemadmodum suō iūre ūterētur, nōn oportēre sēsē ā populō Rōmānō in suō iūre impedīrī. Aeduōs sibi, quoniam bellī fōrtūnam temptāssent et armīs congressī āc superātī essent, stīpendiāriōs esse factōs. Māgnam Caesarem iniūriam facere,

quī suō adventū vēctīgālia sibi dēteriōra faceret. Aeduīs sē obsidēs redditūrum nōn esse, neque iīs neque eōrum sociīs iniūriā bellum illātūrum, sī in eō manērent, quod convēnisset, stīpendiumque quotannīs penderent; sī id nōn fēcissent, longē iīs frāternum nōmen populī Rōmānī āfutūrum. Quod sibi Caesar dēnūntiāret, sē Aeduōrum iniūriās nōn neglēctūrum, nēminem sēcum sine suā perniciē contendisse. Cum vellet, congrederētur: intellēctūrum, quid invīctī Germānī exercitātissimī in armīs, quī inter annōs XIV tēctum nōn subīssent, virtūte possent.

Caesar, urged by his Gallic allies, marches against Ariovistus.

37. Haec eōdem tempore Caesarī mandāta referēbantur, et lēgātī ab Aeduīs et ā Trēverīs veniēbant: Aeduī questum, quod Harūdēs, quī nūper in Galliam trānsportātī essent, fīnēs eōrum populārentur: sēsē, nē obsidibus quidem datīs, pācem Ariovistī redimere potuisse; Trēverī autem, pāgōs centum Suēbōrum ad rīpās Rhēnī cōnsēdisse, quī Rhēnum trānsīre cōnārentur; hīs praeesse Nasuam et Cimberium frātrēs. Quibus rēbus Caesar vehementer commōtus mātūrandum sibi exīstimāvit, nē, sī nova manus Suēbōrum cum veteribus cōpiīs Ariovistī sēsē coniūnxisset, minus facile resistī posset. Itaque, rē frūmentāriā quam celerrimē potuit comparātā, māgnīs itineribus ad Ariovistum contendit.

He occupies Vesontio.

38. Cum trīduī viam prōcessisset, nūntiātum est eī, Ariovistum cum suīs omnibus cōpiīs ad occupandum Vesontiōnem, quod est oppidum māximum Sēquanōrum, contendere, trīduīque viam ā suīs fīnibus prōcessisse. Id nē accideret, māgnoperē sibi praecavendum Caesar exīstimābat. Namque omnium rērum, quae ad bellum ūsuī erant, summa erat in eō oppidō facultās, idque nātūrā locī sīc mūniēbātur, ut māgnam ad dūcendum bellum daret facultātem, proptereā

quod flūmen Dūbis ut circinō circumductum paene tōtum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est nōn amplius pedum mīlle sexcentōrum, quā flūmen intermittit, mōns continet māgnā altitūdine, ita, ut rādīcēs montis ex utrāque parte rīpae flūminis contingant. Hunc mūrus circumdatus arcem efficit et cum oppidō coniungit. Hūc Caesar māgnīs nocturnīs diurnīsque itineribus contendit, occupātōque oppidō, ibi praesidium collocat.

Panic in the Roman army from fear of the Germans.

39. Dum paucōs diēs ad Vesontiōnem reī frūmentāriae commeātūsque causā morātur, ex percontātiōne nostrōrum vōcibusque Gallōrum āc mercātōrum, quī ingentī māgnitūdine corporum Germānōs, incrēdibilī virtūte atque exercitātiōne in armīs esse praedicābant (saepenumerō sēsē cum hīs congressōs nē vultum quidem atque aciem oculōrum dīcēbant ferre potuisse), tantus subitō timor omnem exercitum occupāvit, ut nōn mediocriter omnium mentēs animōsque perturbāret. Hīc prīmum ortus est ā tribūnīs mīlitum, praefectīs reliquīsque, quī ex urbe amīcitiae causā Caesarem secūtī nōn māgnum in rē mīlitārī ūsum habēbant: quōrum alius aliā causā illātā, quam sibi ad proficīscendum necessāriam esse dīceret, petēbat, ut ēius voluntāte discēdere licēret; nōnnūllī pudōre adductī, ut timōris suspīciōnem vītārent, remanēbant. Hī neque vultum fingere neque interdum lacrimās tenēre poterant; abditī in tabernāculīs aut suum fātum querēbantur aut cum familiāribus suīs commūne perīculum miserābantur. Volgō tōtīs castrīs testāmenta obsīgnābantur. Hōrum vōcibus āc timōre paulātim etiam iī, quī māgnum in castrīs ūsum habēbant, mīlitēs centuriōnēsque quīque equitātuī praeerant, perturbābantur. Quī sē ex hīs minus timidōs exīstimārī volēbant, nōn sē hostem verērī, sed angustiās itineris et māgnitūdinem silvārum, quae intercēde-

rent inter ipsōs atque Ariovistum, aut rem frūmentāriam, ut satis commodē supportārī posset, timēre dīcēbant. Nōnnūllī etiam Caesarī nūntiārant, cum castra movērī āc sīgna ferrī iūssisset, nōn fore dictō audientēs mīlitēs neque propter timōrem sīgna lātūrōs.

Caesar encourages his troops.

40. Haec cum animadvertisset, convōcātō cōnsiliō omniumque ōrdinum ad id cōnsilium adhibitīs centūriōnibus, vehementer eōs incūsāvit: prīmum quod, aut quam in partem aut quō cōnsiliō dūcerentur, sibi quaerendum aut cōgitandum putārent. Ariovistum sē cōnsule cupidissimē populī Rōmānī amīcitiam appetīsse: cūr hunc tam temerē quisquam ab officiō discessūrum iūdicāret? Sibi quidem persuādērī, cōgnitīs suīs postulātīs atque aequitāte condiciōnum perspectā, eum neque suam neque populī Rōmānī grātiam repudiātūrum. Quod sī furōre atque āmentiā impulsus bellum intulisset, quid tandem verērentur? aut cūr dē suā virtūte aut dē ipsīus dīligentiā dēspērārent? Factum ēius hostis perīculum patrum nostrōrum memoriā, cum Cimbrīs et Teutonīs ā C. Mariō pulsīs nōn minōrem laudem exercitus quam ipse imperātor meritus vidēbātur; factum etiam nūper in Ītaliā servīlī tumultū, quōs tamen aliquid ūsus āc disciplīna, quae ā nōbīs accēpissent, sublevārent. Ex quō iūdicārī posse, quantum habēret in sē bonī cōnstantia, proptereā quod, quōs aliquamdiū inermōs sine causā timuissent, hōs posteā armātōs āc vīctōrēs superāssent. Dēnique hōs esse eōsdem, quibuscum saepenumerō Helvētiī congressī nōn sōlum in suīs, sed etiam in illōrum fīnibus plērumque superārint, quī tamen parēs esse nostrō exercituī nōn potuerint Sī quōs adversum proelium et fuga Gallōrum commovēret, hōs, sī quaererent, reperīre posse, diūturnitāte bellī dēfatīgātīs Gallīs Ariovistum, cum multōs mēnsēs castrīs sē āc palūdibus

tenuisset neque suī potestātem fēcisset, dēspērantēs iam dē pūgnā et dīspersōs subitō adortum magis ratiōne et cōnsiliō quam virtūte vīcisse. Cuī ratiōnī contrā hominēs barbarōs atque imperītōs locus fuisset, hāc nē ipsum quidem spērāre nostrōs exercitūs capī posse. Quī suum timōrem in reī frūmentāriae simulātiōnem angustiāsque itineris cōnferrent, facere arroganter, cum aut dē officiō imperātōris dēspērāre aut praescrībere vidērentur. Haec sibi esse cūrae: frūmentum Sēquanōs, Leucōs, Lingonēs subministrāre, iamque esse in agrīs frūmenta mātūra; dē itinere ipsōs brevī tempore iūdicātūrōs. Quod nōn fore dictō audientēs neque sīgna lātūrī dīcantur, nihil sē eā rē commovērī: scīre enim, quibuscumque exercitus dictō audiēns nōn fuerit, aut male rē gestā fōrtūnam dēfuisse aut aliquō facinōre compertō avāritiam esse convīctam: suam innocentiam perpetuā vītā, fēlīcitātem Helvētiōrum bellō esse perspectam. Itaque sē, quod in longiōrem diem collātūrus fuisset, repraesentātūrum et proximā nocte dē quartā vigiliā castra mōtūrum, ut quam prīmum intellegere posset, utrum apud eōs pudor atque officium, an timor plūs valēret. Quod sī praetereā nēmō sequātur, tamen sē cum sōlā decimā legiōne itūrum, dē quā nōn dubitāret, sibique eam praetōriam cohortem futūram. Huic legiōnī Caesar et indulserat praecipuē et propter virtūtem cōnfīdēbat māximē.

They respond to his rallying and advance.

41. Hāc ōrātiōne habitā, mīrum in modum conversae sunt omnium mentēs summaque alacritās et cupiditās bellī gerendī innāta est, prīncepsque decima legiō per tribūnōs mīlitum eī grātiās ēgit, quod dē sē optimum iūdicium fēcisset, sēque esse ad bellum gerendum parātissimam cōnfīrmāvit. Deinde reliquae legiōnēs cum tribūnīs mīlitum et prīmōrum ōrdinum centuriōnibus ēgērunt, utī

Caesarī satisfacerent: sē nec umquam dubitāsse neque timuisse, neque dē summā bellī suum iūdicium, sed imperātōris esse exīstimāvisse. Eōrum satisfactiōne acceptā et itinere exquīsītō per Diviciacum, quod ex aliīs eī māximam fidem habēbat, ut mīlium amplius quīnquāgintā circuitū locīs apertīs exercitum dūceret, dē quartā vigiliā, ut dīxerat, profectus est. Septimō diē, cum iter nōn intermitteret, ab explōrātōribus certior factus est, Ariovistī cōpiās ā nostrīs mīlibus passuum quattuor et xx abesse.

Ariovistus asks for a conference and stipulates conditions which Caesar grants.

42. Cōgnitō Caesaris adventū, Ariovistus lēgātōs ad eum mittit: quod anteā dē colloquiō postulāsset, id per sē fierī licēre, quoniam propius accessisset, sēque id sine perīculō facere posse exīstimāre. Nōn respuit condiciōnem Caesar iamque eum ad sānitātem revertī arbitrābātur, cum id, quod anteā petentī dēnegāsset, ūltrō pollicērētur, māgnamque in spem veniēbat, prō suīs tantīs populīque Rōmānī in eum beneficiīs cōgnitīs suīs postulātīs fore, utī pertināciā dēsisteret. Diēs colloquiō dictus est ex eō diē quīntus. Interim saepe ūltrō citrōque cum lēgātī inter eōs mitterentur, Ariovistus postulāvit, nē quem peditem ad colloquium Caesar addūceret: verērī sē, nē per īnsidiās ab eō circumvenīrētur: uterque cum equitātū venīret; aliā ratiōne sēsē nōn esse ventūrum. Caesar, quod neque colloquium interpositā causā tollī volēbat neque salūtem suam Gallōrum equitātuī committere audēbat, commodissimum esse statuit, omnibus equīs Gallīs equitibus dētractīs, eō legiōnāriōs mīlitēs legiōnis decimae, cui quam māximē cōnfīdēbat, impōnere, ut praesidium quam amīcissimum, sī quid opus factō esset, habēret. Quod cum fieret, nōn irrīdiculē quīdam ex mīlitibus decimae legiōnis dīxit: plūs quam pollicitus esset, Caesarem facere: pollicitum sē in cohortis

praetōriae locō decimam legiōnem habitūrum, ad equum rescrībere.

Place of the Conference. Caesar's address and demands.

43. Plāniciēs erat māgna et in eā tumulus terrēnus satis grandis. Hīc locus aequō ferē spatiō ā castrīs utrīusque aberat. Eō, ut erat dictum, ad colloquium vēnērunt. Legiōnem Caesar, quam equīs vēxerat, passibus ducentīs ab eō tumulō cōnstituit. Item equitēs Ariovistī parī intervāllō cōnstitērunt. Ariovistus, ex equīs ut colloquerentur et praeter sē dēnōs ut ad colloquium addūcerent, postulāvit. Ubi eō ventum est, Caesar initiō ōrātiōnis sua senātūsque in eum beneficia commemōrāvit, quod rēx appellātus esset ā senātū, quod amīcus, quod mūnera amplissimē mīssa; quam rem et paucīs contigisse et prō māgnīs hominum officiīs cōnsuēsse tribuī docēbat; illum cum neque aditum neque causam postulandī iūstam habēret, beneficiō āc līberalitāte suā āc senātūs ea praemia cōnsecūtum. Docēbat etiam, quam veterēs quamque iūstae causae necessitūdinis ipsīs cum Aeduīs intercēderent, quae senātūs cōnsulta quotiēns quamque honōrifica in eōs facta essent, ut omnī tempore tōtīus Galliae prīncipātum Aeduī tenuissent, prius etiam, quam nostram amīcitiam appetīssent. Populī Rōmānī hanc esse cōnsuētūdinem, ut sociōs atque amīcōs nōn modo suī nihil dēperdere, sed grātiā, dīgnitāte, honōre auctiōrēs velit esse: quod vērō ad amīcitiam populī Rōmānī attulissent, id iīs ēripī quis patī posset? Postulāvit deinde eadem, quae lēgātīs in mandātīs dederat: nē aut Aeduīs aut eōrum sociīs bellum īnferret; obsidēs redderet; sī nūllam partem Germānōrum domum remittere posset, at nē quōs amplius Rhēnum trānsīre paterētur.

Ariovistus justifies his own course and makes counter demands and proposals.

44. Ariovistus ad postulāta Caesaris pauca respondit, dē suīs virtūtibus multa praedicāvit: Trānsisse Rhēnum sēsē nōn suā sponte, sed rogātum et arcessītum ā Gallīs; nōn sine māgnā spē māgnīsque praemiīs domum propīnquōsque relīquisse; sēdēs habēre in Galliā ab ipsīs concessās, obsidēs ipsōrum voluntāte datōs; stīpendium capere iūre bellī, quod vīctōrēs vīctīs impōnere cōnsuērint. Nōn sēsē Gallīs, sed Gallōs sibi bellum intulisse; omnēs Galliae cīvitātēs ad sē oppūgnandum vēnisse āc contrā sē castra habuisse; eās omnēs cōpiās ā sē ūnō proeliō pulsās āc superātās esse. Sī iterum experīrī velint, sē iterum parātum esse dēcertāre; sī pāce ūtī velint, inīquum esse dē stīpendiō recūsāre, quod suā voluntāte ad id tempus pependerint. Amīcitiam populī Rōmānī sibi ōrnāmentō et praesidiō, nōn dētrīmentō esse oportēre, idque sē eā spē petīsse. Sī per populum Rōmānum stīpendium remittātur et dēditīciī subtrahantur, nōn minus libenter sēsē recūsātūrum populī Rōmānī amīcitiam, quam appetierit. Quod multitūdinem Germānōrum in Galliam trādūcat, id sē suī mūniendī, nōn Galliae impūgnandae causā facere: ēius reī testimōnium esse quod nisi rogātus nōn vēnerit et quod bellum nōn intulerit, sed dēfenderit. Sē prius in Galliam vēnisse quam populum Rōmānum. Numquam ante hōc tempus exercitum populī Rōmānī Galliae prōvinciae fīnibus ēgressum. Quid sibi vellet? Cūr in suās possessiōnēs venīret? Prōvinciam suam hanc esse Galliam, sīcut illam nostram. Ut ipsī concēdī nōn oportēret, sī in nostrōs fīnēs impetum faceret, sīc item nōs esse inīquōs, quod in suō iūre sē interpellārēmus. Quod frātrēs ā senātū Aeduōs appellātōs dīceret, nōn sē tam barbarum neque tam imperītum esse rērum, ut nōn scīret, neque bellō Allobrogum proximō Aeduōs Rōmānīs auxilium tulisse

neque ipsōs in hīs contentiōnibus, quās Aeduī sēcum et cum Sēquanīs habuissent, auxiliō populī Rōmānī ūsōs esse. Dēbēre sē suspicārī simulātā Caesarem amīcitiā, quod exercitum in Galliā habeat, suī opprimendī causā habēre. Quī nisi dēcēdat atque exercitum dēdūcat ex hīs regiōnibus, sēsē illum nōn prō amīcō, sed prō hoste habitūrum. Quodsī eum interfēcerit, multīs sēsē nōbilibus prīncipibusque populī Rōmānī grātum esse factūrum: id sē ab ipsīs per eōrum nūntiōs compertum habēre, quōrum omnium grātiam atque amīcitiam ēius morte redimere posset. Quodsī discessisset et līberam possessiōnem Galliae sibi trādidisset, māgnō sē illum praemiō remūnerātūrum et quaecumque bella gerī vellet, sine ūllō ēius labōre et perīculō cōnfectūrum.

Caesar insists on Roman rights in Gaul.

45. Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quārē negōtiō dēsistere nōn posset; neque suam neque populī Rōmānī cōnsuētūdinem patī, utī optimē merentēs sociōs dēsereret, neque sē iūdicāre, Galliam potius esse Ariovistī quam populī Rōmānī. Bellō superātōs esse Arvernōs et Rutenōs ab Q. Fabiō Māximō, quibus populus Rōmānus īgnōvisset neque in prōvinciam redēgisset neque stīpendium imposuisset. Quodsī antīquissimum quodque tempus spectārī oportēret, populī Rōmānī iūstissimum esse in Galliā imperium: sī iūdicium senātūs observārī oportēret, līberam dēbēre esse Galliam, quam bellō vīctam suīs lēgibus ūtī voluisset.

The conference is broken up by an attack from the German cavalry.

46. Dum haec in colloquiō geruntur, Caesarī nūntiātum est equitēs Ariovistī propius tumulum accēdere et ad nostrōs adequitāre, lapidēs tēlaque in nostrōs cōnicere. Caesar loquendī fīnem fēcit, sēque ad suōs recēpit suīsque imperāvit nē quod omnīnō tēlum in hostēs rēicerent. Nam etsī sine ūllō perīculō legiōnis dēlēc-

tae cum equitātū proelium fore vidēbat, tamen committendum nōn putābat ut pulsīs hostibus dīcī posset eōs ab sē per fidem in colloquiō circumventōs. Posteāquam in volgus mīlitum ēlātum est, quā arrogantiā in colloquiō Ariovistus ūsus omnī Galliā Rōmānīs interdīxisset, impetumque in nostrōs ēius equitēs fēcissent, eaque rēs colloquium ut dīrēmisset, multō māior alacritās studiumque pūgnandī māius exercituī iniectum est.

Ariovistus again requests a conference, in person or through envoys. He seizes the envoys of Caesar.

47. Bīduō post Ariovistus ad Caesarem lēgātōs mittit: Velle sē dē hīs rēbus, quae inter eōs agī coeptae neque perfectae essent, agere cum eō: utī aut iterum colloquiō diem cōnstitueret aut, sī id minus vellet, ē suīs [lēgātīs] aliquem ad sē mitteret. Colloquendī Caesarī causa vīsa nōn est, et eō magis, quod prīdiē ēius diēī Germānī retinērī nōn potuerant, quīn in nostrōs tēla cōnicerent. Lēgātum ē suīs sēsē māgnō cum perīculō ad eum mīssūrum et hominibus ferīs obiectūrum exīstimābat. Commodissimum vīsum est C. Valerium Procillum, C. Valerī Cabūrī fīlium, summā virtūte et hūmānitāte adulēscentem cūius pater ā C. Valeriō Flaccō cīvitāte dōnātus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, quā multā iam Ariovistus longīnquā cōnsuētūdine ūtēbātur, et quod in eō peccandī Germānīs causa nōn esset, ad eum mittere, et M. Mētium, quī hospitiō Ariovistī ūtēbātur. Hīs mandāvit, ut, quae dīceret Ariovistus, cōgnōscerent et ad sē referrent. Quōs cum apud sē in castrīs Ariovistus cōnspēxisset, exercitū suō praesente conclāmāvit: quid ad sē venīrent? an speculandī causā? Cōnantīs dīcere prohibuit et in catēnās cōniēcit.

He advances toward Caesar's camp. Cavalry skirmishes.

48. Eōdem diē castra prōmōvit et mīlibus passuum sex ā Caesaris castrīs sub monte cōnsēdit. Postrīdiē ēius diēī praeter castra Caesaris suās cōpiās trādūxit et mīlibus passuum duōbus ūltrā eum castra fēcit, eō cōnsiliō, utī frūmentō commeātūque, quī ex Sēquanīs et Aeduīs supportārētur, Caesarem interclūderet. Ex eō diē diēs continuōs quīnque Caesar prō castrīs suās cōpiās prōdūxit et aciem īnstrūctam habuit, ut, sī vellet Ariovistus proeliō contendere, eī potestās nōn deesset. Ariovistus hīs omnibus diēbus exercitum castrīs continuit, equestrī proeliō cotīdiē contendit. Genus hōc erat pūgnae, quō sē Germānī exercuerant. Equitum mīlia erant sex, totidem numerō peditēs vēlōcissimī āc fortissimī, quōs ex omnī cōpiā singulī singulōs suae salūtis causā dēlēgerant: cum hīs in proeliīs versābantur. Ad eōs sē equitēs recipiēbant: hī, sī quid erat dūrius, concurrēbant, sī quī graviōre vulnere acceptō equō dēciderat, circumsistēbant; sī quō erat longius prōdeundum aut celerius recipiendum, tanta erat hōrum exercitātiōne celeritās, ut iubīs equōrum sublevātī cursum adaequārent.

To insure supplies, Caesar constructs a second, smaller camp.

49. Ubi eum castrīs sē tenēre Caesar intellēxit, nē diūtius commeātū prohiberētur, ūltrā eum locum, quō in locō Germānī cōnsēderant, circiter passūs sexcentōs ab iīs, castrīs idōneum locum dēlēgit aciēque triplicī īnstrūctā ad eum locum vēnit. Prīmam et secundam aciem in armīs esse, tertiam castra mūnīre iūssit. Hīc locus ab hoste circiter passūs sexcentōs, utī dictum est, aberat. Eō circiter hominum numerō sēdecim mīlia expedīta cum omnī equitātū Ariovistus mīsit, quae cōpiae nostrōs perterrērent et mūnītiōne prohibērent. Nihilō sēcius Caesar, ut ante cōnstituerat, duās aciēs hostem prōpulsāre, tertiam opus perficere iūssit. Mūnītīs castrīs, duās ibi legiōnēs relīquit et

partem auxiliōrum, quattuor reliquās in castra māiōra redūxit.

Ariovistus assaults this without decisive result.

50. Proximō diē, īnstitūtō suō, Caesar ē castrīs utrīsque cōpiās suās ēdūxit paulumque ā māiōribus castrīs prōgressus aciem īnstrūxit, hostibus pūgnandī potestātem fēcit. Ubi nē tum quidem eōs prōdīre intellēxit, circiter merīdiem exercitum in castra redūxit. Tum dēmum Ariovistus partem suārum cōpiārum, quae castra minōra oppūgnāret, mīsit. Ācriter utrimque usque ad vesperum pūgnātum est. Sōlis occāsū suās cōpiās Ariovistus multīs et illātīs et acceptīs vulneribus in castra redūxit. Cum ex captīvīs quaereret Caesar, quam ob rem Ariovistus proelio nōn dēcertāret, hanc reperiēbat causam, quod apud Germānōs ea cōnsuētūdō esset, ut mātrēsfamiliae eōrum sortibus et vāticinātiōnibus dēclārārent, utrum proelium committī ex ūsū esset necne; eās ita dīcere: nōn esse fās Germānōs superāre, sī ante novam lūnam proeliō contendissent.

Superstition of the Germans.

Caesar arrays his troops for battle.

51. Postrīdiē ēius diēī Caesar praesidium utrīsque castrīs, quod satis esse vīsum est, relīquit, omnīs ālāriōs in cōnspectū hostium prō castrīs minōribus cōnstituit, quod minus multitūdine mīlitum legiōnāriōrum prō hostium numerō valēbat, ut ad speciem ālāriīs ūterētur; ipse, triplicī īnstrūctā aciē, usque ad castra hostium accessit. Tum dēmum necessariō Germānī suās cōpiās castrīs ēdūxērunt generātimque cōnstituērunt paribus intervāllīs, Harūdēs, Marcomanōs, Tribōcēs, Vangionēs, Nemētēs, Sedusiōs, Suēbōs, omnemque aciem suam rēdīs et carrīs circumdedērunt, nē qua spēs in fugā relinquerētur. Eō mulierēs imposuērunt, quae in proelium proficīscentēs passīs manibus flentēs implōrābant, nē sē in servitūtem Rōmānīs trāderent.

Array of the Germans.

A close and furious conflict.

52. Caesar singulīs legiōnibus singulōs lēgātōs et quaestōrem praefēcit, utī eōs testēs suae quisque virtūtis habēret; ipse ā dextrō cornū, quod eam partem minimē fīrmam hostium esse animadverterat, proelium commīsit. Ita nostrī ācriter in hostēs, sīgnō datō, impetum fēcērunt, itaque hostēs repentē celeriterque prōcurrērunt, ut spatium pīla in hostēs cōniciendī nōn darētur. Reiectīs pīlīs, comminus gladiīs pūgnātum est. At Germānī celeriter ex cōnsuētūdine suā phalange factā, impetūs gladiōrum excēpērunt. Repertī sunt complūrēs nostrī mīlitēs, quī in phalangas īnsilīrent et scūta manibus revellerent [et dēsuper vulnerārent]. Cum hostium aciēs ā sinistrō cornū pulsa atque in fugam conversa esset, ā dextrō cornū vehementer multitūdine suōrum nostram aciem premēbant. Id cum animadvertisset P. Crassus adulēscēns, quī equitātuī praeerat, quod expedītior erat quam iī quī inter aciem versābantur, tertiam aciem labōrantibus nostrīs subsidiō mīsit.

The Germans are defeated and flee to the Rhine.

53. Ita proelium restitūtum est, atque omnēs hostēs terga vertērunt neque prius fugere dēstitērunt, quam ad flūmen Rhēnum mīlia passuum ex eō locō circiter quīnque pervēnērunt. Ibi perpaucī aut viribus cōnfīsī trānāre contendērunt aut lintribus inventīs sibi salūtem repperērunt; in hīs fuit Ariovistus, quī nāviculam dēligātam ad rīpam nactus eā profūgit; reliquōs omnēs equitātū cōnsecūtī nostrī interfēcērunt. Duae fuērunt Ariovistī uxōrēs, ūna Suēba nātiōne, quam domō sēcum dūxerat, altera Norica, rēgis Vocciōnis soror, quam in Galliā dūxerat, ā frātre mīssam: utraque in eā fugā periit. Fuērunt duae fīliae: hārum altera occīsa, altera capta est. C. Valerius Procillus, cum ā custōdibus in fugā trīnīs catēnīs vinctus traherētur, in ipsum Caesarem hostīs equitātū perse-

Fate of the household of Ariovistus.

Rescue and fate of Caesar's envoys.

quentem incidit. Quae quidem rēs Caesarī nōn minōrem quam ipsa vīctōria voluptātem attulit, quod hominem honestissimum prōvinciae Galliae, suum familiārem et hospitem, ēreptum ē manibus hostium sibi restitūtum vidēbat, neque ēius calamitāte dē tantā voluptāte et grātulātiōne quicquam fōrtūna dēminuerat. Is sē praesente dē sē ter sortibus cōnsultum dīcēbat, utrum īgnī statim necārētur, an in aliud tempus reservārētur: sortium beneficiō sē esse incolumem. Item M. Mētius repertus et ad eum reductus est.

Fate of the Suebi. Winter arrangements.

54. Hōc proeliō trāns Rhēnum nūntiātō, Suēbī, quī ad rīpās Rhēnī vēnerant, domum revertī coepērunt; quōs Ubiī, quī proximī Rhēnum incolunt, perterritōs īnsecūtī māgnum ex iīs numerum occīdērunt. Caesar ūnā aestāte duōbus māximīs bellīs cōnfectīs, mātūrius paulō quam tempus annī postulābat, in hīberna in Sēquanōs exercitum dēdūxit; hībernīs Labiēnum praeposuit; ipse in citeriōrem Galliam ad conventūs agendōs profectus est.

COMMENTARIUS SECUNDUS.

League of the Belgian tribes against the Romans.

1. Cum esset Caesar in citeriōre Galliā, ita utī suprā dēmōnstrāvimus, crēbrī ad eum rūmōrēs afferēbantur, litterīsque item Labiēnī certior fīēbat omnēs Belgās, quam tertiam esse Galliae partem dīxerāmus, contrā populum Rōmānum coniūrāre obsidēsque inter sē dare. Coniūrandī hās esse causās, prīmum quod verērentur, nē omnī pācātā Galliā ad eōs exercitus noster addūcerētur; deinde, quod ab nōnnūllīs Gallīs sollicitārentur, partim quī, ut Germānōs diūtius in Galliā versārī nōluerant, ita populī Rōmānī exercitum hiemāre atque inveterāscere in Galliā molestē ferēbant, partim quī mōbilitāte et levitāte animī novīs imperiīs studēbant, ab nōnnūllīs etiam, quod in Galliā ā potentiōribus atque iīs, quī ad condūcendōs hominēs facultātēs habēbant, volgō rēgna occupābantur, quī minus facile eam rem imperiō nostrō cōnsequī poterant.

Caesar makes preparations and moves against them.

2. Hīs nūntiīs litterīsque commōtus Caesar duās legiōnēs in citeriōre Galliā novās cōnscrīpsit et initā aestāte, in ūlteriōrem Galliam quī dēdūceret, Q Pedium lēgātum mīsit. Ipse, cum prīmum pābulī cōpia esse inciperet, ad exercitum vēnit. Dat negōtium Senonibus reliquīsque Gallīs quī fīnitimī Belgīs erant, utī ea, quae apud eōs gerantur, cōgnōscant sēque dē hīs rēbus certiōrem faciant. Hī cōnstanter omnēs nūntiāvērunt manūs cōgī, exercitum in ūnum locum condūcī. Tum vērō dubitandum

nōn exīstimāvit, quīn ad eōs proficīscerētur. Rē frūmentāriā comparātā, castra movet diēbus circiter quīndecim ad fīnēs Belgārum pervēnit.

Submission of the Remi.

3. Eō cum dē imprōvīsō celeriusque omnium opīniōne vēnisset, Rēmī, quī proximī Galliae ex Belgīs sunt, ad eum lēgātōs Iccium et Andecombogium, prīmōs cīvitātis, mīsērunt, quī dīcerent sē suaque omnia in fidem atque in potestātem populī Rōmānī permittere, neque sē cum Belgīs reliquīs cōnsēnsisse neque contrā populum Rōmānum coniūrāsse, parātōsque esse et obsidēs dare et imperātā facere et oppidīs recipere et frūmentō ceterīsque rēbus iuvāre; reliquōs omnēs Belgās in armīs esse, Germānōsque, quī cis Rhēnum incolant, sēsē cum hīs coniūnxisse, tantumque esse eōrum omnium furōrem, ut nē Suessiōnēs quidem, frātrēs cōnsanguineōsque suōs, quī eōdem iūre et īsdem lēgibus ūtantur, ūnum imperium ūnumque magistrātum cum ipsīs habeant, dēterrēre potuerint, quīn cum hīs cōnsentīrent.

Origin and numbers of the Belgic tribes.

4. Cum ab hīs quaereret, quae cīvitātēs quantaeque in armīs essent et quid in bellō possent, sīc reperiēbat: plērōsque Belgās esse ortōs ab Germānīs Rhēnumque antīquitus trāductōs propter locī fertilitātem ibi cōnsēdisse Gallōsque, quī ea loca incolerent, expulisse, sōlōsque esse, quī patrum nostrōrum memoriā, omnī Galliā vēxātā, Teutonēs Cimbrōsque intrā fīnēs suōs ingredī prohibuerint; quā ex rē fierī, utī eārum rērum memoriā māgnam sibi auctōritātem māgnōsque spīritūs in rē mīlitārī sūmerent. Dē numerō eōrum omnia sē habēre explōrāta Rēmī dīcēbant, proptereā quod, propīnquitātibus affīnitātibusque coniūnctī, quantam quisque multitūdinem in commūnī Belgārum conciliō ad id bellum pollicitus sīt, cōgnōverint. Plūrimum inter eōs Bellovacōs et virtūte et auctōritāte et hominum numerō valēre:

hōs posse cōnficere armāta mīlia centum; pollicitōs ex eō numerō ēlēcta sexāgintā, tōtīusque bellī imperium sibi pōstulāre. Suessiōnēs suōs esse fīnitimōs; lātissimōs ferācissimōsque agrōs possidēre. Apud eōs fuisse rēgem nostrā etiam memoriā Diviciacum, tōtīus Galliae potentissimum, quī cum māgnae partis hārum regiōnum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit: nunc esse rēgem Galbam: ad hunc propter iūstitiam prūdentiamque summam tōtīus bellī omnium voluntāte dēferrī; oppida habēre numerō XII, pollicērī mīlia armāta quīnquāgintā; totidem Nerviōs, quī māximē ferī inter ipsōs habeantur longissimēque absint; quīndecim mīlia Atrebatēs, Ambiānōs decem mīlia, Morinōs XXV mīlia, Menapiōs VII mīlia, Caletōs X mīlia, Veliocassēs et Viromanduōs totidem, Aduātucōs XIX mīlia; Condrūsōs, Eburōnēs, Caeroesōs, Paemanōs, quī ūnō nōmine Germānī appellantur, arbitrārī ad XL mīlia.

Caesar secures the alliance of the Remi.

5. Caesar Rēmōs cohortātus līberāliterque ōrātiōne prōsecūtus omnem senātum ad sē convenīre prīncipumque līberōs obsidēs ad sē addūcī iūssit. Quae omnia ab hīs dīligenter ad diem facta sunt. Ipse Diviciacum Aeduum māgnoperē cohortātus docet, quantō opere reī pūblicae commūnisque salūtis intersit manūs hostium distinērī, nē cum tantā multitūdine ūnō tempore cōnflīgendum sit. Id fierī posse, sī suās cōpiās Aeduī in fīnēs Bellovacōrum intrōdūxerint et eōrum agrōs populārī coeperint. Hīs datīs mandātīs, eum ā sē dīmittit. Postquam omnēs Belgārum cōpiās in ūnum locum coāctās ad sē venīre vidit neque iam longē abesse ab iīs, quōs mīserat explōrātōribus et ab Rēmīs cōgnōvit, flūmen Axonam, quod est in extrēmīs Rēmōrum fīnibus, exercitum trādūcere mātūrāvit atque ibi castra posuit. Quae rēs et latus ūnum castrōrum rīpīs flūminis mūniēbat et,

post eum quae essent, tūta ab hostibus reddēbat, et commeātūs ab Rēmīs reliquīsque cīvitātibus ut sine perīculō ad eum portārī possent efficiēbat. In eō flūmine pōns erat. Ibi praesidium pōnit et in alterā parte flūminis Q. Titurium Sabīnum lēgātum cum sex cohortibus relinquit. Castra in altitūdinem pedum XII vāllō fossāque duodēvīgintī pedum mūnīre iubet.

Assault of the Belgians upon Bibrax.

6. Ab hīs castrīs oppidum Rēmōrum nōmine Bibrax aberat mīlia passuum octō. Id ex itinere māgnō impetū Belgae oppūgnāre coepērunt. Aegrē eō diē sustentātum est. Gallōrum eadem atque Belgārum oppūgnātiō est haec. Ubi circumiectā multitūdine hominum tōtīs moenibus undique in mūrum lapidēs iacī coeptī sunt mūrusque dēfēnsōribus nūdātus est, testūdine factā portās succendunt mūrumque subruunt. Quod tum facile fīēbat. Nam cum tanta multitūdō lapidēs āc tēla conicerent, in mūrō cōnsistendī potestās erat nūllī. Cum fīnem oppūgnandī nox fēcisset, Iccius Rēmus, summā nōbilitāte et grātiā inter suōs, quī tum oppidō praefuerat, ūnus ex iīs, quī lēgātī dē pāce ad Caesarem vēnerant, nūntium ad eum mittit: nisi subsidium sibi submittātur, sēsē diūtius sustinēre nōn posse.

Caesar's aid is sought.

7. Eō dē mediā nocte Caesar īsdem ducibus ūsus, quī nūntiī ab Icciō vēnerant, Numidās et Crētas sagittāriōs et funditōrēs Baleārēs subsidiō oppidānīs mittit; quōrum adventū et Rēmīs cum spē dēfēnsiōnis studium prōpūgnandī accessit, et hostibus eādem dē causā spēs potiundī oppidī discessit. Itaque paulisper apud oppidum morātī agrōsque Rēmōrum dēpopulātī omnibus vīcīs aedificiīsque, quō adīre potuerant, incēnsīs ad castra Caesaris omnibus cōpiīs contendērunt et ab mīlibus passuum

The Belgae, driven from Bibrax, ravage the country and march against Caesar.

minus duōbus castra posuērunt; quae castra, ut fūmō atque īgnibus sīgnificābātur, amplius mīlibus passuum octō in lātitūdinem patēbant.

He fortifies his position and prepares for battle.

8. Caesar prīmō et propter multitūdinem hostium et propter eximiam opīniōnem virtūtis proeliō supersedēre statuit; cotīdiē tamen equestribus proeliīs, quid hostis virtūte posset et quid nostrī audērent, perīclitābātur. Ubi nostrōs nōn esse īnferiōrēs intellēxit, locō prō castrīs ad aciem īnstruendam nātūrā oportūnō atque idōneō, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex plāniciē ēditus tantum adversus in lātitūdinem patēbat, quantum locī aciēs īnstrūcta occupāre poterat, atque ex utrāque parte lateris dēiectūs habēbat et in frontem lēniter fastīgātus paulātim ad plāniciem redībat, ab utrōque latere ēius collis trānsversam fossam obdūxit circiter passuum CD et ad extrēmās fossās castella cōnstituit ibīque tormenta collocāvit, nē, cum aciem īnstrūxisset, hostēs, quod tantum multitūdine poterant, ab lateribus pūgnantēs suōs circumvenīre possent. Hōc factō, duābus legiōnibus, quās proximē cōnscrīpserat, in castrīs relīctīs, ut, sī quō opus esset, subsidiō dūcī possent, reliquās sex legiōnēs prō castrīs in aciē cōnstituit. Hostēs item suās cōpiās ex castrīs ēductās īnstrūxerant.

The Belgians attempt to cross the Axona.

9. Palūs erat nōn māgna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc sī nostrī trānsīrent hostēs exspectābant; nostrī autem, sī ab illīs initium trānseundī fieret, ut impedītōs aggrederentur, parātī in armīs erant. Interim proeliō equestrī inter duās aciēs contendēbātur. Ubi neutrī trānseundī initium faciunt, secundiōre equitum proeliō nostrīs, Caesar suōs in castra redūxit. Hostēs prōtinus ex eō locō ad flūmen Axonam contendērunt, quod esse post nostra castra dēmōnstrātum est. Ibī vadīs repertīs partem suārum

cōpiārum trādūcere cōnātī sunt, eō cōnsiliō, ut, sī possent, castellum, cuī praeerat Q. Titurius lēgātus, expūgnārent pontemque interscinderent, sī minus potuissent, agrōs Rēmōrum populārentur, quī māgnō nōbīs ūsuī ad bellum gerendum erant, commeātūque nostrōs prohibērent.

They are driven back and determine to return home.

10. Caesar certior factus ab Tituriō omnem equitātum et levis armātūrae Numidās, funditōrēs sagittāriōsque pontem trādūcit atque ad eōs contendit. Acriter in eō locō pūgnātum est. Hostēs impedītōs nostrī in flūmine aggressī māgnum eōrum numerum occīdērunt: per eōrum corpora reliquōs audācissimē trānsīre cōnantēs multitūdine tēlōrum reppulērunt; prīmōs, quī trānsierant, equitātū circumventōs interfēcērunt. Hostēs ubi et dē expūgnandō oppidō et dē flūmine trānseundō spem sē fefellisse intellēxērunt neque nostrōs in locum inīquiōrem prōgredī pūgnandī causā vīdērunt, atque ipsōs rēs frūmentāria dēficere coepit, conciliō convocātō, cōnstituērunt optimum esse, domum suam quemque revertī et, quōrum in fīnēs prīmum Rōmānī exercitum intrōdūxissent, ad eōs dēfendendōs undique convenīrent, ut potius in suīs quam in aliēnīs fīnibus dēcertārent et domesticīs cōpiīs reī frūmentāriae ūterentur. Ad eam sententiam cum reliquīs causīs haec quoque ratiō eōs dēdūxit, quod Diviciacum atque Aeduōs fīnibus Bellovacōrum appropīnquāre cōgnōverant. Hīs persuādērī, ut diūtius morārentur neque suīs auxilium ferrent, nōn poterat.

They are pursued with great slaughter.

11. Eā rē cōnstitūtā, secundā vigiliā māgnō cum strepitū āc tumultū castrīs ēgressī nūllō certō ōrdine neque imperiō, cum sibi quisque prīmum itineris locum peteret et domum pervenīre properāret, fēcērunt, ut cōnsimilis fugae profectiō vidērētur. Hāc rē statim Caesar per speculātōrēs cōgnitā īnsidiās veritus, quod, quā dē causā

discēderent, nōndum perspēxerat, exercitum equitātumque castrīs continuit. Prīmā lūce cōnfīrmātā rē ab explōrātōribus, omnem equitātum, quī novissimum āgmen morārētur, praemīsit. Hīs Q. Pedium et L. Aurunculēium Cottam lēgātōs praefēcit. T. Labiēnum lēgātum cum legiōnibus tribus subsequī iūssit. Hī novissimōs adortī et multa mīlia passuum prōsecūtī māgnam multitūdinem eōrum fugientium concīdērunt, cum ab extrēmō āgmine, ad quōs ventum erat, cōnsisterent fortiterque impetum nostrōrum mīlitum sustinērent, priōrēs, quod abesse ā perīculō vidērentur neque ūllā necessitāte neque imperiō continērentur, exaudītō clāmōre perturbātīs ōrdinibus, omnēs in fugā sibi praesidium pōnerent. Ita sine ūllō perīculō tantam eōrum multitūdinem nostrī interfēcērunt, quantum fuit diēī spatium, sub occāsumque sōlis sequī dēstitērunt sēque in castra, ut erat imperātum, recēpērunt.

Caesar marches against the stronghold of the Suessiones.

12. Postrīdiē ēius diēī Caesar, priusquam sē hostēs ex terrōre āc fugā reciperent, in fīnēs Suessiōnum, quī proximī Rēmīs erant, exercitum dūxit et māgnō itinere [cōnfectō] ad oppidum Noviodūnum contendit. Id ex itinere oppūgnāre cōnātus, quod vacuum ab dēfēnsōribus esse audiēbat, propter lātitūdinem fossae mūrīque altitūdinem paucīs dēfendentibus expūgnāre nōn potuit. Castrīs mūnītīs, vīneās agere quaeque ad oppūgnandum ūsuī erant comparāre coepit. Interim omnis ex fugā Suessiōnum multitūdō in oppidum proximā nocte convēnit. Celeriter vīneīs ad oppidum āctīs, aggere iactō turribusque cōnstitūtīs, māgnitūdine operum, quae neque vīderant ante Gallī neque audierant, et celeritāte Rōmānōrum permōtī lēgātōs ad Caesarem dē dēditiōne mittunt et, petentibus Rēmīs ut cōnservārentur impetrant.

Caesar proceeds against the Bellovoci, who sue for peace.

13. Caesar, obsidibus acceptīs prīmīs cīvitātis atque ipsīus Galbae rēgis duōbus fīliīs armīsque omnibus ex oppidō trāditīs, in dēditiōnem Suessiōnēs accēpit exercitumque in Bellovacōs dūcit. Quī cum sē suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eō oppidō Caesar cum exercitū circiter mīlia passuum quīnque abesset, omnēs māiōrēs nātū ex oppidō ēgressī manūs ad Caesarem tendere et vōce sīgnificāre coepērunt, sēsē in ēius fidem āc potestātem venīre neque contrā populum Rōmānum armīs contendere. Item, cum ad oppidum accessisset castraque ibi pōneret, puerī mulierēsque ex mūrō passīs manibus suō mōre pācem ab Rōmānīs petiērunt.

Diviciacus pleads for the Bellovaci.

14. Prō hīs Diviciacus (nam post discessum Belgārum dīmīssis Aeduōrum cōpiīs ad eum reverterat) facit verba: Bellovacōs omnī tempore in fidē atque amīcitiā cīvitātis Aeduae fuisse: impulsōs ā suīs prīncipibus, quī dīcerent Aeduōs ā Caesare in servitūtem redāctōs omnēs indīgnitātēs contumēliāsque perferre, et ab Aeduīs dēfēcisse et populō Rōmānō bellum intulisse. Quī ēius cōnsiliī prīncipēs fuissent, quod intellegerent quantam calamitātem cīvitātī intulissent, in Britanniam profūgisse. Petere nōn sōlum Bellovacōs, sed etiam prō hīs Aeduōs, ut suā clēmentiā āc mānsuētūdine in eōs ūtātur. Quod sī fēcerit, Aeduōrum auctōritātem apud omnēs Belgās amplificātūrum; quōrum auxiliīs atque opibus, sī qua bella inciderint, sustentāre cōnsuērint.

Caesar grants terms to the Bellovaci.

15. Caesar honōris Diviciacī atque Aeduōrum causā sēsē eōs in fidem receptūrum et cōnservātūrum dīxit; quod erat cīvitās māgnā inter Belgās auctōritāte atque hominum multitūdine praestābat, sexcentōs obsidēs poposcit. Hīs trāditīs omnibusque armīs ex oppidō collātīs,

The Ambiani surrender. Situation of the Nervii

ab eō locō in fīnēs Ambiānōrum pervēnit, quī sē suaque omnia sine morā dēdidērunt. Eōrum fīnēs Nerviī attingēbant; quōrum dē nātūrā mōribusque Caesar cum quaereret, sīc reperiēbat: Nūllum aditum esse ad eōs mercātōribus; nihil patī vīnī reliquārumque rērum ad lūxuriam pertinentium īnferrī, quod iīs rēbus relanguēscere animōs [eōrum] et remittī virtūtem exīstimārent; esse hominēs ferōs māgnaeque virtūtis, increpitāre atque incūsāre reliquōs Belgās, quī sē populō Rōmānōs dēdidissent patriamque virtūtem prōiēcissent; cōnfīrmāre, sēsē neque lēgātōs mīssūrōs neque ūllam condiciōnem pācis acceptūrōs.

The Nervii encamp at the Sabis, prepared for battle.

16. Cum per eōrum fīnēs trīduum iter fēcisset, inveniēbat ex captīvīs, Sabim flūmen ab castrīs suīs nōn amplius mīlia passuum x abesse: trāns id flūmen omnēs Nerviōs cōnsēdisse adventumque ibi Rōmānōrum exspectāre ūnā cum Atrebatibus et Viromanduīs, fīnitimīs suīs (nam hīs utrīsque persuāserant, utī eandem bellī fōrtūnam experīrentur); exspectārī etiam ab hīs Aduātucōrum cōpiās atque esse in itinere: mulierēs, quīque per aetātem ad pūgnam inūtiles vidērentur, in eum locum cōniēcisse, quō propter palūdēs exercituī aditus nōn esset.

Plans of the Nervii.

17. Hīs rēbus cōgnitīs, explōrātōrēs centuriōnēsque praemittit, quī locum idōneum castrīs dēligant. Cum ex dēditīciīs Belgīs reliquīsque Gallīs complūrēs Caesarem secūtī ūnā iter facerent, quīdam ex hīs, ut posteā ex captīvīs cōgnitum est, eōrum diērum cōnsuētūdine itineris nostrī exercitūs perspectā, nocte ad Nerviōs pervēnērunt atque hīs dēmōnstrārunt, inter singulās legiōnēs impedīmentōrum māgnum numerum intercēdere, neque esse quicquam negōtiī, cum prīma legiō in castra vēnisset reliquaeque legiōnēs māgnum spatium abessent, hanc sub sarcinīs adorīrī;

quā pulsā impedīmentīsque dīreptīs futūrum, ut reliquae contrā cōnsistere nōn audērent. Adiuvābat etiam eōrum cōnsilium quī rem dēferēbant, quod Nerviī antīquitus, cum equitātū nihil possent (neque enim ad hōc tempus eī reī student, sed quicquid possunt, pedestribus valent cōpiīs) quō facilius fīnitimōrum equitātum, sī praedandī causā ad eōs vēnissent, impedīrent, tenerīs arboribus incīsīs atque īnflexīs crēbrīsque in lātitūdinem rāmīs ēnātīs et rubīs sentibusque interiectīs effēcerant, ut īnstar mūrī hae saepēs mūnīmenta praebērent, quō nōn modo nōn intrārī, sed nē perspicī quidem posset. Hīs rēbus cum iter āgminis nostrī impedīrētur, nōn omittendum cōnsilium Nerviī existimāvērunt.

Position of the two armies.

18. Locī nātūra erat haec, quem locum nostrī castrīs dēlēgerant. Collis ab summō aequāliter dēclīvis ad flūmen Sabim, quod suprā nōmināvimus, vergēbat. Ab eō flūmine parī acclīvitāte collis nāscēbātur, adversus huic et contrārius, passūs circiter ducentōs īnfimus apertus, ā superiōre parte silvestris, ut nōn facile intrōrsus perspicī posset. Intrā eās silvās hostēs in occultō sēsē continēbant; in apertō locō secundum flūmen paucae statiōnēs equitum vidēbantur. Flūminis erat altitūdō circiter pedum trium.

Arrangement of the forces.

19. Caesar, equitātū praemīssō, subsequēbātur omnibus cōpiīs; sed ratiō ōrdōque āgminis aliter sē habēbat, āc Belgae ad Nerviōs dētulerant. Nam quod hostī appropīnquābat, cōnsuētūdine suā Caesar sex legiōnēs expedītās dūcēbat; post eās tōtīus exercitūs impedīmenta collocārat inde duae legiōnēs, quae proxumē cōnscrīptae erant, tōtum āgmen claudēbant praesidiōque impedīmentīs erant. Equitēs nostrī cum funditōribus sagittāriīsque flūmen trānsgress cum hostium equitātū proelium commīsērunt. Cum sē ill

identidem in silvās ad suōs reciperent āc rūrsus ex silvā in nostrōs impetum facerent, neque nostrī longius, quam quem ad fīnem porrēcta loca aperta pertinēbant, cēdentēs īnsequī audērent, interim legiōnēs sex, quae prīmae vēnerant, opere dīmēnsō castra mūnīre coepērunt. Ubi prīma impedīmenta nostrī exercitūs ab iīs, quī in silvīs abditī latēbant, vīsa sunt, quod tempus inter eōs committendī proeliī convēnerat, ut intrā silvās aciem ōrdinēsque cōnstituerant atque ipsī sēsē cōnfīrmāverant, subitō omnibus cōpiīs prōvolāvērunt impetumque in nostrōs equitēs fēcērunt. Hīs facile pulsīs āc prōturbātīs, incrēdibilī celeritāte ad flūmen dēcucurrērunt, ut paene ūnō tempore ad silvās et in flūmine et iam in manibus nostrīs hostēs vidērentur. Eādem autem celeritāte adversō colle ad nostra castra atque eōs, quī in opere occupātī erant, contendērunt.

The Nervii suddenly attack the Roman camp.

20. Caesarī omnia ūnō tempore erant agenda: vēxillum prōpōnendum, quod erat īnsīgnē, cum ad arma concurrī oportēret, sīgnum tubā dandum, ab opere revocandī mīlitēs, quī paulō longius aggeris petendī causā prōcesserant, arcessendī, aciēs īnstruenda, mīlitēs cohortandī, sīgnum dandum. Quārum rērum māgnam partem temporis brevitās et successus hostium impediēbat. Hīs difficultātibus duae rēs erant subsidiō, scientia atque ūsus mīlitum, quod superiōribus proeliīs exercitātī, quid fierī oportēret, nōn minus commodē ipsī sibi praescrībere, quam ab aliīs docērī poterant, et quod ab opere singulīsque legiōnibus singulōs lēgātōs Caesar discēdere nisi mūnītīs castrīs vetuerat. Hī propter propīnquitātem et celeritātem hostium nihil iam Caesaris imperium exspectābant, sed per sē quae vidēbantur administrābant.

Critical condition of the Romans.

Value of their dicipline.

Caesar hastily rallies and directs his troops.

21. Caesar, necessāriīs rēbus imperātīs, ad cohortandōs mīlitēs, quam in partem fōrs obtulit, dēcucurrit et ad legiōnem decimam dēvēnit. Mīlitēs nōn longiōre ōrātiōne cohortātus, quam utī suae prīstinae virtūtis memoriam retinērent neu perturbārentur animō hostiumque impetum fortiter sustinērent, quod nōn longius hostēs aberant, quam quō tēlum adigī posset, proeliī committendī sīgnum dedit. Atque in alteram partem item cohortandī causā profectus pūgnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitās hostiumque tam parātus ad dīmicandum animus, ut nōn modo ad īnsīgnia accommodanda, sed etiam ad galeās induendās scūtīsque tegīmenta dētrūdenda tempus dēfuerit. Quam quisque ab opere in partem cāsū dēvēnit quaeque prīma sīgna cōnspēxit, ad haec cōnstitit, nē in quaerendīs suīs pūgnandī tempus dīmitteret.

The difficulties of the situation make the result, at first, indecisive.

22. Instrūctō exercitū, magis ut locī nātūra dēiectusque collis et necessitās temporis, quam ut reī mīlitāris ratiō atque ōrdō postulābat, cum dīversae legiōnēs aliae aliā in parte hostibus resisterent, saepibusque dēnsissimīs, ut ante dēmōnstrāvimus, interiectīs prōspectus impedīrētur, neque certa subsidia collocārī neque, quid in quāque parte opus esset, prōvidērī neque ab ūnō omnia imperia administrārī poterant. Itaque in tantā rērum inīquitāte fōrtūnae quoque ēventūs variī sequēbantur,

The Nervii, driven from their position, attack the exposed Roman camp.

23. Legiōnis nōnae et decimae mīlitēs, ut in sinistrā parte aciē cōnstiterant, pīlīs ēmīssīs cursū āc lassitūdine exanimātōs vulneribusque cōnfectōs Atrebatēs (nam hīs ea pars obvēnerat) celeriter ex locō superiōre in flūmen compulērunt et trānsīre cōnantēs īnsecūtī gladiīs māgnam partem eōrum impedītam interfēcērunt. Ipsī trānsīre flūmen nōn dubitāvērunt et in locum inīquum prō-

gressī rūrsus resistentēs hostēs redintegrātō proeliō in fugam coniēcērunt. Item aliā in parte dīversae duae legiōnēs, ūndecima et octāva, prōflīgātīs Viromanduīs, quibuscum erant congressī, ex locō superiōre in ipsīs flūminis rīpīs proeliābantur. At tōtīs ferē ā fronte et ab sinistrā parte nūdātīs castrīs, cum in dextrō cornū legiō duodecima et nōn māgnō ab eā intervāllō septima cōnstitisset, omnēs Nerviī cōnfertissimō āgmine duce Boduōgnātō, quī summam imperiī tenēbat, ad eum locum contendērunt; quōrum pars ab apertō latere legiōnēs cīrcumvenīre, pars summum castrōrum locum petere coepit.

They get possession of the camp. Flight of the Roman auxiliaries.

24. Eōdem tempore equitēs nostrī levisque armātūrae peditēs, quī cum iīs ūnā fuerant, quōs prīmō hostium impetū pulsōs dīxeram, cum sē in castra reciperent, adversīs hostibus occurrēbant āc rūrsus aliam in partem fugam petēbant, et cālōnēs, quī ab decumānā portā āc summō iugō collis nostrōs vīctōrēs flūmen trānsīsse cōnspēxerant, praedandī causā ēgressī, cum respēxissent et hostēs in nostrīs castrīs versārī vīdissent, praecipitēs fugae sēsē mandābant. Simul eōrum, quī cum impedīmentīs veniēbant, clāmor fremitusque oriēbātur, aliīque aliam in partem perterritī ferēbantur. Quibus omnibus rēbus permōtī equitēs Trēverī, quōrum inter Gallōs virtūtis opīniō est singulāris, quī auxiliī causā ab cīvitāte ad Caesarem mīssī vēnerant, cum multitūdine hostium castra complērī nostra, legiōnēs premī et paene circumventās tenērī, cālōnēs, equitēs, funditōrēs, Numidās dīversōs dissipātōsque in omnēs partēs fugere vīdissent, dēspērātīs nostrīs rēbus domum contendērunt. Rōmānōs pulsōs superātōsque, castrīs impedīmentīsque eōrum hostēs potītōs cīvitātī renūntiāvērunt.

In their desperate situation, the Romans are reanimated by Caesar's valor.

25. Caesar ab decimae legiōnis cohortātiōne ad dextrum cornū profectus, ubi suōs urgērī sīgnīsque in ūnum locum collātīs duodecimae legiōnis cōnfertōs mīlitēs sibi ipsōs ad pūgnam esse impedīmentō vīdit, quartae cohortis omnibus centuriōnibus occīsīs sīgniferōque interfectō, sīgnō āmīssō, reliquārum cohortium omnibus ferē centuriōnibus aut vulnerātīs aut occīsīs in hīs prīmipīlō P. Sextiō Baculō, fortissimō virō, multīs gravibusque vulneribus cōnfectō, ut iam sē sustinēre nōn posset, reliquōs esse tardiōrēs et nōnnūllōs ab novissimīs dēsertō locō proeliō excēdere āc tēla vītāre, hostīs neque ā fronte ex īnferiōre locō subeuntēs intermittere et ab utrōque latere īnstāre et rem esse in angustō vīdit neque ūllum esse subsidium, quod submittī posset, scūtō ab novissimīs [ūnī] mīlitī dētractō, quod ipse eō sine scūtō vēnerat, in prīmam aciem prōcessit centuriōnibusque nōminātim appellātīs reliquōs cohortātus mīlitēs sīgna īnferre et manipulōs laxāre iūssit, quō facilius gladiīs ūtī possent. Cūius adventū spē illātā mīlitibus āc redintegrātō animō, cum prō sē quisque in cōnspectū imperātōris etiam in extrēmīs suīs rēbus operam nāvāre cuperet, paulum hostium impetus tardātus est.

The Romans begin to act on the offensive.

26. Caesar cum septimam legiōnem, quae iūxtā cōnstiterat, item urgērī ab hoste vīdisset, tribūnōs mīlitum monuit, ut paulātim sēsē legiōnēs coniungerent et conversa sīgna in hostēs īnferrent. Quō factō, cum alius aliī subsidium ferret, neque timērent, nē āversī ab hoste circumvenīrentur, audācius resistere āc fortius pūgnāre coepērunt. Interim mīlitēs legiōnum duārum, quae in novissimō āgmine praesidiō impedīmentīs fuerant, proeliō nūntiātō cursū incitātō, in summō colle ab hostibus cōnspiciēbantur, et T. Labiēnus castrīs hostium potītus

They are reinforced by the reserves.

et ex locō superiōre, quae rēs in nostrīs castrīs gererentur, cōnspicātus, decimam legiōnem subsidiō nostrīs mīsit. Quī cum ex equitum et cālōnum fugā, quō in locō rēs esset, quantōque in perīculō et castra et legiōnēs et imperētor versārētur, cōgnōvissent, nihil ad celeritātem sibi reliquī fēcērunt.

The Nervii, after a desperate conflict, are beaten with great slaughter.

27. Hōrum adventū tanta rērum commūtātiō est facta, ut nostrī, etiam quī vulneribus cōnfectī prōcubuissent, scūtīs innīxī proelium redintegrārent, tum cālōnēs perterritōs hostēs cōnspicātī etiam inermēs armātīs occurrērunt, equitēs vērō ut turpitūdinem fugae virtūte dēlērent, omnibus in locīs pūgnārunt, quō sē legiōnāriīs mīlitibus praeferrent. At hostēs etiam in extrēmā spē salūtis tantam virtūtem praestitērunt ut, cum prīmī eōrum cecidissent, proximī iacentibus īnsisterent atque ex eōrum corporibus pūgnārent; hīs dēiectīs et coacervātīs cadāveribus, quī superessent ut ex tumulō tēla in nostrōs cōnicerent et pīla intercepta remitterent: ut nōn nēquīquam tantae virtūtis hominēs iūdicārī dēbēret ausōs esse trānsīre lātissimum flūmen, ascendere altissimās rīpās, subīre inīquissimum locum; quae facilia ex difficillimīs animī māgnitūdō redēgerat.

The survivors submit to Caesar.

28. Hōc proeliō factō et prope ad interneciōnem gente āc nōmine Nerviōrum redāctō, māiōrēs nātū, quōs ūnā cum puerīs mulieribusque in aestuāria āc palūdēs cōniectōs dīxerāmus, hāc pūgnā nūntiātā, cum vīctōribus nihil impedītum, vīctīs nihil tūtum arbitrārentur, omnium, quī supererant, cōnsēnsū lēgātōs ad Caesarem mīsērunt sēque eī dēdidērunt et in commemorandā cīvitātis calamitāte ex sexcentīs ad trēs senātōrēs, ex hominum mīlibus LX vix ad quīngentōs, quī arma ferre possent, sēsē redāctōs esse dīxērunt. Quōs Caesar, ut in miserōs āc supplicēs ūsus misericordiā vidērētur, dīligentissimē cōnservāvit suīsque fīnibus atque oppidīs ūtī

iūssit et fīnitimīs imperāvit, ut ab iniūriā et maleficiō sē suōsque prohibērent.

The allied Aduatuci retire to their stronghold.

29. Aduātucī, dē quibus suprā scrīpsimus, cum omnibus cōpiīs auxiliō Nerviīs venīrent, hāc pūgnā nūntiātā ex itinere domum revertērunt; cūnctīs oppidīs castellīsque dēsertīs sua omnia in ūnum oppidum ēgregiē nātūrā mūnītum contulērunt. Quod cum ex omnibus in circuitū partibus altissimās rūpēs dēiectūsque habēret, ūnā ex parte lēniter acclīvis aditus in latitūdinem nōn amplius ducentōrum pedum relinquēbātur; quem locum duplicī altissimō mūrō mūnīerant: tum māgnī ponderis saxa et praeacūtās trabēs in mūrō collocābant. *Their origin.* Ipsī erant ex Cimbrīs Teutonīsque prōgnātī, quī, cum iter in prōvinciam nostram atque Ītaliam facerent, iīs impedīmentīs, quae sēcum agere āc portāre nōn poterant, citrā flūmen Rhēnum dēpositīs custōdiam ex suīs āc praesidium sex mīlia hominum ūnā relīquērunt. Hī post eōrum obitum multōs annōs ā fīnitimīs exagitātī, cum aliās bellum īnferrent, aliās illātum dēfenderent, cōnsēnsū eōrum omnium pāce factā hunc sibi domiciliō locum dēlēgērunt.

They scorn the Roman preparations for attack.

30. Āc prīmō adventū exercitūs nostrī crēbrās ex oppidō excursiōnēs faciēbant parvulīsque proeliīs cum nostrīs contendēbant; posteā vāllō passuum in circuitū XV mīlium crēbrīsque castellīs circummūnītī oppidō sēsē continēbant. Ubi, vīneīs āctīs aggere exstrūctō, turrim procul cōnstituī vīdērunt, prīmum irrīdēre ex mūrō atque increpitāre vōcibus, quod tanta māchinātiō ab tantō spatiō īnstruerētur: quibusnam manibus aut quibus vīribus praesertim hominēs tantulae statūrae (nam plērumque hominibus Gallīs prae māgnitūdine corporum suōrum brevitās nostra contemptuī est) tantī oneris turrim mōtūrōs sēsē cōnfīderent?

They propose a conditional surrender.

31. Ubi vērō movērī et appropīnquāre moenibus vīdērunt, novā atque inūsitātā speciē commōtī

lēgātōs ad Caesarem dē pāce mīsērunt, quī ad hunc modum locūtī: nōn exīstimāre Rōmānōs sine ope dīvīnā bellum gerere, quī tantae altitūdinis māchinātiōnēs tantā celeritāte prōmovēre possent, sē suaque omnia eōrum potestātī permittere dīxērunt. Unum petere āc dēprecārī: sī fōrte prō suā clēmentiā āc mānsuētūdine, quam ipsī ab aliīs audīrent, statuisset Aduātucōs esse cōnservandōs, nē sē armīs dēspoliāret. Sibi omnēs ferē fīnitimōs esse inimīcōs āc suae virtūtī invidēre; ā quibus sē dēfendere trāditīs armīs nōn possent. Sibi praestāre, sī in eum cāsum dēdūcerentur, quamvīs fōrtūnam ā populō Rōmānō patī, quam ab hīs per cruciātum interficī, inter quōs dominārī cōnsuēssent.

They submit to Caesar's terms but stealthily retain part of their arms.

32. Ad haec Caesar respondit: Sē māgis cōnsuētūdine suā quam meritō eōrum cīvitātem cōnservātūrum, sī prius, quam mūrum ariēs attigisset, sē dēdidissent; sed dēditiōnis nūllum esse condiciōnem nisi armīs trāditīs. Sē id, quod in Nerviīs fēcisset, factūrum fīnitimīsque imperātūrum, nē quam dēditīciīs populī Rōmānī iniūriam īnferrent. Rē renūntiātā ad suōs, quae imperārentur, facere dīxērunt. Armōrum māgnā multitūdine dē mūrō in fossam, quae erat ante oppidum, iactā, sīc ut prope summam mūrī aggerisque altitūdinem acervī armōrum adaequārent, et tamen circiter parte tertiā, ut posteā perspectum est, cēlātā atque in oppidō retentā, portīs patefactīs eō diē pāce sunt ūsī.

They renew the contest, are defeated and sold as slaves.

33. Sub vesperum Caesar portās claudī mīlitēsque ex oppidō exīre iūssit, nē quam noctū oppidānī ab mīlitibus iniūriam acciperent. Illī ante initō, ut intellēctum est, cōnsiliō, quod dēditiōne factā nostrōs praesidia dēductūrōs aut dēnique indīligentius servātūrōs crēdiderant, partim sūmptīs, quae retinuerant et cēlāverant, armīs, partim scūtīs ex cortice factīs aut vīminibus in

textīs, quae subitō, ut temporis exiguitās postulābat, pellibus indūxerant, tertiā vigiliā, quā minimē arduus ad nostrās mūnītiōnēs ascēnsus vidēbātur, omnibus cōpiīs repentīnō ex oppidō ēruptiōnem fēcērunt. Celeriter, ut ante Caesar imperārat, īgnibus sīgnificātiōne factā ex proximīs castellīs eō concursum est, pūgnātumque ab hostibus ita acriter est, ut ā virīs fortibus in extrēmā spē salūtis inīquō locō contrā eōs, quī ex vāllō turribusque tēla iacerent, pūgnārī dēbuit, cum in ūnā virtūte omnis spēs salūtis cōnsisteret. Occīsīs ad hominum mīlibus quattuor, reliquī in oppidum reiectī sunt. Postrīdiē ēius diēī, refrāctīs portīs, cum iam dēfenderet nēmō, atque intrōmīssīs mīlitibus nostrīs sectiōnem ēius oppidī ūniversam Caesar vēndidit. Ab hīs, quī ēmerant, capitum numerus ad eum relātus est mīlium quīnquāgintā trium.

Crassus subdues the Veneti and other maritime tribes.

34. Eōdem tempore ā P. Crassō, quem cum legiōne ūnā mīserat ad Venetōs, Venellōs, Osismōs, Coriosolītās, Esubiōs, Aulercōs, Redonēs, quae sunt maritumae cīvitātēs Ōceanumque attingunt, certior factus est, omnēs eās cīvitātēs in diciōnem potestātemque populī Rōmānī esse redāctās.

German envoys offer submission. Caesar quarters his troops and goes to Italy. Supplicatio in his honor.

35. Hīs rēbus gestīs, omnī Galliā pācātā, tanta hūius bellī ad barbarōs opīniō perlāta est, utī ab iīs nātiōnibus, quae trāns Rhēnum incolerent, mitterentur lēgātī ad Caesarem, quī sē obsidēs datūrās, imperāta factūrās pollicērentur. Quās lēgātiōnēs Caesar, quod in Italiam Illyricumque properābat, initā proximā aestāte ad sē revertī iūssit. Ipse in Carnūtēs, Andēs Turonōs quaeque cīvitātēs propīnquae hīs locīs erant ubi bellum gesserat, legiōnibus in hībernācula dēductīs, in Italiam profectus est: ob eāsque rēs ex litterīs Caesaris dīērum quīndecim supplicātiō dēcrēta est, quod ante id tempus accidit nūllī.

COMMENTARIUS TERTIUS.

Caesar sends Galba to possess the passes of the Alps. He overcomes the neighboring tribes and occupies Octodurus.

1. Cum in Ītaliam proficīscerētur Caesar, Servium Galbam cum legiōne XII et parte equitātūs in Nantuātīs, Veragrōs Sēdūnōsque mīsit, quī ā fīnibus Allobrogum et lacū Lemannō et flūmine Rhodanō ad summās Alpēs pertinent. Causa mittendī fuit, quod iter per Alpēs, quō māgnō cum perīculō māgnīsque cum portōriīs mercātōrēs īre cōnsuērant, patefierī volēbat. Huīc permīsit, sī opus esse arbitrārētur, utī in hīs locīs legiōnem hiemandī causā collocāret. Galba, secundīs aliquot proeliīs factīs castellīsque complūribus eōrum expūgnātīs, mīssīs ad eum undique lēgātīs obsidibusque datīs et pāce factā, cōnstituit cohortēs duās in Nantuātibus collocāre et ipse cum reliquīs ēius legiōnis cohortibus in vīcō Veragrōrum, quī appellātur Octōdūrus, hiemāre; quī vīcus positus in valle, nōn māgnā adiectā plāniciē, altissimīs montibus undique continētur. Cum hīc in duās partēs flūmine dīviderētur, alteram partem ēius vīcī Gallīs concessit, alteram vacuam ab hīs relīctam cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vāllō fossāque mūnīvit.

The Gauls secretly withdraw and seize the neighboring heights.

2. Cum diēs hībernōrum complūrēs trānsīssent, frūmentumque eō comportārī iūssisset, subitō per explōrātōrēs certior factus est ex eā parte vīcī, quam Gallīs concesserat, omnēs noctū discessisse mōntēsque, quī impendērent, ā māximā multitūdine Sēdūnōrum

et Veragrōrum tenērī. Id aliquot dē causīs acciderat, ut subitō Gallī bellī renovandī legiōnisque opprimendae cōnsilium caperent: prīmum, quod legiōnem neque eam plēnissimam dētractīs cohortibus duābus et complūribus singillātim, quī commeātūs petendī causā mīssī erant, propter paucitātem dēspiciēbant; tum etiam, quod propter inīquitātem locī, cum ipsī ex montibus in vallem dēcurrerent et tēla conicerent, nē prīmum quidem posse impetum suum sustinērī exīstimābant. Accēdēbat, quod suōs ab sē līberōs abstractōs obsidum nōmine dolēbant et Rōmānōs nōn sōlum itinerum causā, sed etiam perpetuae possessiōnis culmina Alpium occupāre cōnārī et ea loca fīnitimae prōvinciae adiungere sibi persuāsum habēbant.

Galba's forces, in council, resolve to defend their camp.

3. Hīs nūntiīs acceptīs, Galba, cum neque opus hībernōrum mūnītiōnēsque plēnē essent perfectae neque dē frūmentō reliquōque commeātū satis esset prōvīsum, quod dēditiōne factā obsidibusque acceptīs nihil dē bellō timendum exīstimāverat, cōnsiliō celeriter convocātō, sententiās exquīrere coepit. Quō in cōnsiliō, cum tantum repentīnī perīculī praeter opīniōnem accidisset āc iam omnia ferē superiōra loca multitūdine armātōrum complēta cōnspicerentur, neque subsidiō venīrī neque commeātūs supportārī interclūsīs itineribus possent, prope iam dēspērātā salūte nōnnūllae hūiusmodī sententiae dīcēbantur, ut impedīmentīs relīctīs ēruptiōne factā, īsdem itineribus, quibus eō pervēnissent, ad salūtem contenderent. Māiōrī tamen partī placuit, hōc reservātō ad extrēmum cōnsiliō, interim reī ēventum experīrī et castra dēfendere.

The Gauls, in great numbers attack the camp. The Romans are hard pressed.

4. Brevī spatiō interiectō, vix ut rēbus, quās cōnstituissent, collocandīs atque administrandīs tempus darētur, hostēs ex omnibus partibus sīgnō datō dēcurrere, lapidēs gaesaque in vāllum cōnice-

re. Nostrī prīmō integrīs vīribus fortiter repūgnāre neque ūllum frūstrā tēlum ex locō superiōre mittere, ut quaeque pars castrōrum nūdāta dēfēnsōribus premī vidēbātur, eō occurrere et auxilium ferre, sed hōc superārī, quod diūturnitāte pūgnae hostēs dēfessī proeliō excēdēbant, aliī integrīs vīribus succēdēbant; quārum rērum ā nostrīs propter paucitātem fierī nihil poterat, āc nōn modo dēfessō ex pūgnā excēdendī, sed nē sauciō quidem ēius locī, ubi cōnstiterat, relinquendī āc suī recipiendī facultās dabātur.

Galba's centurions decide on a sortie.

5. Cum iam amplius hōrīs sex continenter pūgnārētur āc nōn sōlum vīrēs, sed etiam tēla nostrōs dēficerent, atque hostēs ācrius īnstārent languidiōribusque nostrīs vāllum scindere et fossās complēre coepissent, rēsque esset iam ad extrēmum perducta cāsum, P. Sextius Baculus, prīmī pīlī centuriō, quem Nervicō proeliō complūribus cōnfectum vulneribus dīximus, et item C. Volusēnus, tribūnus mīlitum, vir et cōnsiliī māgnī et virtūtis, ad Galbam accurrunt atque ūnam esse spem salūtis docent, sī ēruptiōne factā extrēmum auxilium experīrentur. Itaque convocātīs centuriōnibus celeriter mīlitēs certiōrēs facit, paulisper intermitterent proelium āc tantummodo tēla mīssa exciperent sēque ex labōre reficerent, post datō sīgnō ex castrīs ērumperent atque omnem spem salūtis in virtūte pōnerent.

The Gauls are driven back with loss.

6. Quod iūssī sunt, faciunt, āc subitō omnibus portīs ēruptiōne factā, neque cōgnōscendī, quid fieret, neque suī colligendī hostibus facultātem relinquunt. Ita commūtātā fōrtūnā eōs, quī in spem potiundōrum castrōrum vēnerant, undique circumventōs interficiunt et ex hominum mīlibus amplius xxx, quem numerum barbarōrum ad castra vēnisse cōnstābat, plūs tertiā parte interfectā, reliquōs perterritōs in fugam coniciunt āc nē in locīs quidem

superiōribus cōnsistere patiuntur. Sīc omnibus hostium cōpiīs fūsīs armīsque exūtīs sē in castra mūnītiōnēsque suās recipiunt. *Galba retires for the winter.* Quō proeliō factō, quod saepius fōrtūnam temptāre Galba nōlēbat atque aliō sē in hīberna cōnsiliō vēnisse meminerat, aliīs occurrisse rēbus vīderat, māximē frūmentī commeātūsque inopiā permōtus, posterō diē, omnibus ēius vīcī aedificiīs incēnsīs, in prōvinciam revertī contendit āc, nūllō hoste prohibente aut iter dēmorante, incolumem legiōnem in Nantuātīs, inde in Allobrogēs perdūxit ibique hiemāvit.

Crassus sends officers to various Armorican states for supplies.

7. Hīs rēbus gestīs, cum omnibus dē causīs Caesar pācātam Galliam exīstimāret, superātīs Belgīs, expulsīs Germānīs, vīctīs in Alpibus Sēdūnīs, atque ita initā hieme in Illyricum profectus esset, quod eās quoque nātiōnēs adīre et regiōnēs cōgnōscere volēbat, subitum bellum in Galliā coortum est. Ēius bellī haec fuit causa. P. Crassus adulēscēns cum legiōne septimā proximus mare Ōceanum in Andibus hiemābat. Is, quod in hīs locīs inopia frūmentī erat, praefectōs tribūnōsque mīlitum complūres in fīnitimās cīvitātēs frūmentī causā dīmīsit; quō in numerō est T. Terrasidius mīssus in Esubiōs, M. Trebius Gallus in Coriosolitās, Q. Velānius cum T. Siliō in Venetōs.

These tribes, led by the Veneti, league and demand their hostages from Crassus.

8. Hūius est cīvitātis longē amplissima auctōritās omnis ōrae maritimae regiōnum eārum, quod et nāvēs habent Venetī plūrimās, quibus in Britanniam nāvigāre cōnsuērunt, et scientiā atque ūsū nauticārum rērum reliquōs antecēdunt et in māgnō impetū maris atque apertō, paucīs portibus interiectīs, quōs tenent ipsī, omnēs ferē, quī eō marī ūtī cōnsuērunt, habent vēctīgālēs. Ab hīs fit initium retinendī Siliī atque Velāniī, quod per eōs suōs sē obsidēs, quōs Crassō dedissent, reciperātūrōs exīstimābant.

Hōrum auctōritāte fīnitimī adductī, ut sunt Gallōrum subita et repentīna cōnsilia, eādem dē causā Trebium Terrasidiumque retinent, et celeriter missīs lēgātīs per suōs prīncipēs inter sē coniūrant, nihil nisi commūnī cōnsiliō āctūrōs eundemque omnis fōrtūnae exitum esse lātūrōs, reliquāsque cīvitātēs sollicitant, ut in eā lībertāte, quam ā māiōribus accēperint, permanēre quam Rōmānōrum servitūtem perferre māllent. Omnī ōrā maritimā celeriter ad suam sententiam perductā, commūnem legātiōnem ad P. Crassum mittunt, sī velit suōs recipere, obsidēs sibi remittat.

Caesar equips a fleet to attack them.

9. Quibus dē rēbus Caesar ab Crassō certior factus, quod ipse aberat longius, nāvēs interim longās aedificārī in flūmine Ligere, quod īnfluit in Ōceanum, rēmigēs ex prōvinciā īnstituī, nautās gubernātōrēsque comparārī iubet. Hīs rēbus celeriter administrātīs, ipse, cum prīmum per annī tempus potuit, ad exercitum contendit. Venetī reliquaeque item cīvitātēs, cōgnitō Caesaris adventū, simul quod, quantum in sē facinus admīsissent, intellegēbant, lēgātōs, quod nōmen ad omnēs nātiōnēs sānctum inviolātumque semper fuisset, retentōs ab sē et in vīncula coniectōs, prō māgnitūdine perīculī bellum parāre et māximē ea, quae ad ūsum nāvium pertinent, prōvidēre īnstituunt, hōc māiōre spē, quod multum nātūrā locī cōnfīdēbant. Pedestria esse itinera concīsa aestuāriīs, nāvigātiōnem impedītam propter īnscientiam locōrum paucitātemque portuum sciēbant, neque nostrōs exercitūs propter frūmentī inopiam diūtius apud sē morārī posse cōnfīdēbant; āc iam ut omnia contrā opīniōnem acciderent, tamen sē plūrimum nāvibus posse; Rōmānōs neque ūllam facultātem habēre nāvium neque eōrum locōrum ubi bellum gestūrī essent, vada, portūs, īnsulās nōvisse; āc longē aliam esse nāvigātiōnem in conclūsō

The Veneti prepare for attack and summon allies.

marī atque in vāstissimō atque apertissimō Ōceanō perspiciēbant. Hīs initīs cōnsiliīs, oppida mūniunt, frūmenta ex agrīs in oppida comportant, nāvēs in Venetiam, ubi Caesarem prīmum bellum gestūrum cōnstābat, quam plūrimās possunt cōgunt. Sōciōs sibi ad id bellum Osismōs, Lexoviōs, Namnētēs, Ambiliātōs, Morinōs, Diablintēs, Menapiōs adscīscunt: auxilia ex Britanniā, quae contrā eās regiōnēs posita est, arcessunt.

Caesar plans to prevent their union.

10. Erant hae difficultātēs bellī gerendī, quās suprā ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum incitābant: iniūriae retentōrum equitum Rōmānōrum, rebelliō facta post dēditiōnem, dēfectiō datīs obsidibus, tot cīvitātum coniūrātiō, imprīmīs, nē hāc parte neglēctā reliquae nātiōnēs sibi idem licēre arbitrārentur. Itaque cum intellegeret omnēs ferē Gallōs novīs rēbus studēre et ad bellum mōbiliter celeriterque excitārī, omnēs autem hominēs nātūrā lībertātī studēre et condiciōnem servitūtis ōdisse, priusquam plūrēs cīvitātēs cōnspīrārent, partiendum sibi āc latius distribuendum exercitum putāvit.

He sends troops to the neighboring tribes and marches against the Veneti.

11. Itaque T. Labiēnum lēgātum in Trēverōs, quī proximī flūminī Rhēnō sunt, cum equitātū mittit. Huīc mandat, Rēmōs reliquōsque Belgās adeat atque in officiō contineat Germānōsque, quī auxiliō ā Belgīs arcessītī dīcēbantur, sī per vim nāvibus flūmen trānsīre cōnentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legiōnāriīs XII et māgnō numerō equitātūs in Aquitāniam proficīscī iubet, nē ex hīs nātiōnibus auxilia in Galliam mittantur āc tantae nātiōnēs coniungantur. Q. Titurium Sabīnum lēgātum cum legiōnibus tribus in Venellōs, Coriosolītās Lexoviōsque mittit, quī eam manum distinendam cūret. D. Brūtum adulēscentem classī Gallicīsque nāvibus, quās ex Pictonibus

et Santonīs reliquīsque pācātīs regiōnibus convenīre iusserat, praeficit et, cum prīmum posset, in Venetōs proficīscī iubet. Ipse eō pedestribus cōpiīs contendit.

Situation of the strongholds of the Veneti.

12. Erant ēiusmodī ferē sitūs oppidōrum, ut posita in extrēmīs lingulīs prōmunturiīsque neque pedibus aditum habērent, cum ex altō sē aestus incitāvisset, quod bis accidit semper hōrārum XXIV spatiō, neque nāvibus, quod rūrsus minuente aestū nāvēs in vadīs afflīctārentur. Ita utrāque rē oppidōrum oppūgnātiō impediēbātur; āc sī quandō māgnitūdine operis fōrte superātī, extrūsō marī aggere āc mōlibus atque hīs oppidī moenibus adaequātīs, suīs fōrtūnīs dēspērāre coeperant, māgnō numerō nāvium appulsō, cūius reī summam facultātem habēbant, sua dēportābant omnia sēque in proxima oppida recipiēbant: ibī sē rūrsus īsdem oportūnitātibus locī dēfendēbant. Haec eō facilius māgnam partem aestātis faciēbant, quod nostrae nāvēs tempestātibus dētinēbantur, summaque erat vāstō atque apertō marī, māgnīs aestibus, rārīs āc prope nūllīs portibus, difficultās nāvigandī.

Description of their ships.

13. Namque ipsōrum nāvēs ad hunc modum factae armātaeque erant: carīnae aliquantō plāniōrēs quam nostrārum nāvium, quō facilius vada āc dēcessum aestūs excipere possent; prōrae admodum ērēctae atque item puppēs ad māgnitūdinem fluctuum tempestātumque accommodātae, nāvēs tōtae factae ex rōbore ad quamvis vim et contumēliam perferendam; trānstra ex pedālibus in altitūdinem trabibus cōnfīxa clāvīs ferreīs digitī pollicis crassitūdine; ancorae prō fūnibus ferreīs catēnīs revinctae; pellēs prō vēlīs alūtaeque tenuiter cōnfectae, sīve propter līnī inopiam atque ēius ūsūs īnscientiam, sīve eō, quod est magis vērīsimile, quod tantās tempēstātēs Ōceanī tantōsque impetūs ventōrum sustinērī āc tanta onera nāvium rēgī vēlīs nōn satis commodē

posse arbitrābantur. Cum hīs nāvibus nostrae classī ēius-modī congressus erat, ut ūnā celeritāte et pulsū rēmōrum praestāret, reliqua prō locī nātūrā, prō vī tempestātum illīs essent aptiōra et accommodātiōra. Neque enim hīs nostrae rōstrō nocēre poterant (tanta in iīs erat fīrmitūdō), neque propter altitūdinem facile tēlum adigēbātur, et eādem dē causā minus commodē cōpulīs continēbantur. Accēdēbat, ut, cum saevīre ventus coepisset et sē ventō dedissent, et tempestātem ferrent facilius et in vadīs cōnsisterent tūtius et ab aestū relīctae nihil saxa et cautēs timērent; quārum rērum omnium nostrīs nāvibus cāsus erat extimēscendus.

Encounter of the fleets. The enemy's sail-yards are cut away.

14. Complūribus expūgnātīs oppidīs, Caesar, ubi intellēxit frūstrā tantum labōrem sūmī, neque hostium fugam captīs oppidīs reprimī neque iīs nocērī posse, statuit exspectandam classem. Quae ubi convēnit āc prīmum ab hostibus vīsa est, circiter CCXX nāvēs eōrum parātissimae atque omnī genere armōrum ōrnātissimae profectae ex portū nostrīs adversae cōnstitērunt; neque satis Brūtō, quī classī praeerat, vel tribūnīs mīlitum centuriōnibusque, quibus singulae nāvēs erant attribūtae, cōnstābat, quid agerent aut quam ratiōnem pūgnae īnsisterent. Rōstrō enim nocērī nōn posse cōgnōverant; turribus autem excitātīs, tamen hās altitūdō puppium ex barbarīs nāvibus superābat, ut neque ex īnferiōre locō satis commodē tēla adigī possent et mīssa ab Gallīs gravius acciderent. Una erat māgnō ūsuī rēs praeparāta ā nostrīs, falcēs praeacūtae īnsertae affīxaeque longuriīs, nōn absimilī fōrmā mūrālium falcium. Hīs cum fūnēs, quī antemnās ad mālōs dēstinābant, comprehēnsī adductīque erant, nāvigiō rēmīs incitātō praerumpēbantur. Quibus abscīsīs antemnae necessāriō concidēbant, ut, cum omnis Gallicīs nāvibus spēs in vēlīs armāmentīsque cōnsiste-

ret, hīs ēreptīs, omnis ūsus nāvium ūnō tempore ēriperētur. Reliquum erat certāmen positum in virtūte, quā nostrī mīlitēs facile superābant, atque eō magis, quod in cōnspectū Caesaris atque omnis exercitūs rēs gerēbātur, ut nūllum paulō fortius factum latēre posset: omnēs enim collēs āc loca superiōra, unde erat propīnquus dēspectus in mare, ab exercitū tenēbantur.

They are defeated with the loss of their ships.

15. Dēiectīs, ut dīximus, antemnīs, cum singulās bīnae āc ternae nāvēs circumsteterant, mīlitēs summā vī trānscendere in hostium nāvēs contendēbant. Quod postquam barbarī fierī animadvertērunt, expūgnātīs complūribus nāvibus, cum eī reī nūllum reperīrētur auxilium, fugā salūtem petere contendērunt. Āc iam conversīs in eam partem nāvībus, quō ventus ferēbat, tanta subitō malacia āc tranquillitās exstitit, ut sē ex locō movēre nōn possent. Quae quidem rēs ad negōtium cōnficiendum māximē fuit oportūna: nam singulās nostrī cōnsectātī expūgnāvērunt, ut perpaucae ex omnī numerō noctis interventū ad terram pervēnerint, cum ab hōrā ferē quartā usque ad sōlis occāsum pūgnārētur.

The Veneti surrender. Caesar slays their leaders and sells the rest into slavery.

16. Quō proeliō bellum Venetōrum tōtīusque ōrae maritimae cōnfectum est. Nam cum omnis iuventūs, omnēs etiam graviōris aetātis, in quibus aliquid cōnsiliī aut dīgnitātis fuit, eō convēnerant, tum nāvium quod ubique fuerat in ūnum locum coēgerant; quibus āmīssīs, reliquī neque quō sē reciperent, neque quemadmodum oppida dēfenderent, habēbant. Itaque sē suaque omnia Caesarī dēdidērunt. In quōs eō gravius Caesar vindicandum statuit, quō dīligentius in reliquum tempus ā barbarīs iūs lēgātōrum cōnservārētur. Itaque omnī senātū necātō, reliquōs sub corōnā vēndidit.

Sabinus goes north among the Venelli and is threatened by them.

17. Dum haec in Venetīs geruntur, Q. Titurius Sabīnus cum iīs cōpiīs, quās ā Caesare accēperat, in fīnēs Venellōrum pervēnit. Hīs praeerat Viridovīx āc summam imperiī tenēbat eārum omnium cīvitātum, quae dēfēcerant, ex quibus exercitum māgnāsque cōpiās coēgerat; atque hīs paucīs diēbus Aulercī Eburovīcēs Lexoviīque senātū suō interfectō, quod auctōrēs bellī esse nōlēbant portās clausērunt sēque cum Viridovīce coniūnxērunt: māgnaque praetereā multitūdō undique ex Galliā perditōrum hominum latrōnumque convēnerat, quōs spēs praedandī studiumque bellandī ab agricultūrā et cotīdiānō labōre revocābat. Sabīnus idōneō omnibus rēbus locō castrīs sēsē tenēbat, cum Viridovīx contrā eum duūm mīlium spatiō cōnsēdisset cotīdiēque prōductīs cōpiīs pūgnandī potestātem faceret, ut iam nōn sōlum hostibus in contemptiōnem Sabīnus venīret, sed etiam nostrōrum mīlitum vōcibus nōnnihil carperētur; tantamque opīniōnem timōris praebuit, ut iam ad vāllum castrōrum hostēs accēdere audērent. Id eā dē causā faciēbat, quod cum tantā multitūdine hostium, praesertim eō absente, quī summam imperiī tenēret, nisi aequō locō aut oportūnitāte aliquā datā lēgātō dīmicandum nōn exīstimābat.

Sabinus, by stratagem, induces them to attack the Roman camp.

18. Hāc cōnfīrmātā opīniōne timōris idōneum quendam hominem et callidum dēlēgit, Gallum, ex iīs, quōs auxiliī causā sēcum habēbat. Huīc māgnīs praemiīs pollicitātiōnibusque persuādet, utī ad hostēs trānseat, et, quid fierī velit, ēdocet. Quī ubi prō perfugā ad eōs vēnit, timōrem Rōmānōrum prōpōnit, quibus angustiīs ipse Caesar ā Venetīs premātur, docet neque longius abesse quīn proximā nocte Sabīnus clam ex castrīs exercitum ēdūcat et ad Caesarem auxiliī ferendī causā proficīscātur. Quod ubi

audītum est, conclāmant omnēs, occāsiōnem negōtiī bene gerendī āmittendam nōn esse, ad castra īrī oportēre. Multae rēs ad hōc cōnsilium Gallōs hortābantur: superiōrum diērum Sabīnī cunctātiō, perfugae cōnfīrmātiō, inopia cibāriōrum, cui reī parum dīligenter ab iīs erat prōvīsum, spēs Veneticī bellī, et quod ferē libenter hominēs id, quod volunt, crēdunt. Hīs rēbus adductī nōn prius Viridovīcem reliquōsque ducēs ex conciliō dīmittunt, quam ab hīs sit concessum, arma utī capiant et ad castra contendant. Quā rē concessā laetī, ut explōrātā vīctōriā, sarmentīs virgultīsque collēctīs, quibus fossās Rōmānōrum compleant, ad castra pergunt.

The Venelli are defeated with great slaughter and forced to surrender.

19. Locus erat castrōrum ēditus et paulātim ab īmō acclīvis circiter passūs mīlle. Hūc māgnō cursū contendērunt, ut quam minimum spatiī ad sē colligendōs armandōsque Rōmānīs darētur, exanimātīque pervēnērunt. Sabīnus suōs hortātus cupientibus sīgnum dat. Impedītīs hostibus propter ea, quae ferēbant, onera, subitō duābus portīs ēruptiōnem fierī iubet. Factum est oportūnitāte locī, hostium īnscientiā āc dēfetīgātiōne, virtūte mīlitum et superiōrum pūgnārum exercitātiōne, ut nē ūnum quidem nostrōrum impetum ferrent āc statim terga verterent. Quōs impedītōs, integrīs vīribus mīlitēs nostrī cōnsecūtī, māgnum numerum eōrum occīdērunt; reliquōs equitēs cōnsectātī paucōs, quī ex fugā ēvāserant, relīquērunt. Sīc ūnō tempore et dē nāvālī pūgnā Sabīnus et dē Sabīnī vīctōriā Caesar certior factus est, cīvitātēsque omnēs sē statim Titūriō dēdidērunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallōrum alacer āc prōmptus est animus, sīc mollis āc minimē resistēns ad calamitātēs perferendās mēns eōrum est.

Crassus, in Aquitania, is attacked by the Sotiates.

20. Eōdem ferē tempore Publius Crassus, cum in Aquītāniam pervēnisset, quae pars, ut ante dic-

tum est, et regiōnum lātitūdine et multitūdine hominum ex tertiā parte Galliae est aestimanda, cum intellegeret in iīs locīs sibi bellum gerendum, ubi paucīs ante annīs L. Valerius Praecōnīnus lēgātus exercitū pulsō interfectus esset, atque unde L. Mallius prōcōnsul impedīmentīs āmīssīs profūgisset, nōn mediocrem sibi dīligentiam adhibendam intellegēbat. Itaque rē frūmentāriā prōvīsā, auxiliīs equitātūque comparātō, multīs praetereā virīs fortibus Tolōsā et Narbōne, quae sunt cīvitātēs Galliae prōvinciae fīnitimae hīs regiōnibus, nōminātim ēvocātīs in Sotiātium fīnēs exercitum intrōdūxit. Cūius adventū cōgnitō, Sotiātēs māgnīs cōpiīs coāctīs equitātūque, quō plūrimum valēbant, in itinere āgmen nostrum adortī prīmum equestre proelium commīsērunt, deinde equitātū suō pulsō atque īnsequentibus nostrīs subitō pedestrēs cōpiās, quās in convalle in īnsidiīs collocāverant, ostendērunt. Hī nostrōs disiectōs adortī proelium renovārunt.

They are overcome and submit to Crassus.

21. Pūgnātum est diū atque ācriter, cum Sotiātēs superiōribus vīctōriīs frētī in suā virtūte tōtīus Aquitāniae salūtem positam putārent, nostrī autem, quid sine imperātōre et sine reliquīs legiōnibus adulēscentulō duce efficere possent, perspicī cuperent: tandem cōnfectī vulneribus hostēs terga vertere. Quōrum māgnō numerō interfectō, Crassus ex itinere oppidum Sotiātium oppūgnāre coepit. Quibus fortiter resistentibus vīneās turrēsque ēgit. Illī aliās ēruptiōne temptātā, aliās cunīculīs ad aggerem vīneāsque āctīs (cūius reī sunt longē perītissimī Aquitānī, propterea quod multīs locīs apud eōs aerāriae strūctūrae sunt), ubi dīligentiā nostrōrum nihil hīs rēbus prōficī posse intellēxērunt, lēgātōs ad Crassum mittunt sēque in dēditiōnem ut recipiat, petunt. Quā rē impetrātā arma trādere iūssī faciunt.

Their chief Adiatunnus, with six hundred followers vainly attempts to escape.

22. Atque in eā rē omnium nostrōrum intentīs animīs, aliā ex parte oppidī Adiatunnus, quī summam imperiī tenēbat, cum DC dēvōtīs, quōs illī soldūriōs appellant, quōrum haec est condiciō, utī omnibus in vītā commodīs ūnā cum iīs fruantur, quōrum sē amīcitiae dēdiderint, sī quid hīs per vim accidat, aut eundem cāsum ūnā ferant aut sibi mortem cōnscīscant; neque adhūc hominum memoriā repertus est quisquam, quī eō interfectō, cūius sē amīcitiae dēvōvisset, morī recūsāret: cum hīs Adiatunnus ēruptiōnem facere cōnātus clāmōre ab eā parte mūnītiōnis sublātō, cum ad arma mīlitēs concurrissent vehementerque ibi pūgnātum esset, repulsus in oppidum tamen, utī eādem dēditiōnis condiciōne ūterētur, ā Crassō impetrāvit.

Crassus proceeds against other Aquitanian tribes. They assemble large forces and harass Crassus, who determines on immediate battle.

23. Armīs obsidibusque acceptīs, Crassus in fīnēs Vocātium et Tarusātium profectus est. Tum vērō barbarī commōtī, quod oppidum et nātūrā locī et manū mūnītum paucīs diēbus, quibus eō ventum erat, expūgnātum cōgnōverant, lēgātōs quoqueversum dīmittere, coniūrāre, obsidēs inter sē dare, cōpiās parāre coepērunt. Mittuntur etiam ad eās cīvitātēs lēgātī, quae sunt citeriōris Hispāniae fīnitimae Aquitāniae: inde auxilia ducēsque arcessuntur. Quōrum adventū māgnā cum auctōritāte et māgnā cum hominum multitūdine bellum gerere cōnantur. Ducēs vērō iī dēliguntur, quī ūnā cum Q. Sertōriō omnēs annōs fuerant summamque scientiam reī mīlitāris habēre exīstimābantur. Hī cōnsuētūdine populī Rōmānī loca capere, castra mūnīre, commeātibus nostrōs interclūdere īnstituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suās cōpiās propter exiguitātem nōn facile dīdūcī, hostem et vagārī et viās obsidērī et castrīs satis praesidiī relinquere, ob eam causam minus commodē frūmentum commeātumque sibi suppor-

tārī, in diēs hostium numerum augērī, nōn cunctandum exīstimāvit, quīn pūgnā dēcertāret. Hāc rē ad cōnsilium dēlātā ubi omnēs idem sentīre intellēxit, posterum diem pūgnae cōnstituit.

Crassus arrays his troops. The Gauls remain in their camp, which he attacks.

24. Prīmā lūce, prōductīs omnibus cōpiīs duplicī aciē īnstitūtā, auxiliīs in mediam aciem coniectīs, quid hostēs cōnsiliī caperent, exspectābat. Illī, etsī propter multitūdinem et veterem bellī glōriam paucitātemque nostrōrum sē tūtō dīmicātūrōs exīstimābant, tamen tūtius esse arbitrābantur, obsessīs viīs commeātū interclūsō sine ūllō vulnere vīctōriā potīrī, et, sī propter inopiam reī frūmentāriae Rōmānī sēsē recipere coepissent, impedītōs in āgmine et sub sarcinīs [īnfīrmiōre animō] adorīrī cōgitābant. Hōc cōnsiliō probātō ā ducibus prōductīs Rōmānōrum cōpiīs sēsē castrīs tenēbant. Hāc rē perspectā, Crassus, cum suā cunctātiōne atque opīniōne timōris hostēs nostrōs mīlitēs alacriōrēs ad pūgnandum effēcissent, atque omnium vōcēs audīrentur, exspectārī diūtius nōn oportēre, quīn ad castra īrētur, cohortātus suōs omnibus cupientibus ad hostium castra contendit.

The contest is close and the camp well defended except at the decuman gate.

25. Ibi cum aliī fossās complērent, aliī multīs tēlīs coniectis dēfēnsōrēs vāllō mūnītiōnibusque dēpellerent, auxiliārēsque, quibus ad pūgnam nōn multum Crassus cōnfīdēbat, lapidibus tēlīsque subministrandīs et ad aggerem cēspitibus comportandīs speciem atque opīniōnem pūgnantium praebērent, cum item ab hostibus cōnstanter āc nōn timidē pūgnārētur tēlaque ex locō superiōre mīssa nōn frūstrā acciderent, equitēs circumitīs hostium castrīs Crassō renūntiāvērunt nōn eādem esse dīligentiā ab decumānā portā castra mūnīta facilemque aditum habēre.

The Romans capture the camp. Most of the enemy are destroyed in their flight.

26. Crassus equitum praefectōs cohortātus, ut māgnīs praemiīs pollicitātiōnibusque suōs excitārent, quid fierī velit ostendit. Illī, ut erat imperātum, ēductīs iīs cohortibus, quae praesidiō castrīs relīctae intrītae ab labōre erant, et longiōre itinere circumductīs, nē ex hostium castrīs cōnspicī possent, omnium oculīs mentibusque ad pūgnam intentīs celeriter ad eās, quās dīximus, mūnītiōnēs pervēnērunt atque hīs prōrutīs prius in hostium castrīs cōnstitērunt, quam plānē ab hīs vidērī aut, quid reī gererētur, cōgnōscī posset. Tum vērō clāmōre ab eā parte audītō nostrī redintegrātīs vīribus, quod plērumque in spē vīctōriae accidere cōnsuēvit, acrius impūgnāre coepērunt. Hostēs undique circumventī, dēspērātīs omnibus rēbus, sē per mūnītiōnēs dēicere et fugā salūtem petere contendērunt. Quōs equitātus apertissimīs campīs cōnsectātus ex mīlium L numerō, quae ex Aquitāniā Cantabrīsque convēnisse cōnstābat, vix quartā parte relīctā, multā nocte sē in castra recipit.

Other Aquitanian tribes submit.

27. Hāc audītā pūgnā, māxima pars Aquitāniae sēsē Crassō dēdidit obsidēsque ūltrō mīsit; quō in numerō fuērunt Tarbellī, Bigerriōnēs, Ptianiī, Vocātēs, Tarusātēs, Elusātēs, Gatēs, Auscī, Garumnī, Sibuzātēs Cocosātēs; paucae ūltimae nātiōnēs annī tempore cōnfīsae, quod hiems suberat, hōc facere neglēxērunt.

The Morini and Menapii remain hostile. At Caesar's approach they retire to their fastnesses and thence harrass Caesar's troops.

28. Eōdem ferē tempore Caesar, etsī prope exācta iam aestās erat, tamen, quod omnī Galliā pācātā Morinī Menapiīque supererant, quī in armīs essent neque ad eum umquam lēgātōs dē pāce mīsissent, arbitrātus id bellum celeriter cōnficī posse, eō exercitum addūxit; quī longē aliā ratiōne āc reliquī Gallī bellum gerere coepērunt. Nam quod intellegēbant, māximās nātiōnēs, quae proeliō contendissent, pulsās superātāsque esse,

continentēsque silvās āc palūdēs habēbant, eō sē suaque omnia contulērunt. Ad quārum initium silvārum cum Caesar pervēnisset castraque mūnīre īnstituisset, neque hostis interim vīsus esset, dīspersīs in opere nostrīs subitō ex omnibus partibus silvae ēvolāvērunt et in nostrōs impetum fēcērunt. Nostrī celeriter arma cēpērunt eōsque in silvās reppulērunt et complūribus interfectīs longius impedītiōribus locīs secūtī paucōs ex suīs dēperdidērunt.

He ravages their country and quarters his army for the winter.

29. Reliquīs deinceps diēbus Caesar silvās caedere īnstituit et, nē quis inermibus imprūdentibusque mīlitibus ab latere impetus fierī posset, omnem eam māteriam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocābat et prō vāllō ad utrumque latus exstruēbat. Incrēdibilī celeritāte māgnō spatiō paucīs diēbus cōnfectō, cum iam pecus atque extrēma impedīmenta ab nostrīs tenērentur, ipsī dēnsiōrēs silvās peterent, ēiusmodī sunt tempestātēs cōnsecūtae, utī opus necessāriō intermitterētur et continuātiōne imbrium diūtius sub pellibus mīlitēs continērī nōn possent, Itaque vāstātīs omnibus eōrum agrīs, vīcīs aedificiīsque incēnsīs Caesar exercitum redūxit et in Aulercīs Lexoviīsque reliquīs item cīvitātibus, quae proximē bellum fēcerant, in hībernīs collocāvit.

COMMENTARIUS QUARTUS.

German tribes, expelled by the Suebi, cross into Gaul.

1. Eā, quae secūta est, hieme, quī fuit annus, Cn. Pompēiō, M. Crassō cōnsulibus, Usīpetēs Germānī et item Tencterī māgnā cum multitūdine hominum flūmen Rhēnum trānsiērunt, nōn longē ā marī, quō Rhēnus īnfluit. Causa trānseundī fuit, quod ab Suēbīs complūrēs annōs exagitātī bellō premēbantur et agricultūrā prohibēbantur. Suēbōrum gēns est longē māxima et bellicōsissima Germānōrum omnium. Hī centum pāgōs habēre dīcuntur, ex quibus quotannīs singula mīlia armātōrum bellandī causā ex fīnibus ēdūcunt. Reliquī, quī domī mānsērunt, sē atque illōs alunt; hī rūrsus in vicem annō post in armīs sunt, illī domī remanent. Sīc neque agricultūra nec ratiō atque ūsus bellī intermittitur. Sed prīvātī āc sēparātī agrī apud eōs nihil est, neque longius annō remanēre ūnō in locō colendī causā licet. Neque multum frūmentō, sed māximam partem lacte atque pecore vīvunt multumque sunt in vēnātiōnibus; quae rēs et cibī genere et cotīdiānā exercitātiōne et lībertāte vītae, cum ā puerīs nūllō officiō aut disciplīnā assuēfactī nihil omnīnō contrā voluntātem faciant, et vīrēs alit et immānī corporum māgnitūdine hominēs efficit. Atque in eam sē cōnsuētūdinem addūxērunt, ut locīs frīgidissimīs neque vestītūs praeter pellīs habērent quicquam, quārum propter exiguitātem māgna est corporis pars aperta, et lavārentur in flūminibus.

Character and customs of the Suebi.

Their commerce and cavalry tactics.

2. Mercātōribus est aditus magis eō, ut, quae bellō cēperint, quibus vēndant, habeant, quam quō ūllam rem ad sē importārī dēsīderent. Quīn etiam iūmentīs, quibus māximē Gallī dēlectantur, quaeque impēnsō parant pretiō, Germānī importātīs nōn ūtuntur, sed quae sunt apud eōs nāta, parva atque dēfōrmia, haec cotīdiānā exercitātiōne, summī ut sint labōris, efficiunt. Equestribus proeliīs saepe ex equīs dēsiliunt āc pedibus proeliantur, equōsque eōdem remanēre vestīgiō assuēfēcērunt, ad quōs sē celeriter, cum ūsus est, recipiunt; neque eōrum mōribus turpius quicquam aut inertius habētur quam ephippiīs ūtī. Itaque ad quemvīs numerum ephippiātōrum equitum quamvis paucī adīre audent. [Vīnum ad sē omnīnō importārī nōn sinunt, quod eā rē ad labōrem ferendum remollēscere hominēs atque effēminārī arbitrantur.]

Their neighbors the Ubii.

3. Pūblicē māximam putant esse laudem, quam lātissimē ā suīs fīnibus vacāre agrōs: hāc rē sīgnificārī, māgnum numerum cīvitātum suam vim sustinēre nōn posse. Itaque ūnā ex parte ā Suēbīs circiter mīlia passuum sexcenta agrī vacāre dīcuntur. Ad alteram partem succēdunt Ubiī, quōrum fuit cīvitās ampla atque flōrēns, ut est captus Germānōrum, et paulō sunt ēiusdem generis cēterīs hūmāniōrēs, proptereā quod Rhēnum attingunt, multumque ad eōs mercātōrēs ventitant, et ipsī propter propīnquitātem Gallicīs sunt mōribus assuēfactī. Hōs cum Suēbī multīs saepe bellīs expertī propter amplitūdinem gravitātemque cīvitātis fīnibus expellere nōn potuissent, tamen vēctīgālēs sibi fēcērunt āc multō humiliōrēs īnfīrmiōrēsque redēgērunt.

The expelled German tribes dispossess the Menapii on the Rhine.

4. In eādem causā fuērunt Usīpetēs et Tenctērī, quōs suprā dīximus, quī complūrēs annōs Suēbōrum vim sustinuērunt, ad extrēmum tamen agrīs

expulsī et multīs locīs Germāniae triennium vagātī ad Rhēnum pervēnērunt: quās regiōnēs Menapiī incolēbant et ad utramque rīpam flūminis agrōs, aedificia vīcōsque habēbant; sed tantae multitūdinis adventū perterritī ex iīs aedificiīs, quae trāns flūmen habuerant, dēmigrāvērunt et cis Rhēnum dispositīs praesidiīs Germānōs trānsīre prohibēbant. Illī omnia expertī cum neque vī contendere propter inopiam nāvium neque clam trānsīre propter custōdiās Menapiōrum possent, revertī sē in suās sēdēs regiōnēsque simulāvērunt et trīduī viam prōgressī rūrsus revertērunt atque, omnī hōc itinere ūnā nocte equitātū cōnfectō, īnsciōs inopīnantēsque Menapiōs oppressērunt, quī dē Germānōrum discessū per explōrātōrēs certiōrēs factī sine metū trāns Rhēnum in suōs vīcōs remigrāverant. Hīs interfectīs nāvibusque eōrum occupātīs, priusquam ea pars Menapiōrum, quae citrā Rhēnum erat, certior fieret, flūmen trānsiērunt atque, omnibus eōrum aedificiīs occupātīs, reliquam partem hiemis sē eōrum cōpiīs aluērunt.

Caesar distrusts the inconstancy of the Gauls.

5. Hīs dē rēbus Caesar certior factus et īnfīrmitātem Gallōrum veritus, quod sunt in cōnsiliīs capiendīs mōbilēs et novīs plērumque rēbus student, nihil hīs committendum exīstimāvit. Est enim hōc Gallicae cōnsuētūdinis, utī et viatōrēs etiam invītōs cōnsistere cōgant et, quid quisque eōrum dē quāque rē audierit aut cōgnōverit, quaerant et mercātōrēs in oppidīs vulgus circumsistat, quibusque ex regiōnibus veniant quāsque ibi rēs cōgnōverint, prōnūntiāre cōgant. Hīs rēbus atque audītiōnibus permōtī, dē summīs saepe rēbus cōnsilia ineunt, quōrum eōs in vestīgiō poenitēre necesse est, cum incertīs rumōribus serviant et plērīque ad voluntātem eōrum fīcta respondeant.

Caesar learns of the preparations of the Germans, and plans for war.

6. Quā cōnsuētūdine cōgnitā Caesar, nē graviōrī bellō occurreret, mātūrius quam cōnsuerat, ad exercitum proficīscitur. Eō cum vēnisset, ea, quae

fore suspicātus erat, facta cōgnōvit: mīssās legātiōnēs ab nōnnūllīs cīvitātibus ad Germānōs invītātōsque eōs, utī ab Rhēnō discēderent, omniaque, quae postulāssent, ab sē fore parāta. Quā spē adductī Germānī lātius vagābantur et in fīnēs Eburōnum et Condrūsōrum, quī sunt Trēverōrum clientēs pervēnerant. Prīncipibus Galliae ēvocātīs, Caesar ea, quae cōgnōverat, dissimulanda sibi exīstimāvit eōrumque animīs permulsīs et cōnfīrmātīs equitātūque imperātō, bellum cum Germānīs gerere cōnstituit.

He is met by German envoys. Their address.

7. Rē frūmentāriā comparātā equitibusque dēlēctīs, iter in ea loca facere coepit, quibus in locīs esse Germānōs audiēbat. A quibus cum paucōrum diērum iter abesset, lēgātī ab hīs vēnērunt, quōrum haec fuit ōrātiō: Germānōs neque priōrēs populō Rōmānō bellum īnferre, neque tamen recūsāre, sī lacessantur, quīn armīs contendant, quod Germānōrum cōnsuētūdō sit ā māiōribus trādita, quīcumque bellum īnferant, resistere neque dēprecārī. Haec tamen dīcere, vēnisse invītōs, ēiectōs domō; sī suam grātiam Rōmānī velint, posse iīs ūtilēs esse amīcōs; vel sibi agrōs attribuant vel patiantur eōs tenēre, quōs armīs possēderint: sēsē ūnīs Suēbīs concēdere, quibus nē diī quidem immortālēs parēs esse possint: reliquum quidem in terrīs esse nēminem, quem nōn superāre possint.

He demands that the Germans withdraw from Gaul.

8. Ad haec quae vīsum est Caesar respondit; sed exitus fuit ōrātiōnis: Sibi nūllam cum hīs amīcitiam esse posse, sī in Galliā remanērent; neque vērum esse quī suōs fīnēs tuērī nōn potuerint, aliēnōs occupāre; neque ūllōs in Galliā vacāre agrōs, quī darī tantae praesertim multitūdinī sine iniūriā possint; sed licēre, sī velint, in Ubiōrum fīnibus cōnsīdere, quōrum sint lēgātī apud sē et dē Suēbōrum iniūriīs querantur et ā sē auxilium petant: hōc sē Ubiīs imperātūrum.

They try to gain time. Caesar refuses.

9. Lēgātī haec sē ad suōs relātūrōs dīxērunt et, rē dēlīberātā, post diem tertium ad Caesarem reversūrōs: intereā nē propius sē castra movēret, petiērunt. Nē id quidem Caesar ab sē impetrārī posse dīxit. Cōgnōverat enim māgnam partem equitātūs ab iīs aliquot diēbus ante praedandī frūmentandīque causā ad Ambivarītōs trāns Mosam mīssam; hōs exspectārī equitēs atque ēius reī causā moram interpōnī arbitrābātur.

Sources and course of the Meuse and Rhine.

10. Mosa prōfluit ex monte Vosegō, quī est in fīnibus Lingonum, et parte quādam ex Rhēnō receptā, quae appellātur Vacalus, īnsulam efficit Batāvōrum, neque longius ab eō mīlibus passuum LXXX in Ōceanum īnfluit. Rhēnus autem oritur ex Lēpontiīs, quī Alpēs incolunt, et longō spatiō per fīnēs Nantuātium, Helvētiōrum, Sēquanōrum, Mediōmātricum, Tribōcōrum, Trēverōrum citātus fertur et, ubi Ōceanō appropīnquāvit, in plūrēs dēfluit partēs multīs ingentibusque īnsulīs effectīs, quārum pars māgna ā ferīs barbarīsque nātiōnibus incolitur, ex quibus sunt, quī piscibus atque ōvīs avium vīvere exīstimantur, multīsque capitibus in Ōceanum īnfluit.

At Caesar's approach the Germans again seek delay and gain a truce.

11. Caesar cum ab hoste nōn amplius passuum XII mīlibus abesset, ut erat cōnstitūtum, ad eum lēgātī revertuntur; quī in itinere congressī māgnoperē, nē longius prōgrederētur, ōrābant. Cum id nōn impetrāssent, petēbant, utī ad eōs equitēs, quī āgmen antecessisbent, praemitteret eōsque pūgnā prohibēret, sibique ut potestātem faceret in Ubiōs lēgātōs mittendī: quōrum sī prīncipēs āc senātus sibi iūreiūrandō fidem fēcisset, eā condiciōne, quae ā Caesare ferrētur, sē ūsūrōs ostendēbant: ad hās rēs cōnficiendās sibi trīduī spatium daret. Haec omnia Caesar eōdem illō pertinēre arbitrābātur, ut trīduī morā interpositā

equitēs eōrum, quī abessent, reverterentur; tamen sēsē nōn longius mīlibus passuum quattuor aquātiōnis causā prōcessūrum eō diē dīxit; hūc posterō diē quam frequentissimī convenīrent, ut dē eōrum postulātīs cōgnōsceret. Interim ad praefectōs, quī cum omnī equitātū antecesserant, mittit, quī nūntiārent, nē hostēs proeliō lacesserent et, sī ipsī lacesserentur, sustinērent, quoad ipse cum exercitū propius accessisset.

They treacherously attack and rout the Roman cavalry.

12. At hostēs, ubi prīmum nostrōs equitēs cōnspēxērunt, quōrum erat quīnque mīlium numerus, cum ipsī nōn amplius octingentōs equitēs habērent, quod iī, quī frūmentandī causā ierant trāns Mosam, nōndum redierant, nihil timentibus nostrīs, quod lēgātī eōrum paulō ante ā Caesare discesserant atque is diēs indūtiīs erat ab hīs petītus, impetū factō celeriter nostrōs perturbāvērunt; rūrsus resistentibus, cōnsuētūdine suā ad pedēs dēsiluērunt, suffossīs equīs complūribusque nostrīs dēiectīs reliquōs in fugam coniēcērunt atque ita perterritōs ēgērunt, ut nōn prius fugā dēsisterent, quam in cōnspectum āgminis nostrī vēnissent. In eō proeliō ex equitibus nostrīs interficiuntur quattuor et septuāgintā, in hīs vir fortissimus Pīsō Aquitānus amplissimō genere nātus, cūius avus in cīvitāte suā rēgnum obtinuerat amīcus ab senātū nostrō appellātus. Hīc cum frātrī interclūsō ab hostibus auxilium ferret, illum ex perīculō ēripuit, ipse equō vulnerātō dēiectus, quoad potuit, fortissimē restitit: cum circumventus multīs vulneribus acceptīs cecidisset, atque id frāter, quī iam proeliō excesserat, procul animadvertisset, incitātō equō sē hostibus obtulit atque interfectus est.

Caesar determines on decided action and detains German envoys.

13. Hōc factō proeliō, Caesar neque iam sibi lēgātōs audiendōs neque condiciōnēs accipiendās arbitrābātur ab iis, quī per dolum atque īnsidiās

petītā pāce ūltrō bellum intulissent: exspectāre vērō, dum hostium cōpiae augērentur equitātusque reverterētur, summae dēmentiae esse iūdicābat, et cōgnitā Gallōrum īnfīrmitāte, quantum iam apud eōs hostēs ūnō proeliō auctōritātis essent cōnsecūtī, sentiēbat; quibus ad cōnsilia capienda nihil spatiī dandum exīstimābat. Hīs cōnstitūtīs rēbus et cōnsiliō cum lēgātīs et quaestōre commūnicātō, nē quem diem pūgnae praetermitteret, oportūnissima rēs accidit, quod postrīdiē ēius diēī māne eādem et perfidiā et simulātiōne ūsī Germānī frequentēs omnibus prīncipibus māiōribusque nātū adhibitīs ad eum in castra vēnērunt, simul, ut dīcēbātur, suī pūrgandī causā, quod contrā, atque esset dictum et ipsī petissent, proelium prīdiē commīsissent, simul ut, sī quid possent, dē indūtiīs fallendō impetrārent. Quōs sibi Caesar oblātōs gāvīsus illōs retinērī iūssit: ipse ōmnēs cōpiās castrīs ēdūxit equitātumque, quod recentī proeliō perterritum esse exīstimābat, āgmen subsequī iūssit.

He unexpectedly attacks and storms their camp.

14. Aciē triplicī īnstitūtā et celeriter VIII mīlium itinere cōnfectō, prius ad hostium castra pervēnit quam quid agerētur Germānī sentīre possent. Quī omnibus rēbus subitō perterritī et celeritāte adventūs nostrī et discessū suōrum, neque cōnsiliī habendī neque arma capiendī spatiō datō, perturbantur cōpiāsne adversus hostem dūcere, an castra dēfendere, an fugā salūtem petere praestāret. Quōrum timor cum fremitū et concursū sīgnificārētur, mīlitēs nostrī prīstinī diēī perfidiā incitātī in castra irrupērunt. Quō locō quī celeriter arma capere potuērunt, paulisper nostrīs restitērunt atque inter carrōs impedīmentaque proelium commīsērunt; at reliqua multitūdō puerōrum mulierumque (nam cum omnibus suīs domō excesserant Rhēnumque trānsierant) passim fugere coepit; ad quōs cōnsectandōs Caesar equitātum mīsit.

The Germans flee with great loss.

15, Germānī, post tergum clāmōre audītō, cum suōs interficī vidērent, armīs abiectīs sīgnīsque mīlitāribus relīctīs sē ex castrīs ēiēcērunt, et cum ad cōnfluentem Mosae et Rhēnī pervēnissent, reliquā fugā dēsperātā, māgnō numerō interfectō, reliquī sē in flūmen praecipitāvērunt atque ibi timōre, lassitūdine, vī flūminis oppressī periērunt. Nostrī ad ūnum omnēs incolumēs, perpaucīs vulnerātīs, ex tantī bellī timōre, cum hostium numerus capitum CCCCXXX mīlium fuisset, sē in castra recēpērunt. Caesar iīs, quōs in castrīs retinuerat, discēdendī potestātem fēcit. Illī supplicia cruciātūsque Gallōrum veritī, quōrum agrōs vēxāverant, remanēre sē apud eum velle dīxērunt. Hīs Caesar lībertātem concessit.

Caesar resolves to cross the Rhine.

16. Germānicō bellō cōnfectō, multīs dē causīs Caesar statuit sibi Rhēnum esse trānseundum; quārum illa fuit iūstissima, quod, cum vidēret Germānōs tam facile impellī, ut in Galliam venīrent, suīs quoque rēbus eōs timēre voluit, cum intellegerent, et posse et audēre populī Rōmānī exercitum Rhēnum trānsīre Accessit etiam, quod illa pars equitātūs Usīpetum et Tenctērōrum, quam suprā commemorāvī praedandī frūmentandīque causā Mosam trānsīsse neque proeliō interfuisse, post fugam suōrum sē trāns Rhēnum in fīnēs Sugambrōrum recēperat sēque cum iīs coniūnxerat.

Haughty reply of the Sugambri to his messengers.

Ad quōs cum Caesar nūntiōs mīsisset, quī postulārent, eōs, quī sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dēderent, respondērunt: Populī Rōmānī imperium Rhēnum fīnīre: sī sē invītō Germānōs in Galliam trānsīre nōn aequum exīstimāret, cūr suī quidquam esse imperiī aut potestātis trāns Rhēnum postulāret? Ubiī autem, quī ūnī ex Trānsrhēnānīs ad Caesarem lēgātōs mīserant, amīcitiam fēcerant, obsidēs dederant, māgnoperē ōrā-

bant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suēbīs premerentur; vel, sī id facere occupātiōnibus reīpūblicae prohibērētur, exercitum modo Rhēnum trānsportāret: id sibi ad auxilium spemque reliquī temporis satis futūrum. Tantum esse nōmen atque opīniōnem ēius exercitūs, Ariovistō pulsō et hōc novissimō proeliō factō, etiam ad ūltimās Germānōrum nātiōnēs, utī opīniōne et amīcitiā populī Rōmānī tūtī esse possint. Nāvium māgnam cōpiam ad trānsportandum exercitum pollicēbantur.

Description of Caesar's bridge across the Rhine.

17. Caesar hīs dē causīs, quās commemorāvī, Rhēnum trānsīre dēcrēverat; sed nāvibus trānsīre neque satis tūtum esse arbitrābātur, neque suae neque populī Rōmānī dīgnitātis esse statuēbat. Itaque, etsī summa difficultās faciendī pontis prōpōnēbātur propter lātitūdinem, rapiditātem altitūdinemque flūminis, tamen id sibi contendendum aut aliter nōn trādūcendum exercitum exīstimābat. Ratiōnem pontis hanc īnstituit. Tīgna bīna sēsquipedālia paulum ab īmō praeacūta dīmēnsa ad altitūdinem flūminis intervāllō pedum duōrum inter sē iungēbat. Haec cum māchinātiōnibus immīssa in flūmen dēfīxerat fistūcīsque adēgerat, nōn sublicae modo dērēctē ad perpendiculum, sed prōnē āc fastīgātē ut secundum nātūram flūminis prōcumberent, hīs item contrāria duo ad eundem modum iūncta intervāllō pedum XL ab īnferiōre parte contrā vim atque impetum flūminis conversa statuēbat. Haec utraque īnsuper bipedālibus trabibus immīssīs, quantum eōrum tīgnōrum iūnctūra distābat, bīnīs utrimque fībulīs ab extrēmā parte distinēbantur; quibus disclūsīs atque in contrāriam partem revinctīs tanta erat operis fīrmitūdō atque ea rērum nātūra, ut, quō māior vīs aquae sē incitāvisset, hōc artius illigāta tenērentur. Haec dērēctā māteriā iniectā contexēbantur āc longuriīs crātibusque cōnster-

nēbantur; āc nihilō sēcius sublicae et ad īnferiōrem partem flūminis oblīquē agēbantur, quae prō ariete subiectae et cum omnī opere coniūnctae vim flūminis exciperent, et aliae item suprā pontem mediocrī spatiō, ut, sī arborum truncī sive nāvēs dēiciendī operis causā essent ā barbarīs missae, hīs dēfēnsōribus eārum rērum vis minuerētur, neu pontī nocērent.

The army crosses into the country of the Sugambri who withdraw.

18. Diēbus decem, quibus māteria coepta erat comportārī, omnī opere effectō exercitus trādūcitur. Caesar, ad utramque partem pontis fīrmō praesidiō relīctō, in fīnēs Sugambrōrum contendit. Interim ā complūribus cīvitātibus ad eum lēgātī veniunt; quibus pācem atque amīcitiam petentibus līberāliter respondit obsidēsque ad sē addūcī iubet. At Sugambrī ex eō tempore, quō pōns īnstituī coeptus est, fugā comparātā, hortantibus iīs, quōs ex Tencterīs atque Usīpetibus apud sē habēbant, fīnibus suīs excesserant suaque omnia exportāverant sēque in sōlitūdinem āc silvās abdiderant.

He ravages their country.

19. Caesar paucōs diēs in eōrum fīnibus morātus, omnibus vīcīs aedificiīsque incēnsīs frūmentīsque succīsīs, sē in fīnēs Ubiōrum recēpit, atque iīs auxilium suum pollicitus, sī ab Suēbīs premerentur, haec ab iīs cōgnōvit: Suēbōs,

The Suebi prepare resistance.

posteāquam per explōrātōrēs pontem fierī comperissent, mōre suō conciliō habitō, nūntiōs in omnēs partēs dīmīsisse, utī dē oppidīs dēmigrārent, līberōs, uxōrēs suaque omnia in silvīs dēpōnerent, atque omnēs, quī arma ferre possent, ūnum in locum convenīrent: hunc esse dēlēctum medium ferē regiōnum eārum, quās Suēbī obtinērent: hīc Rōmānōrum adventum exspectāre atque ibi dēcertāre cōnstituisse. Quod ubi Caesar comperit, omnibus rēbus

Caesar recrosses into Gaul.

iīs cōnfectīs, quārum rērum causā trādūcere exercitum cōnstituerat, ut Germānīs metum iniceret,

ut Sugambrōs ulcīscerētur, ut Ubiōs obsidiōne līberāret, diēbus omnīnō XVIII trāns Rhēnum cōnsūmptīs, satis et ad laudem et ad ūtilitātem prōfectum arbitrātus, sē in Galliam recēpit pontemque rescidit.

He plans an expedition to Britain.

20. Exiguā parte aestātis reliquā, Caesar, etsī in hīs locīs, quod omnis Gallia ad septentriōnēs vergit, mātūrae sunt hiemēs, tamen in Britanniam proficīscī contendit, quod omnibus ferē Gallicīs bellīs hostibus nostrīs inde subministrāta auxilia intellegēbat et, sī tempus annī ad bellum gerendum dēficeret, tamen māgnō sibi ūsuī fore arbitrābātur, sī modo īnsulam adisset, et genus hominum perspēxisset, loca, portūs, aditūs cōgnōvisset; quae omnia ferē Gallīs erant incōgnita. Neque enim temerē praeter mercātōrēs illō adit quisquam, neque iīs ipsīs quicquam praeter ōram maritimam atque eās regiōnēs, quae sunt contrā Galliās, nōtum est. Itaque vocātīs ad sē undique mercātōribus, neque quanta esset īnsulae māgnitūdō, neque quae aut quantae nātiōnēs incolerent, neque quem ūsum bellī habērent aut quibus īnstitūtīs ūterentur, neque quī essent ad māiōrum nāvium multitūdinem idōneī portūs, reperīre poterat.

He proceeds against the Morini. Negotiations with the Britons.

21. Ad haec cōgnōscenda, priusquam perīculum faceret, idōneum esse arbitrātus C. Volusēnum cum nāvī longā praemittit. Huīc mandat, ut explōrātīs omnibus rēbus ad sē quam prīmum revertātur. Ipse cum omnibus cōpiīs in Morinōs proficīscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam trāiectus. Hūc nāvēs undique ex fīnitimīs regiōnibus et, quam superiōre aestāte ad Veneticum bellum effēcerat classem, iubet convenīre. Interim cōnsiliō ēius cōgnitō et per mercātōrēs perlātō ad Britannōs, ā complūribus īnsulae cīvitātibus ad eum lēgātī veniunt, quī polliceantur obsidēs dare atque im-

periō populī Rōmānī obtemperāre. Quibus audītīs, līberāliter pollicitus hortātusque, ut in eā sententiā permanērent, eōs domum remittit, et cum iīs ūnā Commium, quem ipse Atrebatibus superātīs rēgem ibi cōnstituerat, cūius et virtūtem et cōnsilium probābat et quem sibi fidēlem esse arbitrābātur, cūiusque auctōritās in hīs regiōnibus māgnī habēbātur, mittit. Huīc imperat, quās possit, adeat cīvitātēs hortēturque, ut populī Rōmānī fidem sequantur, sēque celeriter eō ventūrum nūntiet. Volusēnus perspectīs regiōnibus omnibus, quantum eī facultātis darī potuit quī nāvī ēgredī āc sē barbarīs committere nōn audēret, quīntō diē ad Caesarem revertitur quaeque ibi perspēxisset renūntiat.

The Morini make terms.

22. Dum in hīs locīs Caesar nāvium parandārum causā morātur, ex māgnā parte Morinōrum ad eum lēgātī vēnērunt, quī sē dē superiōris temporis cōnsiliō excūsārent, quod hominēs barbarī et nostrae cōnsuētūdinis imperītī bellum populō Rōmānō fēcissent, sēque ea, quae imperāsset, factūrōs pollicerentur. Hōc sibi Caesar satis oportūnē accidisse arbitrātus, quod neque post tergum hostem relinquere volēbat neque bellī gerendī propter annī tempus facultātem habēbat neque hās tantulārum rērum occupātiōnēs Britanniae antepōnendās iūdicābat, māgnum iīs numerum obsidum imperat. Quibus adductīs, eōs in fidem recēpit. Nāvibus circiter LXXX onerāriīs coāctis cōnstrātīsque, quot satis esse ad duās trānsportandās legiōnēs exīstimābat, quod praetereā nāvium longārum habēbat, quaestōrī, lēgātīs praefectīsque distribuit. Hūc accēdēbant XVIII onerāriae nāvēs, quae ex eō locō ab mīlibus passuum octō ventō tenēbantur, quō minus in eundem portum venīre possent; hās equitibus distribuit. Reliquum exercitum Q. Titūriō Sabīnō et L. Auruncolēiō Cottae lēgātīs in Menapiōs

Further preparations for the invasion.

atque in eōs pāgōs Morinōrum, ab quibus ad eum lēgātī nōn vēnerant, dūcendum dedit; P. Sulpicium Rūfum lēgātum cum eō praesidiō, quod satis esse arbitrābātur, portum tenēre iūssit.

Caesar crosses to Britain.

23. Hīs cōnstitūtīs rēbus, nactus idōneam ad nāvigandum tempestātem tertiā ferē vigiliā solvit equitēsque in ūlteriōrum portum prōgredī et nāvēs cōnscendere et sē sequī iūssit. A quibus cum paulō tardius esset administrātum, ipse hōrā diēī circiter quartā cum prīmīs nāvibus Britanniam attigit atque ibi in omnibus collibus expositās hostium cōpiās armātās cōnspēxit. Cūius locī haec erat nātūra, atque ita mōntibus angustē mare continēbātur, utī ex locīs superiōribus in lītus tēlum adigī posset. Hunc ad ēgrediendum nēquāquam idōneum locum arbitrātus, dum reliquae nāvēs eō convenīrent, ad hōram nōnam in ancorīs exspectāvit. Interim lēgātīs tribūnīsque mīlitum convocātīs et quae ex Volusēnō cōgnōvisset, et quae fierī vellet, ostendit monuitque, ut reī mīlitāris ratiō, māximē ut maritimae rēs postulārent, ut quae celerum atque īnstābilem mōtum habērent, ad nūtum et ad tempus omnēs rēs ab iīs administrārentur. Hīs dīmissīs et ventum et aestum ūnō tempore nactus secundum, datō sīgnō et sublātīs ancorīs, circiter mīlia passuum septem ab eō locō prōgressus, apertō āc plānō lītore nāvēs cōnstituit.

The Britons attack the Romans on landing.

24. At barbarī, cōnsiliō Rōmānōrum cōgnitō, praemīssō equitātū et essedāriīs, quō plērumque genere in proeliīs ūtī cōnsuērunt, reliquīs cōpiīs subsecūtī nostrōs nāvibus ēgredī prohibēbant. Erat ob hās causās summa difficultās, quod nāvēs propter māgnitūdinem nisi in altō cōnstituī nōn poterant, mīlitibus autem īgnōtīs locīs, impedītīs manibus māgnō et gravī onere armōrum oppressīs, simul et dē nāvibus dēsiliendum et in fluctibus cōnsistendum

et cum hostibus erat pūgnandum, cum illī aut ex āridō aut paulum in aquam prōgressī omnibus membrīs expedītīs, nōtissimīs locīs audācter tēla cōnicerent et equōs īnsuēfactōs incitārent. Quibus rēbus nostrī perterritī atque hūius omnīnō generis pūgnae imperītī nōn eādem alacritāte āc studiō, quō in pedestribus ūtī proeliīs cōnsuērant, ūtēbantur.

Caesar brings the war-ships into action.

25. Quod ubi Caesar animadvertit, nāvēs longās, quārum et speciēs erat barbarīs inūsitātior et mōtus ad ūsum expedītior, paulum removērī ab onerāriīs nāvibus et rēmīs incitārī et ad latus apertum hostium cōnstituī atque inde fundīs, sagittīs, tormentīs hostēs prōpellī āc submovērī iūssit; quae rēs māgnō ūsuī nostrīs fuit. Nam et nāvium figūrā et rēmōrum mōtū et inūsitātō genere tormentōrum permōtī, barbarī cōnstitērunt āc paulum modo pedem rettulērunt. Atque nostrīs mīlitibus cunctantibus, māximē propter altitūdinem maris, quī decimae legiōnis aquilam ferēbat, contestātus deōs, ut ea rēs legiōnī fēlīciter ēvenīret, 'Dēsilīte,' inquit, 'commīlitōnēs nisi vultis aquilam hostibus prōdere: ego certē meum reī pūblicae atque imperātōrī officium praestiterō.' Hōc cum vōce māgnā dīxisset, sē ex nāvī prōiēcit atque in hostēs aquilam ferre coepit. Tum nostrī cohortātī inter sē, nē tantum dēdecus admitterētur, ūniversī ex nāvī dēsiluērunt. Hōs item ex proximīs nāvibus cum cōnspēxissent, subsecūtī hostibus appropīnquārunt.

Bravery of a Roman signifer.

After a fierce contest the Britons are forced to flee.

26. Pūgnātum est ab utrīsque ācriter. Nostrī tamen, quod neque ōrdinēs servāre neque fīrmiter īnsistere neque sīgna subsequī poterant, atque alius aliā ex nāvī, quibuscumque sīgnīs occurrerat, sē aggregābat, māgnō opere perturbābantur; hostēs vērō, nōtīs omnibus vadīs, ubi ex lītore aliquōs singulārēs ex nāvī ēgredientēs cōnspēxerant,

incitātīs equīs impedītōs adoriēbantur, plūrēs paucōs circumsistēbant, aliī ab latere apertō in ūniversōs tēla cōniciēbant. Quod cum animadvertisset Caesar, scaphās longārum nāvium, item speculātōria nāvigia mīlitibus complērī iūssit et, quōs labōrantēs cōnspēxerat, hīs subsidia submittēbat. Nostrī, simul in āridō cōnstitērunt, suīs omnibus cōnsecūtīs in hostēs impetum fēcērunt atque eōs in fugam dedērunt, neque longius prōsequī potuērunt, quod equitēs cursum tenēre atque īnsulam capere nōn potuerant. Hōc ūnum ad prīstinam fōrtūnam Caesarī dēfuit.

The Britons make peace.

27. Hostēs proeliō superātī, simul atque sē ex fugā recēpērunt, statim ad Caesarem lēgātōs dē pāce mīsērunt; obsidēs datūrōs, quaeque imperāsset factūrōs polliciti sunt. Ūnā cum hīs lēgātīs Commius Atrebas vēnit, quem suprā dēmōnstrāveram ā Caesare in Britanniam praemīssum Hunc illī ē nāvī ēgressum, cum ad eōs ōrātōris modo Caesaris mandāta dēferret, comprehenderant atque in vincula cōniēcerant, tum proeliō factō remīsērunt. In petendā pāce ēius reī culpam in multitūdinem contulērunt et propter imprūdentiam ut īgnōscerētur petīvērunt. Caesar questus, quod, cum ūltrō in continentem lēgātīs mīssīs pācem ab sē petīssent, bellum sine causā intulissent, īgnōscere imprūdentiae dīxit obsidēsque imperāvit; quōrum illī partem statim dedērunt, partem ex longīnquiōribus locīs arcessītam paucīs diēbus sēsē datūrōs dīxērunt. Intereā suōs remigrāre in agrōs iūssērunt, prīncipēsque undique convenīre et sē cīvitātēsque suās Caesarī commendāre coepērunt.

The ships conveying the cavalry are driven back by a storm.

28. Hīs rēbus pāce cōnfīrmātā, post diem quartum, quam est in Britanniam ventum, nāvēs XVIII, dē quibus suprā dēmōnstrātum est, quae equitēs sustulerant, ex superiōre portū lēnī ventō solvērunt.

Quae cum appropīnquārent Britanniae et ex castrīs vidērentur, tanta tempestās subitō coorta est, ut nūlla eārum cursum tenēre posset, sed aliae eōdem, unde erant profectae, referrentur, aliae ad īnferiōrem partem īnsulae, quae est propius sōlis occāsum, māgnō suī cum perīculō dēicerentur; quae tamen ancorīs iactīs cum fluctibus complērentur, necessāriō adversā nocte in altum profectae continentem petiērunt.

The tide and storm shatter the rest of the fleet.

29. Eādem nocte accidit, ut esset lūna plēna, quī diēs maritimōs aestūs māximōs in Ōceanō efficere cōnsuēvit, nostrīsque id erat incōgnitum. Ita ūnō tempore et longās nāvēs, quibus Caesar exercitum trānsportandum cūrāverat quāsque in āridum subdūxerat, aestus complēbat, et onerāriās quae ad ancorās erant dēligātae, tempestās afflīctābat, neque ūlla nostrīs facultās aut administrandī aut auxiliandī dabātur. Complūribus nāvibus frāctīs reliquae cum essent, fūnibus, ancorīs reliquīsque armāmentīs āmīssīs ad nāvigandum inūtilēs, māgna, id quod necesse erat accidere, tōtīus exercitūs perturbātiō facta est. Neque enim nāvēs erant aliae, quibus reportārī possent, et omnia deerant, quae ad reficiendās nāvēs ērant ūsuī, et, quod omnibus cōnstābat, hiemārī in Galliā oportēre, frūmentum hīs in locīs in hiemem prōvīsum nōn erat.

The Britons plan to renew hostilities.

30. Quibus rēbus cōgnitīs, prīncipēs Britanniae, quī post proelium ad Caesarem convēnerant inter sē collocūtī, cum equitēs et nāvēs et frūmentum Rōmānīs deesse intellegerent et paucitātem mīlitum ex castrōrum exiguitāte cōgnōscerent, quae hōc erant etiam angustiōra, quod sine impedīmentīs Caesar legiōnēs trānsportāverat, optimum factū esse dūxērunt rebelliōne factā frūmentō commeātūque nostrōs prohibēre et rem in hiemem prōdūcere, quod, hīs superātīs aut reditū interclūsīs, nēminem posteā

bellī īnferendī causā in Britanniam trānsitūrum cōnfīdēbant. Itaque, rūrsus coniūrātiōne factā, paulātim ex castrīs discēdere et suōs clam ex agrīs dēdūcere coepērunt.

Caesar refits his fleet.

31. At Caesar, etsī nōndum eōrum cōnsilia cōgnōverat, tamen et ex ēventū nāvium suārum et ex eō, quod obsidēs dare intermīserant, fore id, quod accidit, suspicābātur. Itaque ad omnēs cāsūs subsidia comparābat. Nam et frūmentum ex agrīs cotīdiē in castra cōnferēbat et quae gravissimē afflīctae erant nāvēs, eārum māteriā atque aere ad reliquās reficiendās ūtēbātur et quae ad eās rēs erant ūsuī ex continentī comparārī iubēbat. Itaque, cum summō studiō ā mīlitibus administrārētur, duodecim nāvibus āmīssīs, reliquīs ut nāvigārī commodē posset, effēcit.

The Britons attack the Roman foragers.

32. Dum ea geruntur, legiōne ex cōnsuētūdine ūnā frūmentātum mīssā, quae appellābātur septima, neque ūllā ad id tempus bellī suspiciōne interpositā, cum pars hominum in agrīs remanēret, pars etiam in castra ventitāret, iī, quī prō portīs castrōrum in statiōne erant, Caesarī nūntiāvērunt pulverem māiōrem, quam cōnsuētūdō ferret, in eā parte viderī, quam in partem legiō iter fēcisset. Caesar id, quod erat, suspicātus, aliquid novī ā barbarīs initum cōnsiliī, cohortēs, quae in statiōnibus erant, sēcum in eam partem proficīscī, ex reliquīs duās in statiōnem cohortēs succēdere, reliquās armārī et cōnfestim sēsē subsequī iūssit. Cum paulō longius ā castrīs prōcessisset, suōs ab hostibus premī atque aegrē sustinēre et, cōnfertā legiōne, ex omnibus partibus tēla cōnicī animādvertit. Nam quod omnī ex reliquīs partibus dēmessō frūmentō pars ūna erat reliqua, suspicātī hostēs hūc nostrōs esse ventūrōs noctū in silvīs dēlituerant: tum dispersōs dēpositīs armīs in metendō occupātōs subitō adortī paucīs interfectīs reliquōs incertīs ōrdinibus

perturbāverant, simul equitātū atque essedīs circumdederant.

Their mode of fighting from war-chariots.

33. Genus hōc est ex essedīs pūgnae. Prīmō per omnēs partēs perequitant et tēla cōniciunt atque ipsō terrōre equōrum et strepitū rotārum ōrdinēs plērumque perturbant, et cum sē inter equitum turmās īnsinuāvērunt, ex essedīs dēsiliunt et pedibus proeliantur. Aurīgae interim paulātim ex proeliō excēdunt atque ita currūs collocant, ut, sī illī ā multitūdine hostium premantur, expedītum ad suōs receptum habeant. Ita mōbilitātem equitum, stabilitātem peditum in proeliīs praestant, āc tantum ūsū cotīdiānō et exercitātiōne efficiunt, utī in dēclīvī āc praecipitī locō incitātōs equōs sustinēre et brevī moderārī āc flectere et per tēmōnem percurrere et in iugō īnsistere et sē inde in currūs citissimē recipere cōnsuērint.

Caesar rescues his foragers.

34. Quibus rēbus perturbātīs nostrīs novitāte pūgnae tempore oportūnissimō Caesar auxilium tulit: namque ēius adventū hostēs cōnstitērunt, nostrī sē ex timōre recēpērunt. Quō factō ad lacessendum et ad committendum proelium aliēnum esse tempus arbitrātus suō sē locō continuit et brevī tempore intermīssō in castra legiōnēs redūxit. Dum haec geruntur, nostrīs omnibus occupātīs, quī erant in agrīs reliquī, discessērunt. Secūtae sunt continuōs complūrēs diēs tempestātēs, quae et nostrōs in castrīs continērent et hostem ā pūgnā prohibērent. Interim barbarī nūntiōs in omnēs partēs dīmīsērunt paucitātemque nostrōrum mīlitum suīs praedicāvērunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum suī līberandī facultās darētur, sī Rōmānōs castrīs expulissent, dēmōnstrāvērunt. Hīs rēbus, celeriter māgnā multitūdine peditātūs equitātūsque coāctā, ad castra vēnērunt.

The Britons gather a large force and march against the Roman camp.

35. Caesar etsī idem, quod superiōribus diēbus acciderat, fore vidēbat, ut, sī essent hostēs pulsī, celeritāte perīculum effugerent, tamen nactus equitēs circiter xxx, quōs Commius Atrebas, dē quō ante dictum est, sēcum trānsportāverat, legiōnēs in aciē prō castrīs cōnstituit. Commīssō proeliō diūtius nostrōrum mīlitum impetum hostēs ferre nōn potuērunt āc terga vertērunt. Quōs tantō spatiō secūtī, quantum cursū et vīribus efficere potuērunt, complūrēs ex iīs occīdērunt, deindē omnibus longē lātēque aedificiīs incēnsīs sē in castra recēpērunt.

They are defeated and flee.

36. Eōdem diē lēgātī ab hostibus mīssī ad Caesarem dē pāce vēnērunt. Hīs Caesar numerum obsidum, quem ante imperāverat, duplicāvit eōsque in continentem addūcī iūssit, quod propīnquā diē aequinoctiī īnfīrmīs nāvibus hiemī nāvigātiōnem subiciendam nōn exīstimābat. Ipse idōneam tempestātem nanctus paulō post mediam noctem nāvēs solvit: quae omnēs incolumēs ad continentem pervēnērunt; sed ex iīs onerāriae duae eōsdem, quōs reliquī, portūs capere nōn potuērunt et paulō īnfrā dēlātae sunt.

They give hostages to Caesar, who goes back to Gaul.

37. Quibus ex nāvibus cum essent expositī mīlitēs circiter trecentī atque in castra contenderent, Morinī, quōs Caesar in Britanniam proficīscēns pācātōs relīquerat, spē praedae adductī prīmō nōn ita māgnō suōrum numerō circumstetērunt āc, sī sēsē interficī nōllent, arma pōnere iūssērunt. Cum illī orbe factō sēsē dēfenderent, celeriter ad clāmōrem hominum circiter mīlia sex convēnērunt. Quā rē nūntiātā Caesar omnem ex castrīs equitātum suīs auxiliō mīsit. Interim nostrī mīlitēs impetum hostium sustinuērunt atque amplius hōrīs quattuor fortissimē pūgnāvērunt et paucīs vulneribus acceptīs com-

The Morini revolt, attack Caesar's troops on landing, and are repulsed.

plūrēs ex hīs occīdērunt. Posteā vērō quam equitātus noster in cōnspectum vēnit, hostēs abiectīs armīs terga vertērunt māgnusque eōrum numerus est occīsus.

Labienus ravages their country.

38. Caesar posterō diē T. Labiēnum lēgātum cum iīs legiōnibus, quās ex Britanniā redūxerat, in Morinōs, quī rebelliōnem fēcerant, mīsit. Quī cum propter siccitātēs palūdum, quō sē reciperent, nōn habērent, quō superiōre annō perfugiō fuerant ūsī, omnēs ferē in potestātem Labiēnī pervēnērunt. At Q. Titurius et L. Cotta lēgātī, quī in Menapiōrum fīnēs legiōnēs dūxerant, omnibus eōrum agrīs vāstātīs, frūmentīs succīsīs, aedificiīs incēnsīs, quod Menapiī sē omnēs in dēnsissimās silvās abdiderant, sē ad Caesarem recēpērunt. Caesar in Belgīs omnium legiōnum hīberna cōnstituit. Eō duae omnīnō cīvitātēs ex Britanniā obsidēs mīsērunt, reliquae neglēxērunt. Hīs rēbus gestīs ex līterīs Caesaris diērum vīgintī supplicātiō ā senātū dēcrēta est.

The Romans are quartered for the winter among the Belgae.

COMMENTARIUS QUINTUS.

Naval preparations for the invasion of Britain.

1. L. Domitiō, Ap. Claudiō cōnsulibus, discēdēns ab hībernīs Caesar in Ītaliam, ut quotannīs facere cōnsuerat, lēgātīs imperat, quōs legiōnibus praefēcerat, utī quam plūrimās possent hieme nāvēs aedificandās veterēsque reficiendās cūrārent. Eārum modum fōrmamque dēmōnstrat. Ad celeritātem onerandī subductiōnēsque paulō facit humiliōrēs, quam quibus in nostrō marī ūtī cōnsuēvimus, atque id eō magis, quod propter crēbrās commūtātiōnēs aestuum minus māgnōs ibi fluctūs fierī cōgnōverat, ad onera āc multitūdinem iūmentōrum trānsportandam paulō lātiōrēs, quam quibus in reliquīs ūtimur maribus. Hās omnēs āctuāriās imperat fierī, quam ad rem multum humilitās adiuvat. Ea, quae sunt ūsuī ad armandās nāvēs, ex Hispāniā apportārī iubet. Ipse, conventibus Galliae citeriōris perāctīs, in Illyricum proficīscitur, quod ā Pirustīs fīnitimam partem prōvinciae incursiōnibus vāstārī audiēbat. Eō cum vēnisset, cīvitātibus mīlitēs imperat certumque in locum convenīre iubet. Quā rē nūntiātā, Pirustae lēgātōs ad eum mittunt, quī doceant nihil eārum rērum pūblicō factum cōnsiliō, sēsēque parātōs esse dēmōnstrant omnibus ratiōnibus dē iniūriīs satisfacere. Perceptā ōrātiōne eōrum, Caesar obsidēs imperat eōsque ad certam diem addūcī iubet; nisi ita fēcerint, sēsē bellō cīvitātem persecūtūrum dēmōn-

He goes to Illyricum and receives the submission of the Pirustae.

strat. Iīs ad diem adductīs ut imperaverat, arbitrōs inter cīvitātēs dat, quī lītem aestiment poenamque cōnstituant.

Caesar returns to Gaul and goes to the country of the Treveri.

2. Hīs cōnfectīs rēbus conventibusque perāctīs, in citeriōrem Galliam revertitur atque inde ad exercitum proficīscitur. Eō cum vēnisset, circuitīs omnibus hībernīs, singulārī mīlitum studiō in summā omnium rērum inopiā circiter sexcentās ēius generis, cūius suprā dēmōnstrāvimus, nāvēs et longās XXVIII invēnit īnstrūctās neque multum abesse ab eō, quīn paucīs diēbus dēdūcī possint. Collaudātīs mīlitibus atque iīs, quī negōtiō praefuerant, quid fierī velit, ostendit atque omnēs ad portum Itium convenīre iubet, quō ex portū commodissimum in Britanniam trāiectum esse cōgnōverat, circiter mīlium passuum XXX ā continentī: huīc reī quod satis esse vīsum est mīlitum relīquit. Ipse cum legiōnibus expedītīs IV et equitibus DCCC in fīnēs Trēverōrum proficīscitur, quod hī neque ad concilia veniēbant neque imperiō parēbant Germānōsque Trānsrhēnānōs sollicitāre dīcēbantur.

The rival chiefs, Indutiomarus and Cingetorix, seek his support.

3. Haec cīvitās longē plūrimum tōtīus Galliae equitātū valet māgnāsque habet cōpiās peditum, Rhēnumque, ut suprā dēmōnstrāvimus, tangit. In eā cīvitāte duo dē prīncipātū inter sē contendēbant, Indutiomarus et Cingetorix; ē quibus alter, simulatque de Caesaris legiōnumque adventū cōgnitum est, ad eum vēnit, sē suōsque omnēs in officiō futūrōs neque ab amīcitiā populī Rōmānī dēfectūrōs cōnfīrmāvit quaeque in Trēverīs gererentur ostendit. At Indutiomarus equitātum peditātumque cōgere iīsque, quī per aetātem in armīs esse nōn poterant, in silvam Arduennam abditīs, quae ingentī māgnitūdine per mediōs fīnēs Trēverōrum ā flūmine Rhēnō ad initium Rēmōrum pertinet, bellum

parāre īnstituit. Sed posteāquam nōnnūllī prīncipēs ex eā cīvitāte et familiāritāte Cingetorigis adductī et adventū nostrī exercitūs perterritī ad Caesarem vēnērunt et dē suīs prīvātim rēbus ab eō petere coepērunt, quoniam cīvitātī cōnsulere nōn possent, veritus, nē ab omnibus dēsererētur, [Indutiomarus] lēgātōs ad Caesarem mittit: Sēsē idcircō ab suīs discēdere atque ad eum venīre nōluisse, quō facilius cīvitātem in officiō continēret, nē omnis nōbilitātis discessū plēbs propter imprūdentiam lāberētur: itaque esse cīvitātem in suā potestāte, sēsēque, sī Caesar permitteret, ad eum in castra ventūrum, suās cīvitātisque fōrtūnās ēius fideī permissūrum.

Caesar decides to favor Cingetorix.

4. Caesar, etsī intellegēbat, quā dē causā ea dīcerentur, quaeque eum rēs ab īnstitūtō cōnsiliō dēterrēret, tamen, nē aestātem in Trēverīs cōnsūmere cōgerētur, omnibus ad Britannicum bellum rēbus comparātīs, Indutiomarum ad sē cum ducentīs obsidibus venīre iūssit. Hīs adductīs, in iīs fīliō propīnquīsque ēius omnibus, quōs nōminātim ēvocāverat, cōnsolātus Indutiomarum hortātusque est, utī in officiō manēret; nihilō tamen sēcius prīncipibus Trēverōrum ad sē convocātīs hōs singillātim Cingetorigī conciliāvit, quod cum meritō ēius ā sē fierī intellegēbat, tum māgnī interesse arbitrābātur ēius auctōritātem inter suōs quam plūrimum valēre, cūius tam ēgregiam in sē voluntātem perspēxisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam grātiam inter suōs minuī, et quī iam ante inimīcō in nōs animō fuisset, multō gravius hōc dolōre exārsit.

Caesar's fleet and troops assemble at Portus Itius.

5. Hīs rēbus cōnstitūtīs, Caesar ad portum Itium cum legiōnibus pervenit. Ibi cōgnōscit LX nāvēs ,quae in Meldīs factae erant, tempestāte reiectās cursum tenēre nōn potuisse atque eōdem, unde erant profectae,

revertisse; reliquās parātās ad nāvigandum atque omnibus rēbus īnstrūctās invenit. Eōdem equitātus tōtīus Galliae convenit numerō mīlium quattuor prīncipēsque ex omnibus cīvitātibus; ex quibus perpaucōs, quōrum in sē fidem perspēxerat, relinquere in Galliā, reliquōs obsidum locō sēcum dūcere dēcrēverat, quod cum ipse abesset mōtum Galliae verēbātur.

Treachery of Dumnorix.

6. Erat ūnā cum cēterīs Dumnorix Aeduus, dē quō ante ā nōbīs dictum est. Hunc sēcum habēre in prīmīs cōnstituerat, quod eum cupidum rērum novārum, cupidum imperiī, māgnī animī, māgnae inter Gallōs auctōritātis cōgnōverat. Accēdēbat hūc, quod in conciliō Aeduōrum Dumnorix dīxerat sibi ā Caesare rēgnum cīvitātis dēferrī; quod dictum Aeduī graviter ferēbant, neque recūsandī aut dēprēcandī causā lēgātōs ad Caesarem mittere audēbant. Id factum ex suīs hospitibus Caesar cōgnōverat. Ille omnibus prīmō precibus petere contendit, ut in Galliā relinquerētur, partim quod īnsuētus nāvigandī mare timēret, partim quod religiōnibus impedīrī sēsē dīceret. Posteāquam id obstinātē sibi negārī vidit, omnī spē impetrandī adēmptā, prīncipēs Galliae sollicitāre, sēvocāre singulōs hortārīque coepit, utī in continentī remanērent: metū territāre: nōn sine causā fierī, ut Gallia omnī nōbilitāte spoliārētur; id esse cōnsilium Caesaris, ut, quōs in cōnspectū Galliae interficere verērētur, hōs omnēs in Britanniam trāductōs necāret; fidem reliquīs interpōnere, iūsiūrandum poscere, ut, quod esse ex ūsū Galliae intellēxissent, commūnī cōnsiliō administrārent. Haec ā complūribus ad Caesarem dēferēbantur.

He flees, is overtaken and killed.

7. Quā rē cōgnitā Caesar, quod tantum cīvitātī Aeduae dīgnitātis tribuēbat, coërcendum atque dē-

terrendum, quibuscumque rēbus posset, Dumnorigem statuēbat; quod longius ēius āmentiam prōgredī vidēbat, prōspiciendum, nē quid sibi āc reīpūblicae nocēre posset. Itaque diēs circiter XXV in eō locō commorātus, quod Cōrus ventus nāvigātiōnem impediēbat, quī māgnam partem omnis temporis in hīs locīs flāre cōnsuēvit, dabat operam, ut in officiō Dumnorigem continēret, nihilō tamen sēcius omnia ēius cōnsilia cōgnōsceret: tandem idōneam nactus tempestātem mīlitēs equitēsque cōnscendere nāvēs iubet. At omnium impedītīs animīs, Dumnorix cum equitibus Aeduōrum ā castrīs īnsciente Caesare domum discēdere coepit. Quā rē nūntiātā Caesar, intermīssā profectiōne atque omnibus rēbus postpositīs, māgnam partem equitātūs ad eum īnsequendum mittit retrahīque imperat; sī vim faciat neque pareat, interficī iubet, nihil hunc sē absente prō sānō factūrum arbitrātus, quī praesentis imperium neglēxisset. Ille autem revocātus resistere āc sē manū dēfendere suōrumque fidem implōrāre coepit saepe clāmitāns līberum sē līberaeque esse cīvitātis. Illī, ut erat imperātum, circumsistunt hominem atque interficiunt: at equitēs Aeduī ad Caesarem omnēs revertuntur.

Caesar sails to Britain.

8. Hīs rēbus gestīs Labiēnō in continentī cum tribus legiōnibus et equitum mīlibus duōbus relīctō, ut portūs tuerētur et rem frūmentāriam prōvidēret, quaeque in Galliā gererentur cōgnōsceret cōnsiliumque prō tempore et prō rē caperet, ipse cum quīnque legiōnibus et parī numerō equitum, quem in continentī relīquerat, ad solis occāsum nāvēs solvit et lenī Africō prōvēctus mediā circiter nocte ventō intermīssō cursum nōn tenuit et longius dēlātus aestū ortā lūce sub sinistrā Britanniam relīctam cōnspēxit. Tum rūrsus aestūs commūtātiōnem secūtus rēmīs contendit, ut eam partem

īnsulae caperet, quā optimum esse ēgressum superiōre aestāte cōgnōverat. Quā in rē admodum fuit mīlitum virtūs laudanda, quī vēctōriīs gravibusque nāvigiīs nōn intermīssō rēmigandī labōre longārum nāvium cursum adaequārunt. Accessum est ad Britanniam omnibus nāvibus meridiānō ferē tempore, neque in eō locō hostis est vīsus; sed, ut posteā Caesar ex captīvīs cōgnōvit, cum māgnae manūs eō convēnissent, multitūdine nāvium perterritae, quae cum annōtinīs prīvātīsque, quās suī quisque commodī causā fēcerat, amplius octingentae ūnō erant vīsae tempore, ā lītore discesserant āc sē in superiōra loca abdiderant.

Caesar encounters the natives for the first time and compels them to flee.

9. Caesar expositō exercitū et locō castrīs idōneō captō, ubi ex captīvīs cōgnōvit, quō in locō hostium cōpiae cōnsēdissent, cohortibus x ad mare relīctīs et equitibus ccc, quī praesidiō nāvibus essent, dē tertiā vigiliā ad hostēs contendit eō minus veritus nāvibus, quod in lītore mollī atque apertō dēligātās ad ancorās relinquēbat, et praesidiō nāvibusque Q. Atrium praefēcit. Ipse noctū prōgressus mīlia passuum circiter xii hostium cōpiās cōnspicātus est. Illī equitātū atque essedīs ad flūmen prōgressī ex locō superiōre nostrōs prohibēre et proelium committere coepērunt. Repulsī ab equitātū sē in silvās abdidērunt locum nanctī ēgregiē et nātūrā et opere mūnītum, quem domesticī bellī, ut vidēbantur, causā iam ante praeparāverant; nam crēbrīs arboribus succīsīs omnēs introitūs erant praeclūsī. Ipsī ex silvīs rārī prōpūgnābant nostrōsque intrā mūnītiōnēs ingredī prohibēbant. At mīlitēs legiōnis septimae testūdine factā et aggere ad mūnītiōnēs adiectō locum cēpērunt eōsque ex silvīs expulērunt paucīs vulneribus acceptīs. Sed eōs fugientēs longius Caesar prōsequī vetuit, et quod locī nātūram

īgnōrābat, et quod māgnā parte diēī cōnsūmptā mūnītiōnī castrōrum tempus relinquī volēbat.

A storm damages the fleet.

10. Postrīdiē ēius diēī māne tripertītō mīlitēs equitēsque in expeditiōnem mīsit, ut eōs, quī fūgerant, persequerentur. Hīs aliquantum itineris prōgressīs, cum iam extrēmī essent in prōspectū, equitēs ā Q. Atriō ad Caesarem vēnērunt, quī nūntiārent superiōre nocte māxumā coortā tempestāte prope omnēs nāvēs afflīctās atque in lītus ēiectās esse, quod neque ancorae fūnēsque subsisterent, neque nautae gubernātōrēsque vim tempestātis patī possent: itaque ex eō concursū nāvium māgnum esse incommodum acceptum.

It is hastily repaired and beached at the camp.

11. Hīs rēbus cōgnitīs Caesar legiōnēs equitātumque revocārī atque itinere dēsistere iubet, ipse ad nāvēs revertitur: eadem ferē, quae ex nūntiīs litterīsque cōgnōverat, cōram perspicit, sīc ut āmīssīs circiter XL nāvibus reliquae tamen reficī posse māgnō negōtiō vidērentur. Itaque ex legiōnibus fabrōs dēligit et ex continentī aliōs arcessī iubet; Labiēnō scrībit, ut, quam plūrimās possit, iīs legiōnibus, quae sint apud eum, nāvēs īnstituat. Ipse, etsī rēs erat multae operae āc labōris, tamen commodissimum esse statuit omnēs nāvēs subdūcī et cum castrīs ūnā mūnītiōne coniungī. In hīs rēbus circiter diēs X cōnsūmit nē nocturnīs quidem temporibus ad labōrem mīlitum intermīssīs. Subductīs nāvibus castrīsque ēgregiē mūnītīs eāsdem cōpiās, quās ante, praesidiō nāvibus relīquit, ipse eōdem, unde redierat, proficīscitur. Eō cum vēnisset, māiōrēs iam undique in eum locum cōpiae Britannōrum convēnerant summā imperiī bellīque administrandī commūnī cōnsiliō permīssā Cassivellaunō; cūius fīnēs ā maritimīs cīvitātibus flūmen dīvidit, quod appellātur Tamesis, ā mārī circiter mīlia passuum LXXX. Huīc superiōre tempore cum reliquīs cīvitā-

The Britons unite under Cassivellaunus.

tibus continentia bella intercesserant; sed nostrō adventū permōtī Britannī hunc tōtī bellō imperiōque praefēcerant.

Britain: its people, resourses, productions, climate.

12. Britanniae pars interior ab iīs incolitur, quōs nātōs in īnsulā ipsā memoriā prōditum dīcunt, maritima pars ab iīs, quī praedae āc bellī īnferendī causā ex Belgiō trānsiērunt (quī omnēs ferē iīs nōminibus cīvitātum appellantur, quibus ortī ex cīvitātibus eō pervēnērunt) et bellō illātō ibi permānsērunt atque agrōs colere coepērunt. Hominum est īnfīnīta multitūdō crēberrimaque aedificia ferē Gallicīs cōnsimilia, pecorum māgnus numerus. Ūtuntur [aut aere] aut nummō aureō aut tāleīs ferreīs ad certum pondus exāminātīs prō nummō. Nāscitur ibi plumbum album in mediterrāneīs regiōnibus, in maritimīs ferrum, sed ēius exigua est cōpia; aere ūtuntur importātō. Māteria cūiusque generis, ut in Galliā, est praeter fāgum atque abietem. Leporem et gallīnam et ānserem gustāre fās nōn putant; haec tamen alunt animī voluptātisque causā. Loca sunt temperātiōra quam in Galliā remīssiōribus frīgoribus.

Its form and size.

13. Insula nātūrā triquetra, cūius ūnum latus est contrā Galliam. Hūius lateris alter angulus, quī est ad Cantium, quō ferē omnēs ex Galliā nāvēs appelluntur, ad orientem sōlem, īnferior ad merīdiem spectat. Hōc pertinet circiter mīlia passuum quīngentā. Alterum vergit ad Hispāniam atque occidentem sōlem; quā ex parte est Hibernia, dīmidiō minor, ut exīstimātur, quam Britannia, sed parī spatiō trānsmīssus atque ex Galliā est in Britanniam. In hōc mediō cursū est īnsula, quae appellātur Mona: complūrēs praetereā minōrēs subiectae īnsulae exīstimantur; dē quibus īnsulīs nōnnūllī scrīpsērunt diēs continuōs XXX sub brūmā

esse noctem. Nōs nihil dē eō percontātiōnibus reperiēbāmus, nisi certīs ex aquā mēnsūrīs breviōrēs esse quam in continentī noctēs vidēbāmus. Hūius est longitūdō lateris, ut fert illōrum opīniō, DCC mīlium. Tertium est contrā septentriōnēs; cuī partī nūlla est obiecta terra, sed ēius angulus lateris māximē ad Germāniam spectat. Hōc mīlia passuum octingentā in longitūdinem esse exīstimātur. Ita omnis īnsula est in circuitū viciēs C mīlium passuum.

Customs of its inhabitants.

14. Ex hīs omnibus longē sunt hūmānissimī, quī Cantium incolunt, quae regiō est maritima omnis, neque multum ā Gallicā differunt cōnsuētūdine. Interiōrēs plērīque frūmenta nōn serunt, sed lacte et carne vīvunt pellibusque sunt vestītī. Omnēs vērō sē Britannī vitrō īnficiunt quod caeruleum efficit colōrem, atque hōc horridiōrēs sunt in pūgnā aspectū; capillōque sunt prōmīssō atque omnī parte corporis rāsā praeter caput et labrum superius. Uxōrēs habent dēnī duodēnīque inter sē commūnēs et māximē frātrēs cum frātribus parentēsque cum līberīs; sed sī quī sunt ex hīs nātī, eōrum habentur līberī, quō prīmum virgō quaeque dēducta est.

Skirmishes between the Britons and Romans.

15. Equitēs hostium essedāriīque ācriter proeliō cum equitātū nostrō in itinere cōnflīxērunt, tamen ut nostrī omnibus partibus superiōrēs fuerint atque eōs in silvās collēsque compulerint; sed complūribus interfectīs cupidius īnsecūtī nōnnūllōs ex suīs āmīsērunt. At illī intermīssō spatiō imprūdentibus nostrīs atque occupātīs in mūnītiōne castrōrum subitō sē ex silvīs ēiēcērunt impetūque in eōs factō, quī erant in statiōne prō castrīs collocātī, ācriter pūgnāvērunt, duābusque mīssīs subsidiō cohortibus ā Caesare atque hīs prīmīs legiōnum duārum, cum hae perexiguō inter-

mīssō locī spatiō inter sē cōnstitissent, novō genere pūgnae perterritīs nostrīs per mediōs audācissimē perrupērunt sēque inde incolumēs recēpērunt. Eō diē Q. Laberius Dūrus, tribūnus mīlitum, interficitur. Illī plūribus submīssīs cohortibus repelluntur.

Tactics of the Britons. Disadvantage of the Romans.

16. Tōtō hōc in genere pūgnae cum sub oculīs omnium āc prō castrīs dīmicārētur, intellēctum est nostrōs propter gravitātem armōrum, quod neque īnsequī cēdentēs possent neque ab sīgnīs discēdere audērent, minus aptōs esse ad hūius generis hostem, equitēs autem māgnō cum perīculō proeliō dīmicāre, propterea quod illī etiam cōnsultō plērumque cēderent et, cum paulum ab legiōnibus nostrōs remōvissent, ex essedīs dēsilīrent et pedibus disparī proeliō contenderent. Equestris autem proeliī ratiō et cēdentibus et īnsequentibus pār atque idem perīculum īnferēbat. Accēdēbat hūc, ut numquam cōnfertī, sed rārī māgnīsque intervāllīs proeliārentur statiōnēsque dispositās habērent, atque aliōs aliī deinceps exciperent, integrīque et recentēs dēfetigātīs succēderent.

The Britons renew their attacks and are repulsed.

17. Posterō diē procul ā castrīs hostēs in collibus cōnstitērunt rārīque sē ostendere et lēnius quam prīdiē nostrōs equitēs proeliō lacessere coepērunt. Sed merīdiē cum Caesar pābulandī causā trēs legiōnēs atque omnem equitātum cum C. Treboniō lēgātō mīsisset, repente ex omnibus partibus ad pābulātōrēs advolāvērunt, sīcubi ab sīgnīs legiōnibusque [nōn] absisterent. Nostrī ācriter in eōs impetū factō reppulērunt neque fīnem sequendī fēcērunt, quoad subsidiō cōnfīsī equitēs, cum post sē legiōnēs vidērent, praecipitēs hostēs ēgērunt, māgnōque eōrum numerō interfectō neque suī colligendī neque cōnsistendī aut ex essedīs

dēsiliendī facultātem dedērunt. Ex hāc fugā prōtinus, quae undique convēnerant, auxilia discessērunt, neque post id tempus umquam summīs nōbīscum cōpiīs hostēs contendērunt.

Caesar crosses the Thames and faces the enemy.

18. Caesar cōgnitō cōnsiliō eōrum ad flūmen Tamesim in fīnēs Cassivellaunī exercitum dūxit; quod flūmen ūnō omnīnō locō pedibus, atque hōc aegrē, trānsīrī potest. Eō cum vēnisset, animum advertit ad alteram flūminis rīpam māgnās esse cōpiās hostium īnstrūctās. Rīpa autem erat acūtīs sudibus praefīxīs mūnīta, ēiusdemque generis sub aquā dēfīxae sudēs flūmine tegēbantur. Hīs rēbus cōgnitīs ā captīvīs perfugīsque Caesar praemissō equitātū cōnfestim legiōnēs subsequī iūssit. Sed eā celeritāte atque eō impetū mīlitēs iērunt, cum capite sōlō ex aquā exstārent, ut hostēs impetum legiōnum atque equitum sustinēre nōn possent rīpāsque dīmitterent āc sē fugae mandārent.

Cassivellaunus resorts to guerilla warfare.

19. Cassivellaunus, ut suprā dēmōnstrāvimus, omnī dēpositā spē contentiōnis dīmīssīs ampliōribus cōpiīs mīlibus circiter quattuor essedāriōrum relictīs, itinera nostra servābat paulumque ex viā excēdēbat locīsque impedītīs āc silvestribus sēsē occultābat atque iīs regiōnibus, quibus nōs iter factūrōs cōgnōverat, pecora atque hominēs ex agrīs in silvās compellēbat et, cum equitātus noster līberius praedandī vāstandīque causā sē in agrōs ēiēcerat, omnibus viīs sēmitīsque essedāriōs ex silvīs ēmittēbat et māgnō cum perīculō nostrōrum equitum cum iīs cōnflīgēbat atque hōc metū lātius vagārī prohibēbat. Relinquēbātur, ut neque longius ab āgmine legiōnum discēdī Caesar paterētur, et tantum in agrīs vāstandīs incendiīsque faciendīs hostibus nocērētur, quantum labōre atque itinere legiōnāriī mīlitēs efficere poterant.

Submission of the Trinobantes.

20. Interim Trinobantēs, prope fīrmissima eārum regiōnum cīvitās, ex quā Mandubracius adulēscēns Caesaris fidem secūtus ad eum in continentem Galliam vēnerat, cūius pater in eā cīvitāte rēgnum obtinuerat interfectusque erat ā Cassivellaunō, ipse fugā mortem vītāverat, lēgātōs ad Caesarem mittunt pollicenturque sēsē eī dēditūrōs atque imperāta factūrōs; petunt, ut Mandubracium ab iniūriā Cassivellaunī dēfendat atque in cīvitātem mittat, quī praesit imperiumque obtineat. Hīs Caesar imperat obsidēs quadrāgintā frūmentumque exercituī Mandubraciumque ad eōs mittit. Illī imperāta celeriter fēcērunt, obsidēs ad numerum frūmentumque mīsērunt.

Other tribes submit. Caesar takes the stronghold of Cassivellaunus.

21. Trinobantibus dēfēnsīs atque omnī mīlitum iniūriā prohibitīs Cenimāgnī, Segontiacī, Ancalitēs, Bibrocī, Cassī legātiōnibus mīssīs sēsē Caesarī dēdunt. Ab hīs cōgnōscit nōn longē ex eō locō oppidum Cassivellaunī abesse silvīs palūdibusque mūnītum, quō satis māgnus hominum pecorisque numerus convēnerit. Oppidum autem Britannī vocant, cum silvās impedītās vāllō atque fossā mūniērunt, quō incursiōnis hostium vītandae causā convenīre cōnsuērunt. Eō proficīscitur cum legiōnibus: locum reperit ēgregiē nātūrā atque opere mūnītum: tamen hunc duābus ex partibus oppūgnāre contendit. Hostēs paulisper morātī mīlitum nostrōrum impetum nōn tulērunt sēsēque aliā ex parte oppidī ēiēcērunt. Māgnus ibi numerus pecoris repertus multīque in fugā sunt comprehēnsī atque interfectī.

After a third attempt, Cassivellaunus submits

22. Dum haec in hīs locīs geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare suprā dēmōnstrāvimus, quibus regiōnibus quattuor rēgēs praeerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nūntiōs mittit

atque hīs imperat, utī coāctīs omnibus cōpiīs castra nāvālia dē imprōvīsō adoriantur atque oppūgnent. Iī cum ad castra vēnissent, nostrī ēruptiōne factā multīs eōrum interfectīs, captō etiam nōbilī duce Lugotorige suōs incolumēs redūxērunt. Cassivellaunus hōc proeliō nūntiātō, tot dētrīmentīs acceptīs, vāstātīs fīnibus, māximē etiam permōtus dēfectiōne cīvitātum, lēgātōs per Atrebatem Commium dē dēditiōne ad Caesarem mittit. Caesar cum cōnstituisset hiemāre in continentī prōpter repentīnōs Galliae mōtūs, neque multum aestātis superesset atque id facile, extrahī posse intellegeret, obsidēs imperat et quid in annōs singulōs vēctigālis populō Rōmānō Britannia penderet, cōnstituit; interdīcit atque imperat Cassivellaunō, nē Mandubraciō neu Trinobantibus noceat.

Caesar returns to Gaul. 23. Obsidibus acceptīs exercitum redūcit ad mare, nāvēs invenit refectās. Hīs dēdūctīs, quod et captīvōrum māgnum numerum habēbat, et nōnnūllae tempestāte dēperierant nāvēs, duōbus commeātibus exercitum reportāre īnstituit. Ac sīc accidit, utī ex tantō nāvium numerō tot nāvigātiōnibus neque hōc neque superiōre annō ūlla omnīnō nāvis, quae mīlitēs portāret, dēsiderārētur; at ex iīs, quae inānēs ex continentī ad eum remitterentur et priōris commeātūs expositīs mīlitibus et quās posteā Labiēnus faciendās cūrāverat numerō LX, perpaucae locum caperent, reliquae ferē omnēs rēicerentur. Quās cum aliquamdiū Caesar frūstrā exspectāsset, nē annī tempore ā nāvigātiōne exclūderētur, quod aequinoctium suberat, necessāriō angustius mīlitēs collocāvit āc summā tranquillitāte cōnsecūtā, secundā initā cum solvisset vigiliā, prīmā lūce terram attigit omnēsque incolumēs nāvēs perdūxit.

Caesar distributes his army among several tribes for the winter.

24. Subductīs nāvibus conciliōque Gallōrum Samarobrīvae perāctō, quod eō annō frūmentum in Galliā propter siccitātēs angustius prōvēnerat, coāctus est aliter āc superiōribus annīs exercitum in hībernīs collocāre legiōnēsque in plūrēs cīvitātēs distribuere. Ex quibus ūnam in Morinōs dūcendam C. Fabiō lēgātō dedit, alteram in Nerviōs Q. Cicerōnī, tertiam in Esubiōs L. Roscio; quartam in Rēmīs cum T. Labiēnō in cōnfīniō Trēverōrum hiemāre iūssit; trēs in Bellovacīs collocāvit; hīs M. Crassum quaestōrem et L. Munātium Plancum et C. Trebōnium lēgātōs praeficit. Unam legiōnem, quam proximē trāns Padum cōnscrīpserat, et cohortēs quīnque in Eburōnēs, quōrum pars māxima est inter Mosam āc Rhēnum, quī sub imperiō Ambiorigis et Catuvolcī erant, mīsit. Hīs mīlitibus Q. Titurium Sabīnum et L. Aurunculēium Cottam lēgātōs praeesse iussit. Ad hunc modum distribūtīs legiōnibus facillimē inopiae frūmentāriae sēsē mederī posse exīstimāvit. Atque hārum tamen omnium legiōnum hīberna, praeter eam, quam L. Rosciō in pācātissimam et quiētissimam partem dūcendam dederat, mīlibus passuum centum continēbantur. Ipse intereā, quoad legiōnēs collocātās mūnītaque hīberna cōgnōvisset, in Galliā morārī cōnstituit.

The Carnutes slay the friendly chief Tasgetius. Caesar's measures for their punishment.

25. Erat in Carnutibus summō locō nātus Tasgetius, cūius māiōrēs in suā cīvitāte rēgnum obtinuerant. Huīc Caesar prō ēius virtūte atque in sē benevolentiā, quod in omnibus bellīs singulārī ēius operā fuerat ūsus, māiōrum locum restituerat. Tertium iam hunc annum rēgnantem inimīcī multīs palam ex cīvitāte auctōribus interfēcērunt. Dēfertur ea rēs ad Caesarem. Ille veritus, quod ad plūrēs pertinēbat, nē cīvitās eōrum impulsū dēficeret, L. Plancum cum legiōne ex Belgiō celeriter in Car-

nūtēs proficīscī iubet ibique hiemāre, quōrumque operā cōgnōverat Tasgetium interfectum, hōs comprehēnsōs ad sē mittere. Interim ab omnibus [lēgātīs quaestōribusque], quibus legiōnēs trādiderat, certior factus est in hīberna perventum locumque [hībernīs] esse mūnītum.

Revolt of the Eburones under Ambiorix. Defeated, in an assault upon the camp of Sabinus, they demand a conference.

26. Diēbus circiter XV, quibus in hīberna ventum est, initium repentīnī tumultūs āc dēfectiōnis ortum est ab Ambiorige et Catuvolcō, quī cum ad fīnēs rēgnī suī Sabīnō Cottaeque praestō fuissent frūmentumque in hīberna comportāvissent, Indutiomarī Trēverī nūntiīs impulsī suōs concitāvērunt subitōque oppressīs līgnātōribus māgnā manū ad castrā oppūgnātum vēnērunt. Cum celeriter nostrī arma cēpissent vāllumque adscendissent atque ūnā ex parte Hispānīs equitibus ēmīssīs equestrī proeliō superiōrēs fuissent, dēspērātā rē hostēs suōs ab oppūgnātiōne redūxērunt. Tum suō mōre conclāmāvērunt, utī aliquī ex nostrīs ad colloquium prōdīret: habēre sēsē, quae dē rē commūnī dīcere vellent, quibus rēbus contrōversiās minuī posse spērārent.

In the conference Ambiorix craftily advises the Romans to withdraw to a place of safety.

27. Mittitur ad eōs colloquendī causā C. Arpinēius equēs Rōmānus, familiāris Q. Tituriī, et Q. Iūnius ex Hispāniā quīdam, quī iam ante mīssū Caesaris ad Ambiorigem ventitāre cōnsuērat; apud quōs Ambiorix ad hunc modum locūtus est: Sēsē prō Caesaris in sē beneficiīs plūrimum eī cōnfitērī debēre, quod ēius operā stīpendiō līberātus esset, quod Aduātucīs, fīnitimīs suīs, pendere cōnsuēsset, quodque eī et fīlius et frātris fīlius ab Caesare remīssī essent, quōs Aduātucī obsidum numerō mīssōs apud sē in servitūte et catēnīs tenuissent; neque id, quod fēcerit dē oppūgnātiōne castrōrum, aut iūdiciō aut voluntāte suā fēcisse, sed coāctū cīvitātis, suaque

esse ēiusmodī imperia, ut nōn minus habēret iūris in sē multitūdō, quam ipse in multitūdinem. Cīvitātī porrō hanc fuisse bellī causam, quod repentīnae Gallōrum coniūrātiōnī resistere nōn potuerit. Id sē facile ex humilitāte suā probāre posse, quod nōn adeō sit imperītus rērum, ut suīs cōpiīs populum Rōmānum superārī posse cōnfīdat. Sed esse Galliae commūne cōnsilium: omnibus hībernīs Caesaris oppūgnandīs hunc esse dictum diem, nē qua legiō alterae legiōnī subsidiō venīre posset. Nōn facile Gallōs Gallīs negāre potuisse, praesertim cum dē recuperandā commūnī lībertāte cōnsilium initum vidērētur. Quibus quoniam prō pietāte satisfēcerit, habēre nunc sē ratiōnem officiī prō beneficiīs Caesaris: monēre, orāre Titurium prō hospitiō, ut suae āc mīlitum salūtī cōnsulat. Māgnam manum Germānōrum conductam Rhēnum trānsīsse; hanc affore bīduō. Ipsōrum essē cōnsilium, velintne prius, quam fīnitimī sentiant, ēductōs ex hībernīs mīlitēs aut ad Cicerōnem aut ad Labiēnum dēdūcere, quōrum alter mīlia passuum circiter quīnquāgintā, alter paulō amplius ab iīs absit. Illud sē pollicērī et iūreiūrandō cōnfīrmāre, tūtum iter per fīnēs datūrum. Quod cum faciat, et cīvitātī sēsē cōnsulere, quod hībernīs levētur, et Caesarī prō ēius meritīs grātiam referre. Hāc ōrātiōne habitā discēdit Ambiorix.

Roman officers discuss the proposal of Ambiorix.

28. Arpinēius et Iūnius, quae audiērunt, ad lēgātōs dēferunt. Illī repentīnā rē perturbātī, etsī ab hoste ea dīcēbantur, tamen nōn neglegenda exīstimābant, māximēque hāc rē permovēbantur, quod cīvitātem īgnōbilem atque humilem Eburōnum suā sponte populō Rōmānō bellum facere ausam vix erat crēdendum. Itaque ad cōnsilium rem dēferunt, māgnaque inter eōs exsistit contrōversia. L. Aurunculēius complūrēsque tribūnī mīlitum

et prīmōrum ōrdinum centuriōnēs nihil temerē agendum neque ex hībernīs iniūssū Caesaris discēdendum exīstimābant; quantāsvīs cōpiās Germānōrum sustinērī posse mūnītīs hībernīs docēbant: rem esse testimōniō, quod prīmum hostium impetum multīs ūltrō vulneribus illātīs fortissimē sustinuerint; rē frūmentāriā nōn premī; intereā et ex proximīs hībernīs et ā Caesare conventūra subsidia; postrēmō quid esse levius aut turpius, quam auctōre hoste dē summīs rēbus capere cōnsilium?

Sabinus favors the suggestion.

29. Contrā ea Titurius sērō factūrōs clāmitābat, cum māiōrēs manūs hostium adiūnctīs Germānīs convēnissent, aut cum aliquid calamitātis in proximīs hībernīs esset acceptum. Brevem cōnsulendī esse occāsiōnem. Caesarem arbitrārī profectum in Ītaliam; neque aliter Carnūtēs interficiendī Tasgetiī cōnsilium fuisse captūrōs, neque Eburōnēs, sī ille adesset, tantā contemptiōne nostrī ad castra ventūrōs esse. Nōn hostem auctōrem, sed rem spectāre: subesse Rhēnum; māgnō esse Germānīs dolōrī Ariovistī mortem et superiōrēs nostrās vīctōriās; ārdēre Galliam tot contumēliīs acceptīs sub populī Rōmānī imperium redāctam, superiōre glōriā reī mīlitāris exstinctā. Postrēmō quis hōc sibi persuādēret, sine certā spē Ambiorigem ad ēius modī cōnsilium dēscendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tūtam: sī nihil esset dūrius, nūllō cum perīculō ad proximam legiōnem perventūrōs; sī Gallia omnis cum Germānīs cōnsentīret, ūnam esse in celeritāte positam salūtem. Cottae quidem atque eōrum, quī dissentīrent, cōnsilium quem habēre exitum? in quō sī nōn praesēns perīculum, at certe longīnquā obsidiōne famēs esset timenda.

Cotta opposes.

30. Hāc in utramque partem disputātiōne habitā, cum ā Cottā prīmīsque ōrdinibus ācriter resisterētur,

'Vincīte', inquit, 'sī ita vultis', Sabīnus, et id clāriōre vōce, ut māgna pars mīlitum exaudīret; 'neque is sum', inquit, 'quī gravissimē ex vōbīs mortis perīculō terrear; hī sapient; sī gravius quid acciderit, abs tē ratiōnem reposcent, quī, sī per tē liceat, perendinō diē cum proximīs hībernīs coniūnctī commūnem cum reliquīs bellī cāsum sustineant, nōn rēiectī et relēgātī longē ā cēterīs aut ferrō aut famē intereant.'

Sabinus prevails and the Romans prepare to leave camp.

31. Cōnsurgitur ex cōnsiliō; comprehendunt utrumque et ōrant, nē suā dissēnsiōne et pertināciā rem in summum perīculum dēdūcant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficīscantur, sī modo ūnum omnēs sentiant āc probent; contrā in dissēnsiōne nūllam sē salūtem perspicere. Rēs disputātiōne ad mediam noctem perdūcitur. Tandem dat Cotta permōtus manūs. superat sententia Sabīnī. Prōnūntiātur prīmā lūce itūrōs. Cōnsūmitur vigiliīs reliqua pars noctis, cum sua quisque mīles circumspiceret, quid sēcum portāre posset, quid ex īnstrūmentō hībernōrum relinquere cōgerētur. Omnia excōgitantur, quārē nec sine perīculō maneātur et languōre mīlitum et vigiliīs perīculum augeātur. Prīmā lūce sīc ex castrīs proficīscuntur, ut quibus esset persuāsum, nōn ab hoste, sed ab homine amīcissimō [Ambiorige] cōnsilium datum, longissimō āgmine māximīsque impedīmentīs.

The Eburones attack them after their departure.

32. At hostēs, posteāquam ex nocturnō fremitū vigiliīsque dē profectiōne eōrum sēnsērunt, collocātīs īnsidiīs bipertītō in silvīs oportūnō atque occultō locō ā mīlibus passuum circiter duōbus Rōmānōrum adventum exspectābant, et cum sē māior pars āgminis in māgnam convallem dēmīsisset, ex utrāque parte ēius vallīs subitō sē ostendērunt novissimōsque premere et prīmōs prohibēre ascensū atque inīquissimō nostrīs locō proelium committere coepērunt.

Unfortunate management of the Roman leaders.

33. Tum dēmum Titurius, quī nihil ante prōvīdisset, trepidāre et concursāre cohortēsque dispōnere, haec tamen ipsa timidē atque ut eum omnia dēficere vidērentur; quod plērumque iīs accidere cōnsuēvit, quī in ipsō negōtiō cōnsilium capere cōguntur. At Cotta, quī cōgitāsset, haec posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectiōnis auctor nōn fuisset, nūllā in rē commūnī salūtī deerat: et in appellandīs cohortandīsque mīlitibus imperātōris et in pūgnā mīlitis officia praestābat. Cum propter longitūdinem āgminis minus facile omnia per sē obīre et, quid quōque locō faciendum esset, prōvidēre possent, iūssērunt prōnūntiāre, ut impedīmenta relinquerent atque in orbem cōnsisterent. Quod cōnsilium etsī in ēius modī cāsū reprehendendum nōn est, tamen incommodē accidit: nam et nostrīs mīlitibus spem minuit et hostēs ad pūgnam alacriōrēs effēcit, quod nōn sine summō timōre et dēspērātiōne id factum vidēbātur. Praetereā accidit, quod fierī necesse erat, ut vulgō mīlitēs ab sīgnīs discēderent, quaeque quisque eōrum cārissima habēret, ab impedīmentīs petere atque arripere properāret, clāmōre et flētū omnia complērentur.

Measures taken by the Eburones.

34. At barbarīs cōnsilium nōn dēfuit. Nam ducēs eōrum tōtā aciē prōnūntiārī iūssērunt, nē quis ab locō discēderet: illōrum esse praedam atque illīs reservārī, quaecumque Rōmānī relīquissent: proinde omnia in vīctōriā posita exīstimārent. Erant et virtūte et studiō pūgnandī parēs nostrī; tametsī ab dūce et ā fōrtūnā dēserēbantur, tamen omnem spem salūtis in virtūte pōnēbant, et quotiēns quaeque cohors prōcurrerat, ab eā parte māgnus numerus hostium cadēbat. Quā rē animadversā Ambiorix prōnūntiārī iubet, ut procul tēla cōniciant neu propius accēdant et, quam in partem Rōmānī impetum fēcerint, cēdant (levitāte armō-

rum et cotīdiānā exercitātiōne nihil iīs nocērī posse), rūrsus sē ad sīgna recipientēs īnsequantur.

Their disastrous effect. The Romans bravely resist.

35. Quō praeceptō ab iīs dīligentissimē observātō, cum quaepiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fēcerat, hostēs vēlōcissimē refugiēbant. Interim eam partem nūdārī necesse erat et ab latere apertō tēla recipī. Rūrsus, cum in eum locum, unde erant ēgressī, revertī coeperant, et ab iīs, quī cesserant, et ab iīs, quī proximī steterant, circumveniēbantur; sīn autem locum tenēre vellent, nec virtūtī locus relinquēbātur, neque ab tantā multitūdine cōniecta tēla cōnfertī vītāre poterant. Tamen tot incommodīs cōnflīctātī, multīs vulneribus acceptīs resistēbant et māgnā parte diēī cōnsūmptā, cum ā prīmā lūce ad hōram octāvam pūgnārētur, nihil quod ipsīs esset indīgnum, committēbant. Tum T. Balventiō, quī superiōre annō prīmum pīlum dūxerat, virō fortī et māgnae auctōritātis, utrumque femur trāgulā trāicitur; Q. Lūcānius, ēiusdem ōrdinis, fortissimē pūgnāns, dum circumventō fīliō subvenit, interficitur: L. Cotta lēgātus omnēs cohortēs ōrdinēsque adhortāns in adversum ōs fundā vulnerātūr.

Sabinus desires to seek the protection of Ambiorix. Cotta opposes.

36. Hīs rēbus permōtus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suōs cohortantem cōnspēxisset, interpretem suum Cn. Pompēium ad eum mittit rogātum, ut sibi mīlitibusque parcat. Ille appellātus respondit: Si velit sēcum colloquī, licēre; sperāre ā multitūdine impetrārī posse, quod ad mīlitum salūtem pertineat; ipsī vērō nihil nocitum īrī, inque eam rem sē suam fidem interpōnere. Ille cum Cottā sauciō commūnicat, sī videātur, pūgnā ut excēdant et cum Ambiorige ūnā colloquantur: spērāre ab eō dē suā āc mīlitum salūte impetrārī posse. Cotta sē ad armātum hostem itūrum negat atque in eō persevērat.

While parley ing Sabinus is slain. The Roman army is almost completely destroyed.

37. Sabīnus quōs in praesentia tribūnōs mīlitum circum sē habēbat et prīmōrum ōrdinum centuriōnēs sē sequī iubet et, cum propius Ambiorigem accessisset, iūssus arma abicere imperātum facit suīsque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum dē condiciōnibus inter sē agunt longiorque cōnsultō ab Ambiorige īnstituitur sermō, paulātim circumventus interficitur. Tum vērō suō mōre vīctōriam conclāmant atque ululātum tollunt impetūque in nostrōs factō ōrdinēs perturbant. Ibi L. Cotta pūgnāns interficitur cum māximā parte mīlitum. Reliquī sē in castra recipiunt, unde erant ēgressī. Ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum māgnā multitūdine hostium premerētur aquilam intrā vāllum prōiēcit, ipse prō castrīs fortissimē pūgnāns occīditur. Illī aegrē ad noctem oppūgnātiōnem sustinent; noctū ad ūnum omnēs dēspērātā salūte sē ipsī interficiunt. Paucī ex proeliō ēlapsī incertīs itineribus per silvās ad T. Labiēnum lēgātum in hīberna perveniunt atque eum dē rēbus gestīs certiōrem faciunt.

Ambiorix incites the Aduatuci and Nervii to arms.

38. Hāc vīctōriā sublātus Ambiorix statim cum equitātū in Aduātucōs, quī erant ēius rēgnō fīnitumī, proficīscitur; neque noctem neque diem intermittit peditātumque sēsē subsequī iubet. Rē dēmōnstrātā Aduātucīsque concitātīs, posterō diē in Nerviōs pervenit hortāturque, nē suī in perpetuum līberandī atque ulcīscendī Rōmānōs prō iīs, quās accēperint, iniūriīs occāsiōnem dīmittant: interfectōs esse lēgātōs duōs māgnamque partem exercitūs interīsse dēmōnstrat; nihil esse negōtiī, subitō oppressam legiōnem, quae cum Cicerōne hiemet, interficī; sē ad eam rem profitētur adiutōrem. Facile hāc ōrātiōne Nerviīs persuādet.

Other tribes unite: they attack Cicero's camp.

39. Itaque cōnfestim dīmīssīs nūntiīs ad Ceutrōnēs, Grudiōs, Levācōs, Pleumoxiōs, Geidumnōs,

quī omnēs sub eōrum imperiō sunt, quam māximās manūs possunt, cōgunt et dē imprōvīsō ad Cicerōnis hīberna advolant, nōndum ad eum fāmā dē Tituriī morte perlātā. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nōnnūllī mīlitēs, quī līgnātiōnis mūnītiōnisque causā in silvās discessissent, repentīnō equitum adventū interciperentur. Hīs circumventīs māgnā manū Eburōnēs, Nerviī, Aduātucī atque hōrum omnium sociī et clientēs legiōnem oppūgnāre incipiunt. Nostrī celeriter ad arma concurrunt, vāllum cōnscendunt. Aegrē is diēs sustentātur, quod omnem spem hostēs in celeritāte pōnēbant atque hanc adeptī vīctōriam in perpetuum sē fore vīctōrēs cōnfidēbant.

Cicero writes to Caesar. Stout resistance of the Romans.

40. Mittuntur ad Caesarem cōnfestim ā Cicerōne litterae māgnīs prōpositīs praemiīs, sī pertulissent: obsessīs omnibus viīs mīssī intercipiuntur. Noctū ex māteriā, quam mūnītiōnis causā comportāverant, turrēs admodum cxx excitantur incrēdibilī celeritāte; quae deesse operī vidēbantur, perficiuntur. Hostēs posterō diē multō māiōribus coāctīs cōpiīs castra oppūgnant, fossam complent. Eādem ratiōne, quā prīdiē, ab nostrīs resistitur. Hōc idem reliquīs deinceps fit diēbus. Nūlla pars nocturnī temporis ad labōrem intermittitur; nōn aegrīs, nōn vulnerātīs facultās quiētis datur. Quaecumque ad proximī diēī oppūgnātiōnem opus sunt, noctū comparantur; multae praeūstae sudēs, māgnus murālium pīlōrum numerus īnstituitur; turrēs contabulantur, pinnae lōrīcaeque ex crātibus attexuntur. Ipse Cicerō, cum tenuissimā valētūdine esset, nē nocturnum quidem sibi tempus ad quiētem relinquēbat, ut ūltrō mīlitum concursū āc vōcibus sibi parcere cōgerētur.

The Nervii try to allure Cicero from the camp. He refuses.

41. Tunc ducēs prīncipēsque Nerviōrum, quī aliquem sermōnis aditum causamque amīcitiae cum Cicerōne habēbant, colloquī sēsē velle dīcunt.

Factā potestāte, eadem, quae Ambiorix cum Tituriō ēgerat, commemorant: omnem esse in armīs Galliam; Germānōs Rhēnum trānsīsse; Caesaris reliquōrumque hīberna oppūgnārī. Addunt etiam dē Sabīnī morte; Ambiorigem ostentant fideī faciundae causā. Errāre eōs dīcunt, sī quicquam ab hīs praesidiī spērent, quī suīs rēbus diffidant; sēsē tamen hōc esse in Cicerōnem populumque Rōmānum animō, ut nihil nisi hīberna recūsent atque hanc inveterāscere cōnsuētūdinem nōlint; licēre illīs incolumibus per sē ex hībernīs discēdere et, quāscumque in partēs velint, sine metū proficīscī. Cicerō ad haec ūnum modo respondit: nōn esse cōnsuētūdinem populī Rōmānī accipere ab hoste armātō condiciōnem: sī ab armīs discēdere velint, sē adiūtōre ūtantur lēgātōsque ad Caesarem mittant; spērāre prō ēius iūstitiā, quae petierint, impetrātūrōs.

The Nervii invest Cicero's camp.

42. Ab hāc spē repulsī Nerviī vāllō pedum IX et fossā pedum XV hīberna cingunt. Haec et superiōrum annōrum cōnsuētūdine ā nōbis cōgnōverant et, quōs dē exercitū habēbant captīvōs, ab hīs docēbantur, sed nūllā ferrāmentōrum cōpiā, quae esset ad hunc ūsum idōnea, gladiīs cēspitēs circumcīdere, manibus sagulīsque terram exhaurīre cōgēbantur. Quā quidem ex rē hominum multitūdō cōgnōscī potuit: nam minus hōrīs tribus mīlium pedum XV in circuitū mūnītiōnem perfēcērunt, reliquīsque diēbus turrēs ad altitūdinem vāllī, falcēs testūdinēsque, quās īdem captīvī docuerant, parāre āc facere coepērunt.

They fire the Roman barracks.

43. Septimō oppūgnātiōnis diē māximō coortō ventō ferventēs fūsilī ex argillā glandēs fundīs et fervefacta iacula in casās, quae mōre Gallicō strāmentīs erant tēctae, iacere coepērunt. Hae celeriter īgnem comprehendērunt et ventī māgnitūdine in omnem locum castrō-

rum distulērunt. Hostēs māximō clāmōre sīcutī partā iam atque explōrātā vīctōriā turrēs testūdinēsque agere et scālīs vāllum ascendere coepērunt. At tanta mīlitum virtūs atque ea praesentia animī fuit, ut, cum undique flammā torrērentur māximāque tēlōrum multitūdine premerentur suaque omnia impedīmenta atque omnēs fōrtūnās cōnflagrāre intellegerent, nōn modo dēmigrandī causā dē vāllō dēcēderet nēmō, sed paene nē respiceret quidem quisquam, āc tum omnēs ācerrimē fortissimēque pūgnārent. Hīc diēs nostrīs longē gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit ēventum, ut eō diē māximus numerus hostium vulnerārētur atque interficerētur, ut sē sub ipsō vāllō cōnstīpāverant recessumque prīmīs ūltimī nōn dabant. Paulum quidem intermīssā flammā et quōdam locō turrī adāctā et contingente vāllum tertiae cohortis centuriōnēs ex eō, quō stābant, locō recessērunt suōsque omnēs remōvērunt, nūtū vōcibusque hostēs, sī introīre vellent, vocāre coepērunt; quōrum prōgredī ausus est nēmō. Tum ex omnī parte lapidibus cōniectīs dēturbātī, turrisque succēnsa est.

The rival exploits of two centurions.

44. Erant in eā legiōne fortissimī virī, centuriōnēs, quī prīmīs ōrdinibus appropīnquārent, T. Puliō et L. Vorēnus. Hī perpetuās inter sē contrōversiās habēbant, quīnam anteferrētur, omnibusque annīs dē locīs summīs simultātibus contendēbant. Ex hīs Puliō, cum ācerrimē ad mūnītiōnēs pūgnārētur, 'Quid dubitās,' inquit, 'Vorēne? aut quem locum tuae probandae virtūtis exspectās? hīc diēs dē nostrīs contrōversiīs iūdicābit.' Haec cum dīxisset, prōcēdit extrā mūnītiōnēs quaque pars hostium cōnfertissima est vīsa, irrumpit. Nē Vorēnus quidem sēsē vāllō continet, sed omnium veritus exīstimātiōnem subsequitur. Tum mediocrī spatiō relictō Puliō pīlum in hostēs immittit

atque ūnum ex multitūdine prōcurrentem trāicit; quō percussō et exanimātō hunc scūtīs prōtegunt, in hostem tēla ūniversī cōniciunt neque dant prōgrediendī facultātem. Trānsfīgitur scūtum Puliōnī et verūtum in balteō dēfīgitur. Avertit hīc cāsus vāgīnam et gladium ēdūcere cōnantī dextram morātur manum, impedītumque hostēs circumsistunt. Succurrit inimīcus illī Vorēnus et laborantī subvenit. Ad hunc sē cōnfestim ā Puliōne omnis multitūdō convertit: illum verūtō arbitrantur occīsum. Gladiō comminus rem gerit Vorēnus atque ūnō interfectō reliquōs paulum prōpellit; dum cupidius īnstat, in locum dēlātus īnferiōrem concidit. Huīc rūrsus circumventō fert subsidium Puliō, atque ambō incolumēs complūribus interfectīs summā cum laude sēsē intrā mūnītiōnēs recipiunt. Sīc fōrtūna in contentiōne et certāmine utrumque versāvit, ut alter alterī inimīcus auxiliō salūtīque esset neque dīiūdicārī posset, uter utrī virtūte anteferendus vidērētur.

Cicero informs Caesar of his peril.

45. Quantō erat in diēs gravior atque asperior oppūgnātiō, et māximē quod māgnā parte mīlitum cōnfectā vulneribus rēs ad paucitātem dēfēnsōrum pervēnerat, tantō crēbriōrēs litterae nūntiīque ad Caesarem mittēbantur; quōrum pars dēprehēnsa in cōnspectū nostrōrum mīlitum cum cruciātū necābātur. Erat ūnus intus Nervius nōmine Verticō, locō nātus honestō, quī ā prīmā obsidiōne ad Cicerōnem perfūgerat summamque eī fidem praestiterat. Hīc servō spē lībertātis māgnīsque persuādet praemiīs, ut litterās ad Caesarem dēferat. Hās ille in iaculō illigātās effert et Gallus inter Gallōs sine ullā suspiciōne versātus ad Caesarem pervenit. Ab eō dē perīculīs Cicerōnis legiōnisque cōgnōscitur.

Caesar directs his legates to relieve Cicero.

46. Caesar acceptīs litterīs hōrā circiter ūndecimā diēī statim nūntium in Bellovacōs ad M.

Crassum quaestōrem mittit, cūius hīberna aberant ab eō mīlia passuum XXV; iubet mediā nocte legiōnem proficīscī celeriterque ad sē venīre. Exit cum nūntiō Crassus. Alterum ad C. Fabium lēgātum mittit, ut in Atrebatum fīnēs legiōnem addūcat, quā sibi iter faciendum sciēbat. Scrībit Labiēnō, sī reī pūblicae commodō facere posset, cum legiōne ad fīnēs Nerviōrum veniat. Reliquam partem exercitūs, quod paulō aberat longius, nōn putat exspectandum; equitēs circiter quadringentōs ex proximīs hībernīs cōgit.

Crassus and Fabius respond.

47. Hōrā circiter tertiā ab antecursōribus dē Crassī adventū certior factus eō diē mīlia passuum XX prōcēdit. Crassum Samarobrīvae praeficit legiōnemque eī attribuit, quod ibi impedīmenta exercitūs, obsidēs cīvitātum, litterās pūblicās frūmentumque omne, quod eō tolerandae hiemis causā dēvēxerat, relinquēbat. Fabius, ut imperātum erat, nōn ita multum morātus in itinere cum legiōne occurrit. Labiēnus interitū Sabīnī et caede cohortium cōgnitā, cum omnēs ad eum Trēverōrum cōpiae vēnissent, veritus nē sī ex hībernīs fugae similem profectiōnem fēcisset, hostium impetum sustinēre nōn posset, praesertim quōs recentī vīctōriā efferrī scīret, litterās Caesarī remittit, quantō cum perīculō legiōnem ex hībernīs ēductūrus esset, rem gestam in Eburōnibus perscrībit, docet omnēs equitātūs peditātūsque cōpias Trēverōrum tria mīlia passuum longē ā suīs castrīs cōnsēdisse

Caesar informs Cicero of coming relief.

48. Caesar cōnsiliō ēius probātō, etsī opīniōne trium legiōnum dēiectūs ad duās redierat, tamen ūnum commūnis salūtis auxilium in celeritāte pōnēbat. Venit māgnīs itineribus in Nerviōrum fīnēs. Ibi ex captīvīs cōgnōscit, quae apud Cicerōnem gerantur quantōque in perīculō rēs sit. Tum cuīdam ex equitibus Gallīs māgnīs praemiīs persuādet, utī ad Cicerōnem epistolam dēferat. Hanc Grae-

cīs cōnscrīptam litterīs mittit, nē interceptā epistolā nostra ab hostibus cōnsilia cōgnōscantur. Sī adīre nōn possit, monet, ut trāgulam cum epistulā ad ammentum deligātā intrā mūnītiōnem castrōrum abiciat. In litterīs scrībit, sē cum legiōnibus profectum celeriter affore; hortātur, ut prīstinam virtūtem retineat. Gallus perīculum veritus, ut erat praeceptum, trāgulam mittit. Haec cāsū ad turrim adhaesit neque ab nostrīs bīduō animadversa tertiō diē ā quōdam mīlite cōnspicitur, dēmpta ad Cicerōnem dēfertur. Ille perlēctam in conventū mīlitum recitat māximāque omnēs laetitiā afficit. Tum fūmī incendiōrum procul vidēbantur, quae rēs omnem dubitātiōnem adventūs legiōnum expulit.

The Gauls quit the siege and march against Caesar.

49. Gallī rē cōgnitā per explōrātōrēs obsidiōnem relinquunt, ad Caesarem omnibus cōpiīs contendunt. Haec erant armāta circiter mīlia LX. Cicerō datā facultāte Gallum ab eōdem Verticōne, quem suprā dēmōnstrāvimus, repetit, quī litterās ad Caesarem dēferat; hunc admonet, iter cautē dīligenterque faciat; perscrībit in litterīs, hostēs ab sē discessisse omnemque ad eum multitūdinem convertisse. Quibus litterīs circiter mediā nocte Caesar allātīs suōs facit certiōrēs eōsque ad dīmicandum animō cōnfīrmat. Posterō diē lūce prīmā movet castra et circiter mīlia passuum quattuor prōgressus trāns vallem et rīvum multitūdinem hostium cōnspicātur. Erat māgnī perīculī rēs tantulīs cōpiīs inīquō locō dīmicāre; tum, quoniam obsidiōne līberātum Cicerōnem sciēbat, aequō animō remittendum dē celeritāte exīstimābat: cōnsēdit et, quam aequissimō locō potest, castra commūnit atque haec, etsī erant exigua per sē, vix hominum mīlium septem, praesertim nūllīs cum impedīmentīs, tamen angustiīs viārum, quam māximē potest, contrahit, eō cōnsiliō, ut in summam contemptiōnem hostibus veniat. In-

terim speculātōribus in omnēs partēs dīmīssīs explōrat, quō commodissimē itinere vallēs trānsīrī possit.

Caesar feigns fear and retires within his works.

50. Eō diē parvulīs equestribus proeliīs ad aquam factīs utrīque sēsē suō locō continent: Gallī, quod ampliōrēs cōpiās, quae nōndum convēnerant, exspectābant; Caesar, sī forte timōris simulātiōne hostēs in suum locum ēlicere, posset, ut citrā vallem prō castrīs proeliō contenderet; sī id efficere nōn posset, ut explōrātīs itineribus minōre cum perīculō vallem rīvumque trānsīret. Prīmā lūce hostium equitātus ad castra accēdit proeliumque cum nostrīs equitibus committit. Caesar cōnsultō equitēs cēdere sēque in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiōre vāllō mūnīrī portāsque obstruī atque in hīs administrandīs rēbus quam māximē concursārī et cum simulātiōne agī timōris iubet.

By an unexpected sortie Caesar routs the Gauls.

51. Quibus omnibus rēbus hostēs invitātī cōpiās trādūcunt aciemque inīquō locō cōnstituunt, nostrīs vērō etiam dē vāllō dēductīs propius accēdunt et tēla intrā mūnītiōnem ex omnibus partibus cōniciunt praecōnibusque circummīssīs prōnūntiārī iubent, seu quis Gallus seu Rōmānus velit ante hōram tertiam ad sē trānsīre, sine perīculō licēre; post id tempus nōn fore potestātem: āc sīc nostrōs contempsērunt, ut obstrūctīs in speciem portīs singulīs ōrdinibus cēspitum, quod ea nōn posse intrōrumpere vidēbantur, aliī vāllum manū scindere, aliī fossās complēre inciperent. Tum Caesar omnibus portīs ēruptiōne factā equitātūque ēmīssō celeriter hostēs in fugam dat, sīc utī omnīnō pūgnandī causā resisteret nēmō, māgnumque ex eīs numerum occīdit atque omnēs armīs exuit.

He proceeds to the camp of Cicero.

52. Longius prōsequī veritus, quod silvae palūdēsque intercēdēbant neque etiam parvulō dē-

trīmentō illōrum locum relinquī vidēbat, omnibus suīs incolumibus cōpiīs eōdem diē ad Cicerōnem pervenit. Institūtās turrēs, testūdinēs mūnītiōnēsque hostium admīrātur; legiōne prōductā cōgnōscit nōn decimum quemque esse reliquum mīlitem sine vulnere: ex hīs omnibus iūdicat rēbus, quantō cum perīculō et quantā cum virtūte rēs sint administrātae: Cicerōnem prō ēius meritō legiōnemque collaudat: centuriōnēs singillātim tribūnōsque mīlitum appellat, quōrum ēgregiam fuisse virtūtem testimōniō Cicerōnis cōgnōverat. Dē cāsū Sabīnī et Cottae certius ex captīvīs cōgnōscit.



CONTIO.

Posterō diē contiōne habitā rem gestam prōpōnit, mīlitēs cōnsōlātur et cōnfīrmat; quod dētrīmentum culpā et temeritāte lēgātī sit acceptum, hōc aequiōre animō ferendum docet, quod beneficiō deōrum immortālium et virtūte eōrum expiātō incommodō neque hostibus diūtina laetitia neque ipsīs longior dolor relinquātur.

Retreat of Indutiomarus and his allies. Caesar decid to winter in Gaul.

53. Interim ad Labiēnum per Rēmōs incrēdibilī celeritāte dē vīctōriā Caesaris fāma perfertur, ut, cum ab hībernīs Cicerōnis mīlia passuum ab-

esset circiter LX, eōque post hōram nōnam diēī Caesar pervēnisset, ante mediam noctem ad portās castrōrum clāmor orerētur, quō clāmōre sīgnificātiō vīctōriae grātulātiōque ab Rēmīs Labiēnō fieret. Hāc fāmā ad Trēverōs perlātā Indutiomarus, quī posterō diē castra Labiēnī oppūgnāre dēcrēverat, noctū prōfugit cōpiāsque omnēs in Trēverōs redūcit. Caesar Fabium cum suā legiōne remittit in hīberna, ipse cum tribus legiōnibus circum Samarobrīvam trīnīs hībernīs hiemāre cōnstituit et, quod tantī mōtūs Galliae exstiterant, tōtam hiemem ipse ad exercitum manēre dēcrēvit. Nam illō incommmodō de Sabīnī morte perlātō omnēs ferē Galliae cīvitātēs dē bellō cōnsultābant, nūntiōs legātiōnēsque in omnēs partēs dīmittēbant et, quid reliquī cōnsiliī caperent atque unde initium bellī fieret, explōrābant nocturnaque in locīs dēsertīs concilia habēbant. Neque ūllum ferē tōtīus hiemis tempus sine sollicitūdine Caesaris intercessit, quīn aliquem dē cōnsiliīs āc mōtū Gallōrum nūntium acciperet. In hīs ab L. Rosciō, quem legiōnī tertiaedecimae praefēcerat, certior factus est, māgnās Gallōrum cōpiās eārum cīvitātum, quae Aremoricae appellantur, oppūgnandī suī causā convēnisse neque longius mīlia passuum octō ab hībernīs suīs āfuisse, sed nūntiō allātō dē vīctōriā Caesaris discessisse, adeō ut fugae similis discessus vidērētur.

Caesar confers with the Gallic chiefs. Suspected insubordination of nearly all the tribes.

54. At Caesar prīncipibus cūiusque cīvitātis ad sē ēvocātīs aliās territandō, cum sē scīre, quae fierent, dēnūntiāret, aliās cohortandō māgnam partem Galliae in officiō tenuit. Tamen Senonēs, quae est cīvitās in prīmīs fīrma et māgnae inter Gallōs auctōritātis, Cavarīnum, quem Caesar apud eōs rēgem cōnstituerat, cūius frāter Moritasgus adventū in Galliam Caesaris cūiusque māiōrēs rēgnum obtinuerant, interficere pūblicō

cōnsiliō cōnātī, cum ille praesēnsisset āc prōfūgīsset, usque ad fīnēs īnsecūtī rēgnō domōque expulērunt et, mīssīs ad Caesarem satisfaciendī causā lēgātīs, cum is omnem ad sē senātum venīre iūssisset, dictō audientēs nōn fuērunt. Tantum apud hominēs barbarōs valuit, esse aliquōs repertōs prīncipēs īnferendī bellī, tantamque omnibus voluntātum commūtātiōnem attulit, ut praeter Aeduōs et Rēmōs, quōs praecipuō semper honōre Caesar habuit, alterōs prō vetere āc perpetuā ergā populum Rōmānum fidē, alterōs prō recentibus Gallicī bellī officiīs, nūlla ferē cīvitās fuerit nōn suspecta nōbīs. Idque adeō haud sciō mīrandumne sit, cum complūribus aliīs dē causīs, tum māximē, quod eī, quī virtūte bellī omnibus gentibus praeferēbantur, tantum sē ēius opīniōnis dēperdidisse, ut ā populō Rōmānō imperia perferrent, gravissimē dolēbant.

The Treveri under Indutiomarus form a hostile alliance.

55. Trēverī vērō atque Indutiomarus tōtīus hiemis nūllum tempus intermīsērunt, quīn trāns Rhēnum lēgātōs mitterent, cīvitātēs sollicitārent, pecūniās pollicērentur, māgnā parte exercitūs nostrī interfectā multō minōrem superesse dīcerent partem. Neque tamen ūllī cīvitātī Germānōrum persuādērī potuit, ut Rhēnum trānsīret, cum sē bis expertōs dīcerent, Ariovistī bellō et Tenctērōrum trānsitū: nōn esse amplius fortūnam temptātūrōs. Hāc spē lapsus Indutiomarus nihilō minus cōpiās cōgere, exercēre, ā fīnitimīs equōs parāre, exulēs damnātōsque tōtā Galliā māgnīs praemiīs ad sē allicere coepit. Āc tantam sibi iam hīs rēbus in Galliā auctōritātem comparāverat, ut undique ad eum legātiōnēs concurrerent, grātiam atque amīcitiam pūblicē prīvātimque peterent.

Indutiomarus calls an armed council of the Gauls. He plans to attack Labienus.

56. Ubi intellexit ūltrō ad sē venīrī, alterā ex parte Senonēs Carnūtēsque cōnscientiā facinoris īnstigārī, alterā Nerviōs Aduātucōsque bellum Rōmānīs parāre, neque sibi voluntāriōrum cōpiās dēfore, sī ex fīnibus suīs prōgredī coepisset, armātum concilium indīcit. Hōc mōre Gallōrum est initium bellī: quō lēge commūnī omnēs pūberēs armātī convenīre cōnsuērunt: quī ex iīs novissimus convenit, in cōnspectū multitūdinis omnibus cruciātibus affectus necātur. In eō conciliō Cingetorigem, alterius prīncipem factiōnis, generum suum, quem suprā dēmōnstrāvimus Caesaris secūtum fidem ab eō nōn discessisse, hostem iūdicat bonaque ēius pūblicat. Hīs rēbus cōnfectīs in conciliō prōnūntiat arcessītum sē ā Senonibus et Carnūtibus aliīsque complūribus Galliae cīvitātibus: hūc itūrum per fīnēs Rēmōrum eōrumque agrōs populātūrum āc, priusquam id faciat, castra Labiēnī oppūgnātūrum. Quae fierī velit, praecipit.

Labienus, feigning fear, remains in the camp.

57. Labiēnus, cum et locī nātūrā et manū mūnītissimīs castrīs sēsē tenēret, dē suō āc legiōnis perīculō nihil timēbat; nē quam occāsiōnem reī bene gerendae dīmitteret, cōgitābat. Itaque ā Cingetorige atque ēius propīnquīs ōrātiōne Indutiomarī cōgnitā, quam in conciliō habuerat, nūntiōs mittit ad fīnitimās cīvitātēs equitēsque undique ēvocat: hīs certam diem conveniendī dīcit. Interim prope cotīdiē cum omnī equitātū Indutiomarus sub castrīs ēius vagābātur, aliās ut situm castrōrum cōgnōsceret, aliās colloquendī aut territandī causā: equitēs plērumque omnēs tēla intrā vāllum cōniciēbant. Labiēnus suōs intrā mūnītiōnem continēbat timōrisque opīniōnem, quibuscumque poterat rēbus, augēbat.

He makes a sudden sortie. Indutiomarus is slain, his army routed, and order restored in Gaul.

58. Cum māiōre in diēs contemptiōne Indutiomarus ad castra accēderet, nocte ūnā intrōmīssīs equitibus omnium fīnitimārum cīvitātum, quōs arcessendōs cūrāverat, tantā dīlīgentiā omnēs suōs custōdiīs intrā castra continuit, ut nūllā ratiōne ea rēs ēnūntiārī aut ad Trēverōs perferrī posset. Interim ex cōnsuētūdine cotīdiānā Indutiomarus ad castra accēdit atque ibi māgnam partem diēī cōnsūmit: equitēs tēla cōniciunt et māgnā cum contumēliā verbōrum nostrōs ad pūgnam ēvocant. Nūllō ab nostrīs datō respōnsō, ubi vīsum est, sub vesperum dispersī āc dissipātī discēdunt. Subitō Labiēnus duābus portīs omnem equitātum ēmittit: praecipit atque interdīcit, prōterritīs hostibus atque in fugam cōniectīs (quod fore, sīcut accidit, vidēbat) ūnum omnēs peterent Indutiomarum, neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum vīderīt, quod morā reliquōrum spatium nactum illum effugere nōlēbat: māgna prōpōnit iīs, quī occīderint, praemia; submittit cohortēs equitibus subsidiō. Comprobat hominis cōnsilium fōrtūna, et cum ūnum omnēs peterent, in ipsō flūminis vadō dēprehēnsus Indutiomarus interficitur caputque ēius refertur in castra; redeuntēs, quōs possunt, cōnsectantur atque occīdunt. Hāc rē cōgnita omnēs Eburōnum et Nerviōrum, quae convēnerant, cōpiae discēdunt, paulōque habuit post id factum Caesar quiētiōrem Galliam.

COMMENTARIUS SEXTUS.

Caesar procures new troops from Italy.

1. Multīs dē causīs Caesar māiōrem Galliae mōtum exspectāns per M. Silānum, C. Antistium Rēgīnum, T. Sextum lēgātōs dēlēctum habēre īnstituit: simul ab Cn. Pompēiō prōcōnsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperiō reīpūblicae causā remanēret, quōs ex Cisalpīnā Galliā cōnsul sacrāmentō rogāvisset, ad sīgna convenīre et ad sē proficīscī iubēret, māgnī interesse etiam in reliquum tempus ad opīniōnem Galliae exīstimāns tantās vidērī Ītaliae facultātēs, ut, sī quid esset in bellō dētrīmentī acceptum, nōn modo id brevī tempore sarcīrī, sed etiam māiōribus augērī cōpiīs posset. Quod cum Pompēius et reīpūblicae et amīcitiae tribuisset, celeriter cōnfectō per suōs dēlēctū tribus ante exāctam hiemem et cōnstitūtīs et adductīs legiōnibus duplicātōque eārum cohortium numerō, quās cum Q. Titūriō āmīserat, et celeritāte et cōpiīs docuit, quid populī Rōmānī disciplīna atque opēs possent.

The Treveri again form an alliance against him.

2. Interfectō Indutiomarō, ut docuimus, ad ēius propīnquōs ā Trēverīs imperium dēfertur. Illī fīnitimōs Germānōs sollicitāre et pecūniam pollicērī nōn dēsistunt. Cum ab proximīs impetrāre nōn possent, ūlteriōrēs temptant. Inventīs nōnnūllīs cīvitātibus iūreiūrandō inter sē cōnfīrmant obsidibusque dē pecūniā cavent; Ambiorigem sibi societāte et foedere adiungunt. Quibus rēbus cōgnitīs Caesar cum undique bellum parārī vidēret, Nerviōs, Aduātucōs, Menapiōs adiūnctīs Cisrhēnānīs omnibus Germānīs esse in

armīs, Senonēs ad imperātum nōn venīre et cum Carnūtibus fīnitimīsque cīvitātibus cōnsilia commūnicāre, ā Trēverīs Germānōs crēbrīs legātiōnibus sollicitārī, mātūrius sibi dē bellō cōgitandum putāvit.

Caesar devastates the country of the Nervii. After a conference at Lutetia (Paris), he marches against the Senones.

3. Itaque nōndum hieme cōnfectā proximīs quattuor coāctīs legiōnibus dē imprōvīsō in fīnēs Nerviōrum contendit et, priusquam illī aut convenīre aut prōfugere possent, māgnō pecoris atque hominum numerō captō atque eā praedā mīlitibus concessā vāstātīsque agrīs in dēditiōnem venīre atque obsidēs sibi dare coēgit. Eō celeriter cōnfectō negōtiō rūrsus in hīberna legiōnēs redūxit. Conciliō Galliae prīmō vēre, ut īnstituerat, indictō, cum reliquī praeter Senonēs, Carnūtēs Trēverōsque vēnissent, initium bellī āc dēfectiōnis hōc esse arbitrātus, ut omnia postpōnere vidērētur, concilium Lutētiam Parīsiōrum trānsfert. Cōnfīnēs erant hī Senonibus cīvitātemque patrum memoriā coniūnxerant, sed ab hōc cōnsiliō āfuisse exīstimābantur. Hāc rē prō suggestū prōnūntiātā eōdem diē cum legiōnibus in Senonēs proficīscitur māgnīsque itineribus eō pervenit.

These submit; also the Carnutes.

4. Cōgnitō ēius adventū Accō, quī prīnceps ēius cōnsiliī fuerat, iubet in oppida multitūdinem convenīre. Cōnantibus, priusquam id efficī posset, adesse Rōmānōs nūntiātur. Necessāriō sententiā dēsistunt lēgātōsque dēprecandī causā ad Caesarem mittunt: adeunt per Aeduōs, quōrum antīquitus erat in fidē cīvitās. Libenter Caesar petentibus Aeduīs dat veniam excūsātiōnemque accipit, quod aestīvum tempus īnstantis bellī, nōn quaestiōnis esse arbitrātur. Obsidibus imperātīs centum hōs Aeduīs custōdiendōs trādit. Eōdem Carnūtēs lēgātōs obsidēsque mittunt ūsī dēprecātōribus Rēmīs, quōrum erant in clientēlā: eadem ferunt

respōnsa. Peragit concilium Caesar equitēsque imperat cīvitātibus.

Caesar proceeds against the Menapii.

5. Hāc parte Galliae pācātā tōtus et mente et animō in bellum Trēverōrum et Ambiorigis īnsistit, Cavarīnum cum equitātū Senonum sēcum proficīscī iubet, nē quis aut ex hūius īrācundiā aut ex eō, quod meruerat, odiō cīvitātis mōtus exsistat. Hīs rēbus cōnstitūtīs, quod prō explōrātō habēbat Ambiorigem proeliō nōn esse contentūrum, reliqua ēius cōnsilia animō circumspiciēbat. Erant Menapiī propīnquī Eburōnum fīnibus, perpetuīs palūdibus silvīsque mūnītī, quī ūnī ex Galliā dē pāce ad Caesarem lēgātōs numquam mīserant. Cum hīs esse hospitium Ambiorigī sciēbat; item per Trēverōs vēnisse Germānīs in amīcitiam cōgnōverat. Haec prius illī dētrahenda auxilia exīstimābat quam ipsum bellō lacesseret, nē dēspērātā salūte aut sē in Menapiōs abderet aut cum Trānsrhēnānīs congredī cōgerētur. Hōc initō cōnsiliō tōtīus exercitūs impedīmenta ad Labiēnum in Trēverōs mittit duāsque legiōnēs ad eum proficīscī iubet; ipse cum legiōnibus expedītīs quīnque in Menapiōs proficīscitur. Illī nūllā coāctā manū locī praesidiō frētī in silvās palūdēsque cōnfugiunt suaque eōdem cōnferunt.

They sue for peace and give hostages.

6. Caesar partītīs cōpiīs cum C. Fabiō lēgātō et M. Crassō quaestōre celeriterque effectīs pontibus adit trīpertītō, aedificia vīcōsque incendit, māgnō pecoris atque hominum numerō potītur. Quibus rēbus coāctī Menapiī lēgātōs ad eum pācis petendae causā mittunt. Ille obsidibus acceptīs hostium sē habitūrum numerō cōnfīrmat, sī aut Ambiorigem aut ēius lēgātōs fīnibus suīs recēpissent. Hīs cōnfīrmātīs rēbus Commium Atrebatem cum equitātū custōdis locō in Menapiīs relinquit; ipse in Trēverōs proficīscitur.

The Treveri plan to attack Labienus. His strategy.

7. Dum haec ā Caesare geruntur, Trēverī māgnīs coāctīs peditātūs equitātūsque cōpiīs Labiēnum cum ūnā legiōne, quae in eōrum fīnibus hiemāverat, adorīrī parābant, iamque ab eō nōn longius bīduī viā aberant, cum duās vēnisse legiōnēs mīssū Caesaris cōgnōscunt. Positīs castrīs ā mīlibus passuum XV auxilia Germānōrum exspectāre cōnstituunt. Labiēnus hostium cōgnitō cōnsiliō spērāns temeritāte eōrum fore aliquam dīmicandī facultātem, praesidiō quīnque cohortium impedīmentīs relīctō, cum vīgintī quīnque cohortibus māgnōque equitātū contrā hostem proficīscitur et mīlle passuum intermīssō spatiō castra commūnit. Erat inter Labiēnum atque hostem difficilī trānsitū flūmen rīpīsque praeruptīs. Hōc neque ipse trānsīre habēbat in animō neque hostēs trānsitūrōs exīstimābat. Augēbātur auxiliōrum cotīdiē spēs. Loquitur [in cōnsiliō] palam, quoniam Germānī appropīnquāre dīcantur, sēsē suās exercitūsque fōrtūnās in dubium nōn dēvocātūrum et posterō diē prīmā lūce castra mōtūrum. Celeriter haec ad hostēs dēferuntur, ut ex māgnō Gallōrum equitum numerō nōnnūllōs Gallicīs rēbus favēre nātūra cōgēbat. Labiēnus noctū tribūnīs mīlitum prīmīsque ōrdinibus convocātīs, quid suī sit cōnsiliī, prōpōnit et, quō facilius hostibus timōris det suspiciōnem, māiōre strepitū et tumultū, quam populī Rōmānī fert cōnsuētūdō, castra mōverī iubet. Hīs rēbus fūgae similem profectiōnem effēcit. Haec quoque per explōrātōrēs ante lūcem id tantā propīnquitāte castrōrum ad hostēs dēferuntur.

He lures them to an unfavorable position and utterly defeats them.

8. Vix āgmen novissimum extrā mūnītiōnēs prōcesserat, cum Gallī cohortātī inter sē, nē spērātam praedam ex manibus dīmitterent: longum esse perterritīs Rōmānīs Germānōrum auxilium exspectāre, neque suam patī dīgnitātem, ut tantīs cōpiīs tam exiguam manum

praesertim fugientem atque impedītum adorīrī nōn audeant, flūmen trānsīre et inīquō locō committere proelium nōn dubitant. Quae fore suspicātus Labiēnus, ut omnēs citrā flūmen ēliceret, eādem ūsus simulātiōne itineris placidē prōgrediēbātur. Tum praemīssīs paulum impedīmentīs atque in tumulō quōdam collocātīs, 'Habētis,' inquit, 'mīlitēs, quam petistis, facultātem: hostem impedītō atque inīquō locō tenētis: praestāte eandem nōbīs ducibus virtūtem, quam saepenumerō imperātōrī praestitistis, atque illum adesse et haec cōram cernere exīstimāte.' Simul sīgna ad hostem convertī aciemque dīrigī iubet et paucīs turmīs praesidiō ad impedīmenta dīmīssīs reliquōs equitēs ad latera dispōnit. Celeriter nostrī clāmōre sublātō pīla in hostēs immittunt. Illī, ubi praeter spem, quōs modo fugere crēdēbant, īnfestīs sīgnīs ad sē īre vīdērunt, impetum ferre nōn potuērunt āc prīmō concursū in fugam cōniectī proximās silvās petiērunt. Quōs Labiēnus equitātū cōnsectātus māgnō numerō interfectō, complūribus captīs paucīs post diēbus cīvitātem recēpit. Nam Germānī, quī auxiliō veniēbant, perceptā Trēverōrum fugā sēsē domum recēpērunt. Cum hīs propīnquī Indutiomarī, quī dēfectiōnis auctōrēs fuerant, comitātī eōs ex cīvitāte excessērunt. Cingetorigī, quem ab initiō permānsisse in officiō dēmōnstrāvimus, prīncipātus atque imperium est trāditum.

Second passage of the Rhine. Caesar receives the submission of the Ubii and plans to go against the Suebi.

9. Caesar, postquam ex Menapiīs in Trēverōs vēnit, duābus dē causīs Rhēnum trānsīre cōnstituit; quārum ūna erat, quod auxilia contrā sē Trēverīs mīserant, altera, nē ad eōs Ambiorix receptum habēret. Hīs cōnstitūtīs rēbus paulum suprā eum locum, quō ante exercitum trādūxerat, facere pontem īnstituit. Nōtā atque īnstitūtā ratiōne māgnō mīlitum studiō paucīs diēbus opus efficitur. Fīrmō in Trēverīs ad pontem praesidiō

relīctō, nē quis ab hīs subitō mōtus orerētur, reliquās cōpiās equitātumque trādūcit. Ubiī, quī ante obsidēs dederant atque in dēditiōnem vēnerant, purgandī suī causā ad eum lēgātōs mittunt, quī doceant neque auxilia ex suā cīvitāte in Trēverōs mīssa neque ab sē fidem laesam: petunt atque ōrant, ut sibi parcat, nē commūnī odiō Germānōrum innocentēs prō nocentibus poenās pendant; sī amplius obsidum velit darī, pollicentur. Cōgnitā Caesar causā reperit ab Suēbīs auxilia mīssa esse; Ubiōrum satisfactiōnem accipit, aditūs viāsque in Suēbōs perquīrit

The Suebi retire within the forest Bacenis.

10. Interim paucīs post diēbus fit ab Ubiīs certior Suēbōs omnēs in ūnum locum cōpiās cōgere atque iīs nātiōnibus, quae sub eōrum sint imperiō, dēnūntiāre, ut auxilia peditātūs equitātūsque mittant. Hīs cōgnitīs rēbus rem frūmentāriam prōvidet, castrīs idōneum locum dēligit; Ubiīs imperat, ut pecora dēdūcant suaque omnia ex agrīs in oppida cōnferant, spērāns barbarōs atque imperītōs hominēs inopiā cibāriōrum adductōs ad inīquam pūgnandī condiciōnem posse dēdūcī, mandat, ut crēbrōs explōrātōrēs in Suēbōs mittant quaeque apud eōs gerantur cōgnōscant. Illī imperāta faciunt et paucīs diēbus intermīssīs referunt: Suēbōs omnēs, posteāquam certiōrēs nūntiī dē exercitū Rōmānōrum vēnerint, cum omnibus suīs sociōrumque cōpiīs, quās coēgissent, penitus ad extrēmōs fīnēs sē recēpisse: silvam esse ibi īnfīnītā māgnitūdine, quae appellātur Bacēnis; hanc longē intrōrsus pertinēre et prō nātīvō mūrō obiectam Cherūscōs ab Suēbīs Suēbōsque ab Cherūscīs iniūriīs incursiōnibusque prohibēre: ad ēius initium silvae Suēbōs adventum Rōmānōrum exspectāre cōnstituisse.

Contrast of Gallic and German customs.

11. Quoniam ad hunc locum perventum est, nōn aliēnum esse vidētur dē Galliae Germāniae-

que mōribus et quō differant hae nātiōnēs inter sēsē, prōpōnere. In Galliā nōn sōlum in omnibus cīvitātibus atque in omnibus pāgīs partibusque, sed paene etiam in singulīs domibus factiōnēs sunt, eārumque factiōnum prīncipēs sunt, quī summam auctōritātem eōrum iūdiciō habēre exīstimantur, quōrum ad arbitrium iūdiciumque summa omnium rērum cōnsiliōrumque redeat. Idque ēius reī causā antīquitus īnstitūtum vidētur, nē quis ex plēbe contrā potentiōrem auxiliī egeret: suōs enim quisque opprimī et circumvenīrī nōn patitur, neque, aliter sī faciat, ūllam inter suōs habet auctōritātem. Haec eadem ratiō est in summā tōtīus Galliae; namque omnēs cīvitātēs in partēs dīvīsae sunt duās.

Existence of two parties in Gaul.

The leading tribes: the Aedui, Sequani, Remi.

12. Cum Caesar in Galliam vēnit, alterius factiōnis prīncipēs erant Aeduī, alterius Sēquanī. Hī cum per sē minus valērent, quod summa auctōritās antīquitus erat in Aeduīs māgnaeque eōrum erant clientēlae, Germānōs atque Ariovistum sibi adiūnxerant eōsque ad sē māgnīs iactūrīs pollicitātiōnibusque perdūxerant. Proeliīs vērō complūribus factīs secundīs atque omnī nōbilitāte Aeduōrum interfectā tantum potentiā antecesserant, ut māgnam partem clientium ab Aeduīs ab sē trādūcerant obsidēsque ab iīs prīncipum filiōs acciperent et pūblicē iūrāre cōgerent, nihil sē contrā Sēquanōs cōnsiliī initūrōs, et partem fīnitimī agrī per vim occupātam possidērent Galliaeque tōtīus prīncipātum obtinērent. Quā necessitāte adductus Diviciacus auxiliī petendī causā Rōmam ad senātum profectus imperfectā rē redierat. Adventū Caesaris factā commūtātiōne rērum, obsidibus Aeduīs redditīs, veteribus clientēlīs restitūtīs, novīs per Caesarem comparātīs, quod hī, quī sē ad eōrum amīcitiam aggregāverant, meliōre condiciōne atque aequiōre imperiō sē ūtī

vidēbant, reliquīs rēbus eōrum grātiā dīgnitāteque amplificātā, Sēquanī prīncipātum dīmīserant. In eōrum locum Rēmī successerant: quōs quod adaequāre apud Caesarem grātiā intellegēbātur, iī, quī propter veterēs inimīcitiās nūllō modō cum Aeduīs coniungī poterant, sē Rēmīs in clientēlam dicābant. Hōs illī dīligenter tuēbantur: ita et novam et repentē collēctam auctōritātem tenēbant. Eō tum statū rēs erat, ut longē prīncipēs habērentur Aeduī, secundum locum dīgnitātis Rēmī obtinērent.

Two classes of nobility: the Knights and Druids.

13. In omnī Galliā eōrum hominum, quī aliquō sunt numerō atque honōre, genera sunt duo. Nam plēbēs paene servōrum habētur locō, quae nihil audet per sē, nūllō adhibētur cōnsiliō. Plērīque, cum aut aere aliēnō aut māgnitūdine tribūtōrum aut iniūriā potentiōrum premuntur, sēsē in servitūtem dicant nōbilibus, quibus in hōs eadem omnia sunt iūra, quae dominīs in servōs. Sed dē hīs duōbus generibus alterum est druidum, alterum equitum. Illī rēbus dīvīnīs intersunt, sacrificia pūblica āc prīvāta prōcūrant, religiōnēs interpretantur: ad eōs māgnus adulēscentium numerus disciplīnae causā concurrit, māgnōque hī sunt apud eōs honōre. Nam ferē dē omnibus contrōversiīs pūblicīs prīvātīsque cōnstituunt, et sī quod est admīssum facinus, sī caedēs facta, sī dē hērēditāte, sī dē fīnibus contrōversia est, īdem dēcernunt, praemia poenāsque cōnstituunt; sī quī aut prīvātus aut populus eōrum dēcrētō nōn stetit, sacrificiīs interdīcunt. Haec poena apud eōs est gravissima. Quibus ita est interdictum, hī numerō impiōrum āc scelerātōrum habentur, hīs omnēs dēcēdunt, aditum sermōnemque dēfugiunt, nē quid ex contāgiōne incommodī accipiant, neque hīs petentibus iūs redditur neque honōs ūllus commūnicātur. Hīs autem omnibus dru-

Power of the Druids.

idibus praeest ūnus, quī summam inter eōs habet auctōritātem. Hōc mortuō aut, sī quī ex reliquīs excellit dīgnitāte, succēdit, aut, sī sunt plūrēs parēs, suffrāgiō druidum, nōnnumquam etiam armīs dē prīncipātū contendunt. Hī certō annī tempore in fīnibus Carnūtum, quae regiō tōtīus Galliae media habētur, cōnsīdunt in locō cōnsecrātō. Hūc omnēs undique, quī contrōversiās habent, conveniunt eōrumque dēcrētīs iūdiciīsque parent. Disciplīna in Britanniā reperta atque inde in Galliam trānslāta esse exīstimātur, et nunc, quī dīligentius eam rem cōgnōscere volunt, plērumque illō discendī causā proficīscuntur.

Their privileges and doctrines.

14. Druidēs ā bellō abesse cōnsuērunt neque tribūta ūnā cum reliquīs pendunt, mīlitiae vacātiōnem omniumque rērum habent immūnitātem. Tantīs excitātī praemiīs et suā sponte multī in disciplīnam conveniunt et ā parentibus propīnquīsque mittuntur. Māgnum ibi numerum versuum ēdiscere dīcuntur. Itaque annōs nōnnūllī vīcēnōs in disciplīnā permanent. Neque fās esse exīstimant ea litterīs mandāre, cum in reliquīs ferē rēbus, pūblicīs prīvātīsque ratiōnibus, Graecīs litterīs ūtantur. Id mihi duābus dē causīs īnstituisse videntur, quod neque in vulgum disciplīnam efferrī velint, neque eōs, quī discunt, litterīs cōnfīsōs minus memoriae studēre; quod ferē plērīsque accidit, ut praesidiō litterārum dīligentiam in perdiscendō āc memoriam remittant. Imprīmīs hōc volunt persuādēre, nōn interīre animās, sed ab aliīs post mortem trānsīre ad aliōs, atque hōc māximē ad virtūtem excitārī putant, metū mortis neglēctō. Multa praettereā dē sīderibus atque eōrum mōtū, dē mundī āc terrārum māgnitūdine, dē rērum nātūrā, dē deōrum immortālium vī āc potestāte disputant et iuventūtī trādunt.

The Knights. Their warlike habits.

15. Alterum genus est equitum. Hī, cum est ūsus atque aliquod bellum incidit (quod ferē ante Caesaris adventum quotannīs accidere sōlēbat, utī aut ipsī iniūriās īnferrent aut illātās prōpulsārent), omnēs in bellō versantur, atque eōrum ut quisque est genere cōpiīsque amplissimus, ita plūrimōs circum sē ambactōs clientēsque habet. Hanc ūnam grātiam potentiamque nōvērunt.

Religion. Human sacrifices.

16. Nātiō est omnis Gallōrum admodum dēdita religiōnibus, atque ob eam causam quī sunt affectī graviōribus morbīs quīque in proeliīs perīculīsque versantur, aut prō victimīs hominēs immolant aut sē immolātūrōs vovent administrīsque ad ea sacrificia druidibus ūtuntur, quod, prō vītā hominis nisi hominis vīta reddātur, nōn posse deōrum immortālium nūmen plācārī arbitrantur, pūblicēque ēiusdem generis habent īnstitūta sacrificia. Aliī immānī māgnitūdine simulācra habent, quōrum contexta vīminibus membra vīvīs hominibus complent; quibus succēnsīs circumventī flammā exanimantur hominēs. Supplicia eōrum, quī in fūrtō aut in latrōciniō aut aliquā noxiā sint comprehēnsī, grātiōra dīs immortālibus esse arbitrantur; sed cum ēius generis cōpia dēfēcit, etiam ad innocentium supplicia dēscendunt.

The deities. Their attributes.

17. Deūm māximē Mercurium colunt: hūius sunt plūrima simulācra; hunc omnium inventōrem artium ferunt, hunc viārum atque itinerum ducem, hunc ad quaestūs pecūniae mercātūrāsque habēre vim māximam arbitrantur. Post hunc Apollinem et Mārtem et Iovem et Minervam. Dē hīs eandem ferē, quam reliquae gentēs, habent opīniōnem: Apollinem morbōs dēpellere, Minervam operum atque artificiōrum initia trādere, Iovem imperium

caelestium tenēre, Mārtem bella regere. Huīc, cum proeliō dīmicāre cōnstituērunt, ea, quae bellō cēperint, plērumque dēvovent: cum superāvērunt, animalia capta immolant reliquāsque rēs in ūnum locum cōnferunt. Multīs in cīvitātibus hārum rērum exstrūctōs tumulōs locīs cōnsecrātīs cōnspicārī licet; neque saepe accidit, ut neglēctā quispiam religiōne aut capta apud sē occultāre aut posita tollere audēret, gravissimumque eī reī supplicium cum cruciātū cōnstitūtum est.

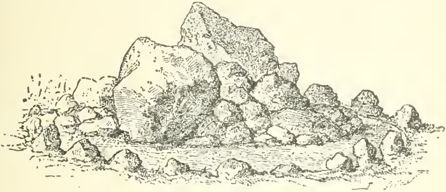
Their reputed origin. Reckoning of time. Respect for fathers.

18. Gallī sē ōmnēs ab Dīte patre prōgnātōs praedicant idque ab druidibus prōditum dīcunt. Ob eam causam spatia omnis temporis nōn numerō diērum, sed noctium fīniunt; diēs nātālēs et mēnsium et annōrum initia sīc observant, ut noctem diēs subsequātur. In reliquīs vītae īnstitūtis hōc ferē ab reliquīs differunt, quod suōs līberōs, nisi cum adolēvērunt, ut mūnus mīlitiae sustinēre possint, palam ad sē adīre nōn patiuntur fīliumque puerīlī aetāte in pūblicō in cōnspectū patris assistere turpe dūcunt.

Dowries.

19. Virī, quantās pecūniās ab uxōribus dōtis nōmine accēpērunt, tantās ex suīs bonīs aestimātiōne factā cum dōtibus commūnicant. Hūius omnis pecūniae coniūnctim ratiō habētur frūctūsque servantur: uter eōrum vītā superāvit, ad eum pars utrīusque cum fructibus superiōrum temporum pervenit. *Power of husbands.* Virī in uxōrēs, sīcutī in līberōs, vītae necisque habent potestātem; et cum paterfamiliae illūstriōre locō nātus dēcessit, ēius propīnquī conveniunt et, dē morte sī rēs in suspiciōnem venit, dē uxōribus in servīlem modum quaestiōnem habent et, sī compertum est, īgnī atque omnibus tormentīs excruciātās interficiunt. Fūnera sunt *Funeral rites.* prō cultū Gallōrum māgnifica et sūmptuōsa; om-

niaque, quae vīvīs cordī fuisse arbitrantur, in īgnem īnferunt, etiam animālia, āc paulō suprā hanc memoriam servī et



GALLIC BURIAL MOUND.

clientēs, quōs ab iīs dīlēctōs esse cōnstābat, iūstīs fūnebribus cōnfectīs ūnā cremābantur.

Management of state affairs.

20. Quae cīvitātēs commodius suam rem pūblicam administrāre exīstimantur, habent lēgibus sānctum, sī quis quid dē rē pūblicā ā fīnitimīs rumōre aut fāmā accēperit, utī ad magistrātum dēferat nēve cum quō aliō commūnicet, quod saepe hominēs temerāriōs atque imperītōs falsīs rumōribus terrērī et ad facinus impellī et dē summīs rēbus cōnsilium capere cōgnitum est. Magistrātūs quae vīsa sunt occultant, quaeque esse ex ūsū iudicāvērunt, multitūdinī prōdunt. Dē rē pūblicā nisi per concilium loquī nōn concēditur.

The different customs of the Germans. Religion. Discipline of youth.

21. Germānī multum ab hāc cōnsuētūdine differunt. Nam neque druidēs habent, quī rēbus dīvīnīs praesint, neque sacrificiīs student. Deōrum numerō eōs sōlōs dūcunt, quōs cernunt et quōrum apertē opibus iuvantur, Sōlem et Vulcānum et lūnam, reliquōs ne fāmā quidem accēpērunt. Vīta omnis in vēnātiōnibus atque in studiīs reī mīlitāris cōnsistit: ā parvīs labōrī āc dūritiae student. Quī diūtissimē impuberēs permānsērunt, māximam inter suōs ferunt laudem: hōc alī statūram, alī vīrēs nervōsque

cōnfīrmārī putant. Intrā annum vērō vīcesimum fēminae nōtitiam habuisse in turpissimīs habent rēbus; cūius reī nūlla est occultātiō, quod et prōmiscuē in flūminibus perluuntur et pellibus aut parvīs rēnōnum tegimentīs ūtuntur māgnā corporis parte nūdā.

Agriculture. Community of land.

22. Agricultūrae nōn student, māiorque pars eōrum vīctūs in lacte, cāseō, carne cōnsistit. Neque quisquam agrī modum certum aut fīnēs habet propriōs; sed magistrātūs āc prīncipēs in annōs singulōs gentibus cōgnātiōnibusque hominum, quī ūnā coiērunt quantum et quō locō vīsum est agrī attribuunt atque annō post aliō trānsīre cōgunt. Ēius reī multās afferunt causās: nē assiduā cōnsuētūdine captī studium bellī gerendī agricultūrā commūtent; ne lātōs fīnēs parāre studeant, potentiōrēsque humiliōrēs possessiōnibus expellant; nē accūrātius ad frīgora atque aestūs vītandōs aedificent; nē qua oriātur pecūniae cupiditās, quā ex rē factiōnēs dissensiōnēsque nāscuntur; ut animī aequitāte plēbem contineant, cum suās quisque opēs cum potentissimīs aequārī videat.

Social and military organization.

23. Cīvitātibus māxima laus est quam lātissimē circum sē vāstātīs fīnibus sōlitūdinēs habēre. Hōc proprium virtūtis exīstimant, expulsōs agrīs fīnitimōs cēdere, neque quemquam prope audēre cōnsistere; simul hōc sē fore tūtiōrēs arbitrantur, repentīnae incursiōnis timōre sublātō. Cum bellum cīvitās aut illātum dēfendit aut īnfert, magistrātūs, quī eī bellō praesint, ut vītae necisque habeant potestātem, dēliguntur. In pāce nūllus est commūnis magistrātus, sed prīncipēs regiōnum atque pāgōrum inter suōs iūs dīcunt contrōversiāsque minuunt. Latrōcinia nūllam habent īnfāmiam, quae extrā fīnēs cūiusque cīvitātis fiunt, atque ea iuventūtis exercendae āc dēsidiae minuendae causā fierī praedicant. Atque ubi quis ex prīncipibus in conciliō dīxit sē ducem fore, quī sequī velint, prōfitiantur, cōnsurgunt iī, quī et causam et

hominem probant, suumque auxilium pollicentur atque ā multitūdine collaudantur; quī ex hīs secūtī nōn sunt, in dēsertōrum āc prōditōrum numerō dūcuntur, omniumque hīs rērum posteā fidēs dērogātur. Hospitem violāre fās nōn putant; quī quāque dē causā ad eōs vēnērunt, ab iniūriā prohibent, sānctōs habent, hīsque, omnium domūs patent vīctusque commūnicātur.

Decadence of the Gauls. Military superiority of the Germans.

24. Āc fuit anteā tempus, cum Germānōs Gallī virtūte superārent, ūltrō bella īnferent, propter hominum multitūdinem agrīque inopiam trāns Rhēnum colōniās mitterent. Itaque ea, quae fertilissima Germāniae sunt, loca circum Hercyniam silvam, quam Eratosthēnī et quibusdam Graecīs fāmā nōtam esse videō, quam illī Orcyniam appellant, Volcae Tectosagēs occupāvērunt atque ibi cōnsēdērunt: quae gēns ad hōc tempus hīs sēdibus sēsē continet summamque habet iūstitiae et bellicae laudis opīniōnem. Nunc, quod in eādem inopiā, egestāte, patientiā, quā ante, Germānī permanent, eōdem vīctū et cultū corporis ūtuntur, Gallīs autem prōvinciārum propīnquitās et trānsmarīnārum rērum nōtitia multa ad cōpiam atque ūsūs largītur, paulātim assuēfactī superārī multīsque vīctī proeliīs nē sē quidem ipsī cum illīs virtūte comparant.

Extent of the Hercynian forest. Its fauna.

25. Hūius Hercyniae silvae, quae suprā dēmōnstrāta est, latitūdō novem diērum iter expedītō patet: nōn enim aliter fīnīrī potest, neque mēnsūrās itinerum nōvērunt. Oritur ab Helvētiōrum et Nemetum et Rauricōrum fīnibus rēctāque flūminis Danūviī regiōne pertinet ad fīnēs Dacōrum et Anartium, hinc sē flectit sinistrōrsus dīversīs ā flūmine regiōnibus multārumque gentium fīnēs propter māgnitūdinem attingit; neque quisquam est hūius Germāniae, quī sē aut adisse ad initium ēius silvae dīcat, **cum diērum iter LX** prōcesserit, aut, quō ex locō oriātur. ac-

cēperit, multaque in eā genera ferārum nāscī cōnstat, quae reliquīs in locīs vīsa nōn sint; ex quibus quae māximē differant ā cēterīs et memoriae prōdenda videantur, haec sunt.

The reindeer. 26. Est bōs cervī figūrā cūius ā mediā fronte inter aurēs ūnum cornū existit excelsius magisque dērēctum hīs, quae nōbīs nōta sunt, cornibus: ab ēius summō sīcut palmae rāmīque lātē diffunduntur. Eadem est fēminae marisque nātūra, eadem fōrma māgnitūdōque cornuum.

27. Sunt item, quae appellantur alcēs. Hārum est cōnsimilis caprīs figūra et varietās pellium, sed māgnitūdine paulō antecēdunt mutilaeque sunt cornibus et crūra sine nōdīs articulīsque habent, neque quiētis causā prōcumbunt, neque, sī quō afflīctae cāsū cōnciderunt, ērigere sēsē aut sublevāre possunt. Hīs sunt arborēs prō cubīlibus: ad eās sē applicant atque ita paulum modo reclīnātae quiētem capiunt. Quārum ex vestīgiīs cum est animadversum ā vēnātōribus, quō sē recipere cōnsuērint, omnēs eō locō aut ab rādīcibus subruunt aut accīdunt arborēs, tantum ut summa speciēs eārum stantium relinquātur. Hūc cum sē cōnsuētūdine reclīnāvērunt, īnfīrmās arborēs pondere afflīgunt atque ūnā ipsae concidunt.

Description of the elk. 28. Tertium est genus eōrum, quī urī appellantur. Hī sunt māgnitūdine paulō īnfrā elephantōs, speciē et colōre et figūrā taurī. Māgna vis eōrum est et māgna velōcitās, neque hominī neque ferae, quam cōnspēxērunt, parcunt; Hōs studiōsē foveīs captōs interficiunt; hōc sē labōre dūrant adulēscentēs atque hōc genere venātiōnis exercent, et quī plūrimōs ex hīs interfēcērunt, relātīs in pūblicum cornibus, quae sunt testimōniō, māgnam ferunt laudem. Sed assuēscere ad hominēs et mānsuēfierī nē parvulī quidem exceptī possunt. Amplitūdō cornuum et figūra et speciēs multum ā nostrōrum boum cornibus differt. Haec studiōsē conquīsīta ab labrīs argentō circumclūdunt atque in amplissimīs epulīs prō pōculīs ūtuntur.

Caesar returns into Gaul from the Suebi and goes against Ambiorix.

29. Caesar, postquam per Ubiōs explōrātōrēs comperit Suēbōs sēsē in silvās recēpisse, inopiam frūmentī veritus, quod, ut suprā dēmōnstrāvimus, minimē hominēs Germānī agricultūrae student, cōnstituit nōn prōgredī longius; sed nē omnīnō metum reditūs suī barbarīs tolleret atque ut eōrum auxilia tardāret, reductō exercitū partem ūltimam pōntis, quae rīpās Ubiōrum contingēbat, in longitūdinem pedum ducentōrum rescindit, atque in extrēmō ponte turrim tabulātōrum quattuor cōnstituit praesidiumque cohortium duodecim pōntis tuendī causā pōnit māgnīsque eum locum mūnītiōnibus fīrmat. Eī locō praesidiōque C. Volcācium Tullum adulēscentem praefēcit. Ipse, cum mātūrēscere frūmenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam silvam, quae est tōtīus Galliae māxima atque ā rīpīs Rhēnī fīnibusque Trēverōrum ad Nerviōs pertinet mīlibusque amplius quīngentīs in longitūdinem patet, L. Minucium Basilum cum omnī equitātū praemittit, sī quid celeritāte itineris atque oportūnitāte temporis prōficere posset, monet, ut īgnēs in castrīs fierī prohibeat, nē qua ēius adventūs procul sīgnificātiō fīat: sēsē cōnfestim subsequī dīcit.

Ambiorix is surprised by Basilus and narrowly escapes.

30. Basilus, ut imperātum est, facit. Celeriter contrāque omnium opīniōnem cōnfectō itinere multōs in agrīs inopīnantēs dēprehendit; eōrum indiciō ad ipsum Ambiorigem contendit, quō in locō cum paucīs equitibus esse dīcēbātur. Multum cum in omnibus rēbus, tum in rē mīlitārī potest fōrtūna. Nam sīcut māgnō accidit cāsū, ut in ipsum incautum etiam atque imparātum incideret, priusque ēius adventus ab hominibus vidērētur, quam fāma āc nūntius afferrētur, sīc māgnae fuit fōrtūnae omnī mīlitārī īnstrūmentō, quod circum sē habēbat, ēreptō,

rēdīs equīsque comprehēnsīs ipsum effugere mortem. Sed hōc factum est, quod aedificiō circumdātō silvā, ut sunt ferē domicilia Gallōrum, quī vītandī aestūs causā plērumque silvārum āc flūminum petunt propīnquitātēs, comitēs familiārēsque ēius angustō in locō paulisper equitum nostrōrum vim sustinuērunt, Hīs pūgnantibus illum in equum quīdam ex suīs intulit: fugientem silvae tēxērunt. Sīc et ad subeundum perīculum et ad vītandum multum fōrtūna valuit.

He disbands his forces.

31. Ambiorix cōpiās suās iūdiciōne nōn condūxerit, quod proeliō dīmicandum nōn exīstimārit, an tempore exclūsus et repentīnō equitum adventū prohibitus, cum reliquum exercitum subsequī crēderet, dubium est; sed certē dīmīssīs per agrōs nūntiīs sibi quemque cōnsulere iussit. Quōrum pars in Arduennam silvam, pars in continentēs palūdēs profūgit: quī proximī Ōceanō fuērunt, hī īnsulīs sēsē occultāvērunt, quās aestūs efficere cōnsuērunt: multī ex suīs fīnibus ēgressī sē suaque omnia aliēnissimīs crēdidērunt. Catuvolcus, rēx dīmidiae partis Eburōnum, quī ūnā cum Ambiorige cōnsilium inierat, aetāte iam cōnfectus cum labōrem bellī aut fugae ferre nōn posset, omnibus precibus dētestātus Ambiorigem quī ēius cōnsiliī auctor fuisset, taxō, cūius māgna in Galliā Germāniāque cōpia est, sē exanimāvit.

Suicide of his colleague, Catuvolcus.

Submission of the Segni and Condrusi. Cicero is placed in charge of the stores.

32. Sēgnī Condrūsīque ex gente et numerō Germānōrum, quī sunt inter Eburōnēs Trēverōsque, lēgātōs ad Caesarem mīsērunt ōrātum, nē sē in hostium numerō dūceret neve omnium Germānōrum, quī essent citrā Rhēnum ūnam esse causam iūdicāret; nihil sē dē bellō cōgitāsse, nūlla Ambiorigī auxilia mīsisse. Caesar explōrātā rē quaestiōne captīvōrum, sī quī ad eōs Eburōnēs ex fugā convēnissent, ad sē ut redūcerentur, im-

perāvit: sī ita fēcissent, fīnēs eōrum sē violātūrum negāvit. Tum cōpiīs in trīs partēs distribūtīs impedīmenta omnium legiōnum Aduātucam contulit. Id castellī nōmen est. Hōc ferē est in mediīs Eburōnum fīnibus, ubi Titurius atque Aurunculēius hiemandī causā cōnsēderant. Hunc cum reliquīs rēbus locum probārat, tum quod superiōris annī mūnītiōnēs integrae manēbant, ut mīlitum labōrem sublevāret. Praesidiō impedīmentīs legiōnem quartamdecimam relīquit, ūnam ex hīs tribus, quās proximē cōnscrīptās ex Ītaliā trādūxerat. Eī legiōnī castrīsque Q. Tullium Cicerōnem praeficit ducentōsque equitēs eī attribuit.

Caesar divides his troops and continues in pursuit of Ambiorix.

33. Partītō exercitū T. Labiēnum cum legiōnibus tribus ad Ōceanum versus in eās partēs, quae Menapiōs attingunt, proficīscī iubet; C. Trebonium cum parī legiōnum numerō ad eam regiōnem, quae ad Aduātucōs adiacet, dēpopulandam mittit; ipse cum reliquīs tribus ad flūmen Scaldem, quod īnfluit in Mosam, extrēmāsque Arduennae partīs īre cōnstituit, quō cum paucīs equitibus profectum Ambiorigem audiēbat. Discēdēns post diem septimum sēsē reversūrum cōnfīrmat, quam ad diem eī legiōnī, quae in praesidiō relinquēbātur, dēbērī frūmentum sciēbat. Labiēnum Treboniumque hortātur, sī reīpūblicae commodō facere possint, ad eam diem revertantur, ut rūrsus commūnicātō cōnsiliō explōrātīsque hostium ratiōnibus aliud initium bellī capere possint.

Straits of the Romans. Caesar invites allies with the hope of plunder.

34. Erat, ut suprā dēmōnstrāvimus, manus certa nūlla, nōn oppidum, nōn praesidium, quod sē armīs dēfenderet, sed in omnīs partīs dispersa multitūdō. Ubi cuīque aut vallēs abdita aut locus silvestris aut palūs impedīta spem praesidiī aut salūtis aliquam offerēbat, cōnsēderat. Haec loca vīcīnitātibus erant nōta, māgnam-

que rēs dīligentiam requīrēbat nōn in summā exercitūs tuendā (nūllum enim poterat ūniversīs ab perterritīs āc dispersīs perīculum accidere), sed in singulīs mīlitibus cōnservandīs; quae tamen ex parte rēs ad salūtem exercitūs pertinēbat. Nam et praedae cupiditās multōs longius ēvocābat, et silvae incertīs occultīsque itineribus cōnfertōs ōdīre prohibēbant. Sī negōtium cōnficī stirpemque hominum scelerātōrum interficī vellet, dīmittendae plūrēs mānūs dīdūcendīque erant mīlitēs: sī continēre ad sīgna manipulōs vellet, ut īnstitūta ratiō et cōnsuētūdō exercitūs Rōmānī postulābat, locus ipse erat praesidiō barbarīs, neque ex occultō īnsidiandī et dispersōs circumveniendī singulīs deerat audācia. Ut in ēiusmodī difficultātibus, quantum dīligentiā prōviderī poterat, prōvidēbātur, ut potius ın nocendō aliquid praetermitterētur, etsī omnium animī ad ulcīscendum ārdēbant, quam cum aliquō mīlitum dētrīmentō nocērētur. Dīmittit ad fīnitimās cīvitātēs nūntiōs Caesar: omnēs ēvocat spē praedae ad dīripiendōs Eburōnēs, ut potius in silvīs Gallōrum vīta quam legiōnārius mīles perīclitētur, simul ut māgnā multitūdine circumfūsā prō talī facinore stirps āc nōmen cīvitātis tollātur. Māgnus undique numerus celeriter convenit.

The Sugambri, Germans, come to share the plunder of the Eburones and march against Cicero at Aduatuca.

35. Haec in omnibus Eburōnum partibus gerēbantur, diēsque appetēbat septimus, quem ad diem Caesar ad impedīmenta legiōnemque revertī cōnstituerat. Hīc, quantum in bellō fōrtūna possit et quantōs afferat cāsūs, cōgnōscī potuit. Dissipātīs āc perterritīs hostibus, ut dēmōnstrāvimus, manus erat nūlla, quae parvam modo causam timōris afferret. Trāns Rhēnum, ad Germānōs pervenit fāma, dīripī Eburōnēs atque ūltrō omnēs ad praedam ēvocārī. Cōgunt equitum duo mīlia Sugambrī, quī sunt proximī Rhēnō, ā quibus receptōs ex fugā Tencterōs

atque Usipetēs suprā docuimus. Trānseunt Rhēnum nāvibus ratibusque trīgintā mīlibus passuum īnfrā eum locum, ubi pōns erat perfectus praesidiumque ā Caesare relīctum: prīmōs Eburōnum fīnēs adeunt: mūltōs ex fugā dispersōs excipiunt, māgnō pecoris numerō, cūius sunt cupidissimī barbarī, potiuntur. Invītātī praedā longius prōcēdunt. Nōn hōs palūs in bellō latrōciniīsque nātōs, nōn silvae morantur. Quibus in locīs sit Caesar, ex captīvīs quaerunt; profectum longius reperiunt omnemque exercitum discessisse cōgnōscunt. Atque ūnus ex captīvīs: 'Quid vōs,' inquit, 'hanc miseram āc tenuem sectāminī praedam, quibus licet iam esse fōrtūnātissimīs? Tribus hōrīs Aduātucam venīre potestis: hūc omnēs suās fōrtūnās exercitus Rōmānōrum contulit: praesidiī tantum est, ut nē mūrus quidem cingī possit, neque quisquam ēgredī extrā mūnītiōnēs audeat.' Oblātā spē Germānī quam nactī erant praedam in occultō relinquunt; ipsī Aduātucam contendunt ūsī eōdem duce, cūius haec indiciō cōgnōverant.

Cicero, unwarily, sends five cohorts to forage.

36. Cicerō, quī omnēs superiōrēs diēs praeceptīs Caesaris summā dīligentiā mīlitēs in castrīs continuisset āc nē cālōnem quidem quemquam extrā mūnītiōnem ēgredī passus esset, septimō diē diffīdēns dē numerō diērum Caesarem fidem servātūrum, quod longius prōgressum audiēbat neque ūlla dē reditū ēius fāma afferēbātur, simul eōrum permōtus vōcibus, quī illīus patientiam paene obsessiōnem appellābant, [siquidem ex castrīs ēgredī nōn licēret], nūllum ēiusmodī cāsum exspectāns, quō novem oppositīs legiōnibus māximōque equitātū dispersīs āc paene dēlētīs hostibus in mīlibus passuum tribus offendī posset, quīnque cohortēs frūmentātum in proximās segetēs mittit, quās inter et castra ūnus omnīnō collis intererat. Complūrēs erant ex legiōnibus aegrī relīctī; ex quibus quī hōc spatiō diērum con-

valuerant, circiter CCC, sub vēxillō ūnā mittuntur; māgna praetereā multitūdō cālōnum, māgna vis iūmentōrum, quae in castrīs subsēderant, factā potestāte sequitur.

The Sugambri surprise Cicero's camp.

37. Hōc ipsō tempore et cāsū Germānī equitēs interveniunt prōtinusque eōdem illō, quō vēnerant, cursū ab decumānā portā in castra irrumpere cōnantur, nec prius sunt vīsī obiectīs ab eā parte silvīs, quam castrīs appropīnquārent, usque eō, ut quī sub vāllō tenderent mercātōrēs recipiendī suī facultātem nōn habērent. Inopīnantēs nostrī rē novā perturbantur, āc vix prīmum impetum cohors in statiōne sustinet. Circumfunduntur ex reliquīs hostēs partibus, sī quem aditum reperīre possent. Aegrē portās nostrī tuentur, reliquōs aditūs locus ipse per sē mūnītiōque dēfendit. Tōtīs trepidātur castrīs, atque alius ex aliō causam tumultūs quaerit; neque quō sīgna ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, prōvident. Alius castra iam capta prōnūntiat, alius dēlētō exercitū atque imperātōre vīctōrēs barbarōs vēnisse contendit; plērīque novās sibi ex locō religiōnēs fingunt Cottaeque et Tituriī calamitātem, quī in eōdem occīderint castellō, ante oculōs pōnunt. Tālī timōre omnibus perterritīs cōnfīrmātur opīniō barbarīs, ut ex captīvō audierant, nūllum esse intus praesidium. Perrumpere nītuntur sēque ipsī adhortantur, nē tantam fōrtūnam ex manibus dīmittant.

Valiant exploit of Sextius Baculus.

38. Erat aeger in praesidiō relīctus P. Sextius Baculus, quī prīmum pīlum apud Caesarem dūxerat, cūius mentiōnem superiōribus proeliīs fēcimus, āc diem iam quīntum cibō caruerat. Hīc diffīsus suae atque omnium salūtī inermis ex tabernāculō prōdit: videt imminēre hostēs atque in summō esse rem discrīmine: capit arma ā proximīs atque in portā cōnsistit. Cōnsequuntur hunc centuriōnēs

ēius cohortis, quae in statiōne erat; paulisper ūnā proelium sustinent. Relinquit animus Sextium gravibus acceptīs vulneribus: aegrē per manūs tractus servātur. Hōc spatiō interpositō reliquī sēsē cōnfīrmant tantum, ut in mūnītiōnibus cōnsistere audeant speciemque dēfēnsōrum praebeant.

The foragers return and are attacked by the Sugambri.

39. Interim cōnfectā frūmentātiōne mīlitēs nostrī clāmōrem exaudiunt: praecurrunt equitēs; quantō rēs sit in perīculō cōgnōscunt. Hīc vērō nūlla mūnītiō est, quae perterritōs recipiat: modo cōnscrīptī atque ūsus mīlitāris imperītī ad tribūnum mīlitum centuriōnēsque ōra convertunt; quid ab hīs praecipiātur exspectant. Nēmō est tam fortis, quīn reī novitāte perturbētur. Barbarī sīgna procul cōnspicātī oppūgnātiōne dēsistunt: redīsse prīmō legiōnēs crēdunt, quās longius discessisse ex captīvīs cōgnōverant, posteā dīspectā paucitāte ex omnibus partibus impetum faciunt.

The foragers regain the camp with great loss.

40. Cālōnēs in proximum tumulum prōcurrunt. Hinc celeriter dēiectī sē in sīgna manipulōsque cōniciunt; eō magis timidōs perterrent mīlitēs. Aliī, cuneō factō ut celeriter perrumpant, cēnsent, quoniam tam propīnqua sint castra, et sī pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquōs servārī posse cōnfīdunt; aliī, ut in iugō cōnsistant atque eundem omnēs ferant cāsum. Hōc veterēs nōn probant mīlitēs, quōs sub vēxillō ūnā profectōs docuimus. Itaque inter sē cohortātī duce C. Trebōniō, equite Rōmānō, quī eīs erat praepositus, per mediōs hostēs perrumpunt incolumēsque ad ūnum omnēs in castra perveniunt. Hōs subsecūtī cālōnēs equitēsque eōdem impetū mīlitum virtūte servantur. At iī, quī in iugō cōnstiterant, nūllō etiam nunc ūsū reī mīlitāris perceptō neque in eō, quod probāverant, cōnsiliō permanēre, ut sē locō superiōre dēfenderent, neque eam quam

prōdesse aliīs vim celeritātemque vīderant imitārī potuērunt, sed sē in castra recipere cōnātī inīquum in locum dēmīsērunt. Centuriōnēs, quōrum nōnnūllī ex īnferiōribus ōrdinibus reliquārum legiōnūm virtūtis causā in superiōres erant ōrdinēs hūius legiōnis trāductī, nē ante partam reī mīlitāris laudem āmitterent, fortissimē pūgnantēs concīdērunt. Mīlitum pars hōrum virtūte submōtīs hostibus praeter spem incolumis in castra pervēnit, pars ā barbarīs circumventa periit.

The Germans withdraw. Caesar's arrival allays the fear of the Romans.

41. Germānī dēspērātā expūgnatiōne castrōrum, quod nostrōs iam cōnstitisse in mūnītiōnibus vidēbant, cum eā praedā, quam in silvīs dēposuerant, trāns Rhēnum sēsē recēpērunt. Āc tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut eā nocte, cum C. Volusēnus mīssus cum equitātū ad castra vēnisset, fidem nōn faceret adesse cum incolumī Caesarem exercitū. Sīc omnium animōs timor praeoccupāverat, ut paene aliēnātā mente dēlētīs omnibus cōpiīs equitātum sē ex fugā recēpisse dīcerent neque incolumī exercitū Germānōs castra oppūgnātūrōs fuisse contenderent. Quem timōrem Caesaris adventus sustulit.

Caesar's reflections on the inroad of the Sugambri.

42. Reversus ille, ēventūs bellī nōn īgnōrāns, ūnum, quod cohortēs ex statiōne et praesidiō essent ēmīssae, questus—nē minimum quidem cāsū locum relinquī debuisse—multum fōrtūnam in repentīnō hostium adventū potuisse iūdicāvit, multō etiam amplius, quod paene ab ipsō vāllō portīsque castrōrum barbarōs āvertisset. Quārum omnium rērum māximē admīrandum vidēbātur, quod Germānī, quī eō cōnsiliō Rhēnum trānsierant, ut Ambiorigis fīnēs dēpopulārentur, ad castra Rōmānōrum dēlātī optātissimum Ambiorigī beneficium obtulērunt.

Punishment of the Eburones. Vain attempts to seize Ambiorix.

43. Caesar rūrsus ad vēxandōs hostēs profectus māgnō coāctō numerō ex fīnitimīs cīvitātibus in omnēs partēs dīmittit. Omnēs vīcī atque omnia

aedificia, quae quisque cōnspēxerat, incendēbantur; praeda ex omnibus locīs agēbātur; frūmenta nōn sōlum ā tantā multitūdine iūmentōrum atque hominum cōnsumēbantur, sed etiam annī tempore atque imbribus prōcubuerant, ut, sī quī etiam in praesentiā sē occultāssent, tamen hīs dēductō exercitū rērum omnium inopiā pereundum vidērētur. Āc saepe in eum locum ventum est tantō in omnīs partīs dīvīsō equitātū, ut modo vīsum ab sē Ambiorigem in fugā circumspicerent captīvī nec plānē etiam abisse ex cōnspectū contenderent, ut spē cōnsequendī illātā atque īnfīnītō labōre susceptō, quī sē summam ā Caesare grātiam initūrōs putārent, paene nātūram studiō vincerent, semperque paulum ad summam fēlīcitātem dēfuisse vidērētur, atque ille latebrīs aut saltibus sē ēriperet et noctū occultātus aliās regiōnēs partēsque peteret nōn māiōre equitum praesidiō quam quattuor, quibus sōlīs vītam suam committere audēbat.

Punishment of Acco, chief of the Senones. Winter arrangements.

44. Tālī modō vāstātīs regiōnibus exercitum Caesar duārum cohortium damnō Durocortōrum Rēmōrum redūcit, conciliōque in eum locum Galliae indictō dē coniūrātiōne Senonum et Carnūtum quaestiōnem habēre īnstituit; et dē Accōne, quī prīnceps ēius cōnsiliī fuerat, graviōre sententiā prōnūntiātā mōre māiōrum supplicium sūmpsit. Nōnnūllī iūdicium veritī prōfūgērunt. Quibus cum aquā atque īgnī interdīxisset, duās legiōnēs ad fīnēs Trēverōrum, duās in Lingonibus, sex reliquās in Senonum fīnibus Agedincī in hībernīs collocāvit frūmentōque exercituī prōvīsō, ut īnstituerat, in Ītaliam ad conventūs agendōs profectus est.

COMMENTARIUS SEPTIMUS.

Important events at Rome. The Gauls plan a revolt.

1. Quiētā Galliā Caesar, ut cōnstituerat, in Italiam ad conventūs agendōs proficīscitur. Ibi cōgnōscit dē Clodiī caede, dē senātūsque cōnsultō certior factus, ut omnēs iūniōrēs Italiae coniūrārent, dēlēctum tōtā prōvinciā habēre īnstituit. Eae rēs in Galliam Trānsalpīnam celeriter perferuntur. Addunt ipsī et affingunt rumōribus Gallī, quod rēs poscere vidēbātur, retinērī urbānō mōtū Caesarem neque in tantīs dissēnsiōnibus ad exercitum venīre posse. Hāc impulsī occāsiōne, quī iam ante sē populī Rōmānī imperiō subiectōs dolērent, līberius atque audācius dē bellō cōnsilia inīre incipiunt. Indictīs inter sē prīncipēs Galliae conciliīs silvestribus āc remōtīs locīs queruntur dē Accōnis mōrte; posse hunc cāsum ad ipsōs recidere dēmōnstrant: miserantur commūnem Galliae fōrtūnam: omnibus pollicitātiōnibus āc praemiīs dēposcunt, quī bellī initium faciant et suī capitis perīculō Galliam in lībertātem vindicent. Imprīmīs ratiōnem esse habendam dīcunt, priusquam eōrum clandestīna cōnsilia efferantur, ut Caesar ab exercitū interclūdātur. Id esse facile, quod neque legiōnēs audeant absente imperātōre ex hībernīs ēgredī, neque imperātor sine praesidiō ad legiōnēs pervenīre possit. Postrēmō in aciē praestāre interficī, quam nōn veterem bellī glōriam lībertātemque, quam ā māiōribus accēperint, recuperāre.

The Carnutes take the initiative.

2. Hīs rēbus agitātīs prōfitentur Carnūtēs sē nūllum perīculum commūnis salūtis causā recūsā-

re prīncipēsque ex omnibus bellum factūrōs pollicentur et, quoniam in praesentiā obsidibus cavēre inter sē nōn possint, nē rēs efferātur, ut iūreiūrandō āc fidē sanciātur, petunt, collātīs mīlitāribus sīgnīs, quō mōre eōrum gravissimā caerimōniā continētur, nē factō initiō bellī ā reliquīs dēserantur. Tum collaudātīs Carnūtibus, datō iūreiūrandō ab omnibus, quī aderant, tempore ēius reī cōnstitūtō ab conciliō discēditur.

They massacre the Romans at Cenabum.

3. Ubi ea diēs vēnit, Carnūtēs Gutruātō et Conconnetodumnō ducibus, dēspērātīs hominibus, Cēnabum sīgnō datō concurrunt cīvēsque Rōmānōs, quī negōtiandī causā ibi cōnstiterant, in hīs C. Fūfium Citam, honestum equitem Rōmānum, quī reī frūmentariae iūssū Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eōrum dīripiunt. Celeriter ad omnēs Galliae cīvitātēs fāma perfertur. Nam ubi quae māior atque illustrior incidit rēs, clāmōre per agrōs regiōnēsque sīgnificant; hunc aliī deinceps excipiunt et proximīs trādunt, ut tum accidit. Nam quae Cēnabī oriente sōle gesta essent, ante prīmam cōnfectam vigiliam in fīnibus Arvernōrum audīta sunt, quod spatium est mīlium passuum circiter CLX.

Many tribes unite under Vercingetorix, King of the Arverni.

4. Similī ratiōne ibi Vercingetorix, Celtillī fīlius, Arvernus, summae potentiae adulēscēns, cūius pater prīncipātum Galliae tōtīus obtinuerat et ob eam causam, quod rēgnum appetēbat, ā cīvitāte erat interfectus, convocātīs suīs clientibus facile incendit. Cōgnitō ēius cōnsiliō ad arma concurritur. Prohibētur ab Gobannitiōne, patruō suō, reliquīsque prīncipibus, quī hanc temptandam fōrtūnam nōn exīstimābant, expellitur ex oppidō Gergoviā; nōn dēstitit tamen atque in agrīs habet dēlēctum egentium āc perditōrum. Hāc coāctā manū, quōscumque adit ex cīvitāte, ad suam sententiam perdūcit; hortātur, ut

commūnis lībertātis causā arma capiant, māgnīsque coāctīs cōpiīs adversāriōs suōs ā quibus paulō ante erat ēiectus, expellit ex cīvitāte. Rēx ab suīs appellātur. Dīmittit quoqueversus legātiōnēs; obtestātur, ut in fidē maneant. Celeriter sibi Senonēs, Parisiōs, Pictonēs, Cadurcōs, Turonōs, Aulercōs, Lemovīcēs, Andōs reliquōsque omnēs, quī Oceanum attingunt, adiungit; omnium cōnsensū ad eum dēfertur imperium. Quā oblātā potestāte omnibus hīs cīvitātibus obsidēs imperat, certum numerum mīlitum ad sē celeriter addūcī iubet, armōrum quantum quaeque cīvitās domī quodque ante tempus efficiat, cōnstituit; imprīmīs equitātuī studet. Summae dīligentiae summam imperiī sevēritātem addit; māgnitūdine suppliciī dubitantēs cōgit. Nam māiōre commīssō dēlīctō īgnī atque omnibus tormentīs necat, leviōre dē causā auribus dēsectīs aut singulīs effossīs oculīs domum remittit, ut sint reliquīs documentō et māgnitūdine poenae perterreant aliōs.

The Bituriges join the league.

5. Hīs suppliciīs celeriter coāctō exercitū Lucterium Cadurcum, summae hominem audāciae, cum parte cōpiārum in Rutenōs mittit; ipse in Biturigēs proficīscitur. Eius adventū Biturigēs ad Aeduōs, quōrum erant in fidē, lēgātōs mittunt, subsidium rogātum, quō facilius hostium cōpiās sustinēre possint. Aeduī dē cōnsiliō lēgātōrum, quōs Caesar ad exercitum relīquerat, cōpiās equitātūs peditātūsque subsidiō Biturigibus mittunt. Quī cum ad flūmen Ligerim vēnissent, quod Biturigēs ab Aeduīs dīvidit, paucōs diēs ibi morātī neque flūmen trānsīre ausī domum revertuntur lēgātīsque nostrīs renūntiant sē Biturigum perfidiam veritōs revertisse, quibus id cōnsiliī fuisse cōgnōverint, ut, sī flūmen trānsissent, ūnā ex parte ipsī, alterā Arvernī sē circumsisterent. Id eāne dē causā, quam lēgātīs prōnūntiārunt,

an perfidiā adductī fēcerint, quod nihil nōbīs cōnstat, nōn vidētur prō certō esse pōnendum. Biturigēs eōrum discessū statim sē cum Arvernīs coniungunt.

Caesar returns to Gaul.

6. Hīs rēbus in Italiam Caesarī nūntiātīs, cum iam ille urbānās rēs virtūte Cn. Pompēī commodiōrem in statum pervēnisse intellegeret, in Trānsalpīnam Galliam profectus est. Eō cum vēnisset, māgnā difficultāte afficiēbātur, quā ratiōne ad exercitum pervenīre posset. Nam sī legiōnēs in prōvinciam arcesseret, sē absente in itinere proeliō dīmicātūrās intellegēbat; sī ipse ad exercitum contenderet, nē iīs quidem, quī eō tempore quiētī vidērentur, suam salūtem rēctē committī vidēbat.

He thwarts the plans of Lucterius against Narbo.

7. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenōs mīssus eam cīvitātem Arvernīs conciliat. Prōgressus in Nitiobrogēs et Gabalōs ab utrīsque obsidēs accipit et māgnā coāctā manū in prōvinciam Narbōnem versus irruptiōnem facere contendit. Quā rē nūntiātā Caesar omnibus cōnsiliīs antevertendum exīstimāvit, ut Narbōnem prōficīscerētur. Eō cum vēnisset, timentēs cōnfīrmat, praesidia in Rutenīs prōvinciālibus, Volcīs Arecomicīs, Tolosātibus circumque Narbōnem, quae loca hostibus erant fīnitima, cōnstituit, partem cōpiārum ex prōvinciā supplēmentumque, quod ex Italiā addūxerat, in Helviōs, quī fīnēs Arvernōrum contingunt, convenīre iubet.

He surprises the Arverni. Vercingetorix comes to their assistance.

8. Hīs rēbus comparātīs repressō iam Lucteriō et remōtō, quod intrāre intrā praesidia perīculōsum putābat, in Helviōs proficīscitur. Etsī mōns Cevenna, quī Arvernōs ab Helviīs discludit, dūrissimō tempore annī altissimā nive iter impediēbat, tamen discussā nive sex in altitūdinem pedum atque ita viīs patefactīs summō mīlitum sudōre ad fīnēs Arvornōrum pervēnit. Quibus op-

pressīs inopīnantibus, quod sē Cevennā ut mūrō mūnītōs exīstimābant, āc nē singulārī quidem umquam hominī eō tempore annī sēmitae patuerant, equitibus imperat, ut quam lātissimē possint vagentur et quam māximum hostibus terrōrem īnferant. Celeriter haec fāma āc nūntiī ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterritī omnēs Arvernī circumsistunt atque obsecrant, ut suīs fōrtūnīs cōnsulat, ne ab hostibus dīripiantur, praesertim cum videat omne ad sē bellum trānslātum. Quōrum ille precibus permōtus castra ex Biturigibus movet in Arvernōs versus.

Caesar prepares for the war. Vercingetorix proceeds to besiege the Boian allies in Gergovia.

9. At Caesar bīduum in hīs locīs morātus, quod haec dē Vercingetorige ūsū ventūra opīniōne praecēperat, per causam supplēmentī equitātūsque cōgendī ab exercitū discēdit, Brūtum adulēscentem hīs cōpiīs praeficit; hunc monet, ut in omnīs partēs equitēs quam lātissimē pervagentur: datūrum sē operam, nē longius trīduō ā castrīs absit. Hīs cōnstitūtīs rēbus suīs inopīnantibus quam māximīs potest itineribus Viennam pervenit. Ibi nanctus recentem equitātum, quem multīs ante diēbus eō praemīserat, neque diurnō neque nocturnō itinere intermīssō per fīnēs Aeduōrum in Lingonēs contendit, ubi duae legiōnēs hiemābant, ut, sī quid etiam dē suā salūte ab Aeduīs inīrētur cōnsiliī, celeritāte praecurreret. Eō cum pervēnisset, ad reliquās legiōnēs mittit priusque omnēs in ūnum locum cōgit, quam dē ēius adventū Arvernīs nūntiārī posset. Hāc rē cōgnitā Vercingetorix rūrsus in Biturigēs exercitum redūcit atque inde profectus Gorgobinam, Bōiōrum oppidum,quōs ibi Helvēticō proeliō vīctōs Caesar collocāverat Aeduīsque attribuerat, oppūgnāre īnstituit.

Caesar decides to bring them relief.

10. Māgnam haec rēs Caesarī difficultātem ad cōnsilium capiendum afferēbat, sī reliquam partem

hiemis ūnō locō legiōnēs continēret, nē stīpendiāriīs Aeduōrum expūgnātīs cūncta Gallia dēficeret, quod nūllum amīcīs in eō praesidium vidēret positum esse: sī mātūrius ex hībernīs ēdūceret, nē ab rē frūmentāriā dūrīs subvēctiōnibus labōrāret. Praestāre vīsum est tamen omnēs difficultātēs perpetī, quam tantā contumēliā acceptā omnium suōrum voluntātēs aliēnāre. Itaque cohortātus Aeduōs dē supportandō commeātū praemittit ad Bōiōs quī dē suō adventū doceant hortenturque, ut in fidē maneant atque hostium impetum māgnō animō sustineant. Duābus Agedincī legiōnibus atque impedīmentīs tōtīus exercitūs relīctīs ad Bōiōs proficīscitur.

Caesar storms Vellaunodunum and Cenabum.

11. Alterō diē cum ad oppidum Senonum Vellaunodūnum vēnisset, nē quem post sē hostem relinqueret, quō expedītiōre rē frūmentāriā ūterētur, oppūgnāre īnstituit eōque bīduō circumvāllāvit; tertiō diē mīssīs ex oppidō lēgātīs dē dedītiōne arma cōnferrī, iūmenta prōdūcī, DC obsidēs darī iubet. Ea quī cōnficeret, C. Trebōnium lēgātum relinquit, ipse ut quam prīmum iter faceret. Cēnabum Carnūtum proficīscitur; quī tum prīmum allātō nūntiō dē oppūgnātiōne Vellaunodūnī, cum longius eam rem ductum īrī exīstimārent, praesidium Cēnabī tuendī causā, quod eō mitterent, comparābant. Hūc bīduō pervenit. Castrīs ante oppidum positīs diēī tempore exclūsus in posterum oppūgnātiōnem differt quaeque ad eam rem ūsuī sint mīlitibus imperat et, quod oppidum Cēnabum pōns flūminis Ligeris contingēbat, veritus, nē noctū ex oppidō prōfugerent, duās legiōnēs in armīs excubāre iubet. Cēnabēnsēs paulō antē mediam noctem silentiō ex oppidō ēgressī flūmen trānsīre coepērunt. Quā rē per explōrātōrēs nūntiātā Caesar legiōnēs, quās expedītās esse iusserat, portīs incensīs intrōmittit atque oppidō potītur perpaucīs ex hostium numerō dēsīderātīs, quīn cūnctī

caperentur, quod pōntis atque itinerum angustiae multitūdinī fugam interclūserant. Oppidum dīripit atque incendit, praedam mīlitibus dōnat, exercitum Ligerem trādūcit atque in Biturigum fīnēs pervenit.

Vercingetorix leaves Gergovia and marches to Noviodunum.

12. Vercingetorix, ubi dē Caesaris adventū cōgnōvit, oppūgnātiōne dēstitit atque obviam Caesarī proficīscitur. Ille oppidum Biturigum positum in viā Noviodūnum oppūgnāre īnstituerat. Quō ex oppidō cum lēgātī ad eum vēnissent ōrātum, ut sibi īgnōsceret suaeque vītae cōnsuleret, ut celeritāte reliquās rēs cōnficeret, quā plēraque erat cōnsecūtus, arma cōnferrī, equōs prōdūcī, obsidēs darī iubet. Parte iam ōbsidum trāditā, cum reliqua administrārentur, centuriōnibus et paucīs mīlitibus intrōmīssīs, quī arma iūmentaque conquīrerent, equitātus hostium procul vīsus est, quī āgmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simulatque oppidānī cōnspēxērunt atque in spem auxiliī vēnērunt, clāmōre sublātō arma capere, portās claudere, mūrum complēre coepērunt. Centuriōnēs in oppidō cum ex sīgnificātiōne Gallōrum novī aliquid ab iīs inīrī cōnsiliī intellēxissent, gladiīs dēstrictīs portās occupāvērunt suōsque omnēs incolumēs recēpērunt.

A cavalry contest, favorable to Caesar who receives the submission of Noviodunum and departs for Avaricum.

13. Caesar ex castrīs equitātum ēdūcī iubet, proelium equestre committit; labōrantibus iam suīs Germānōs equitēs circiter CCCC submittit, quōs ab initiō sēcum habēre īnstituerat. Eōrum impetum Gāllī sustinēre nōn potuērunt atque in fugam coniectī multīs āmīssīs sē ad āgmen recēpērunt. Quibus prōflīgātīs rūrsus oppidānī perterritī comprehēnsōs eōs, quōrum operā plēbem concitātam exīstimābant, ad Caesarem perdūxērunt sēsēque eī dēdidērunt. Quibus rēbus confectīs Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat māximum mūnītissimumque in fīnibus

Biturigum atque agrī fertilissimā regiōne, profectus est, quod eō oppidō receptō cīvitātem Biturigum sē in potestātem redāctūrum cōnfīdēbat.

Vercingetorix urges the Gauls to cut off the Romans from supplies by destroying their own crops and cities.

14. Vercingetorix tot continuīs incommodīs Vellaunodūnī, Cēnabī, Noviodūnī acceptīs suōs ad concilium convocat. Docet longē aliā ratiōne esse bellum gerendum, atque anteā gestum sit. Omnibus modīs huic reī studendum, ut pābulātiōne et commeātū Rōmānī prohibeantur. Id esse facile, quod equitātū ipsī abundent et quod annī tempore subleventur. Pābulum secārī nōn posse; necessāriō dispersōs hostēs ex aedificiīs petere: hōs omnēs cotīdiē ab equitibus dēlērī posse. Praetereā commūnis salūtis causā reī familiāris commoda neglegenda; vīcōs atque aedificia incendī oportēre hōc spatiō obvia quoqueversus, quō pābulandī causā adīre posse videantur. Hārum ipsīs rērum cōpiam suppetere, quod, quōrum in fīnibus bellum gerātur, eōrum opibus subleventur: Rōmānōs aut inopiam nōn latūrōs aut māgnō cum perīculō longius ab castrīs prōcessūrōs: neque interesse, ipsōsne interficiant impedīmentīsne exuant, quibus āmīssīs bellum gerī nōn possit. Praetereā oppida incendī oportēre, quae nōn mūnītiōne et lōcī nātūrā omnī sint perīculō tūta, nē suīs sint ad dētractandam mīlitiam receptācula neu Rōmānīs prōposita ad cōpiam commeātūs praedamque tollendam. Haec sī gravia aut acerba videantur, multō illa gravius aestimārī dēbēre, līberōs, coniugēs in servitūtem abstrahī, ipsōs interficī; quae necesse accidere victīs.

Avaricum is spared at the request of its inhabitants.

15. Omnium cōnsēnsū hāc sententiā probātā ūnō diē amplius XX urbēs Biturigum incenduntur. Hōc idem fit in reliquīs cīvitātibus: in omnibus partibus incendia cōnspiciuntur: quae etsī māgnō cum dolōre omnēs

ferēbant, tamen hōc sibi sōlācii prōpōnēbant, quod sē prope explōrātā vīctōriā celeriter āmīssa reciperatūrōs cōnfīdēbant. Dēlīberātur dē Avaricō in commūnī conciliō, incendī placēret, an dēfendī. Prōcumbunt omnibus Gallīs ad pedēs Biturigēs, nē pulcherrimam prope tōtīus Galliae urbem, quae praesidiō et ornāmentō sit cīvitātī, suīs manibus succendere cōgerentur: facile sē locī nātūrā dēfēnsūrōs dīcunt, quod prope ex omnibus partibus flūmine et palūde circumdatā ūnum habeat et perangustum aditum. Datur petentibus venia dissuādente prīmō Vercingetorige, post concēdente et precibus ipsōrum et misericordiā volgī. Dēfēnsōrēs oppidō idōneī dēliguntur.

Vercingetorix, stationed near Avaricum, harasses the Roman foragers.

16. Vercingetorix minōribus Caesarem itineribus subsequitur et locum castrīs dēligit palūdibus silvīsque mūnītum ab Avaricō longē mīlia passuum XVI. Ibi per certōs explōrātōrēs in singula dieī tempora, quae ad Avaricum agerentur, cōgnōscēbat et, quīd fierī vellet, imperābat. Omnīs nostrās pābulātiōnēs frūmentātiōnēsque observābat dispersōsque, cum longius necessāriō prōcēderent, adoriēbātur māgnōque incommodō afficiēbat, etsī, quantum ratiōne prōviderī poterat, ab nostrīs occurrēbātur, ut incertīs temporibus dīversīsque itineribus īrētur.

The Romans bravely endure the hardships of the siege.

17. Castrīs ad eam partem oppidī positīs Caesar, quae intermīssa ā flūmine et ā palūdibus aditum, ut suprā dīximus, angustum habēbat, aggerem apparāre, vīneās agere, turrēs duās cōnstituere coepit; nam circumvāllāre locī nātūra prohibēbat. Dē rē frūmentāriā Bōiōs atque Aeduōs adhortārī nōn dēstitit: quōrum alterī, quod nūllō studiō agēbant, nōn multum adiuvābant alterī nōn māgnīs facultātibus, quōd cīvitās erat exigua et

īnfīrma, celeriter, quod habuērunt, cōnsūmpsērunt. Summā difficultāte reī frūmentāriae affectō exercitū tenuitāte Bōiōrum, indīligentiā Aeduōrum, incendiīs aedificiōrum, usque eō ut complūrēs diēs frūmentō mīlites caruerint et pecore ex longīnquiōribus vīcīs adāctō extrēmam famem sustentārent, nūlla tamen vōx est ab iīs audīta populī Rōmānī māiestāte et superiōribus vīctōriīs indīgna. Quīn etiam Caesar cum in opere singulās legiōnēs appellāret et, sī acerbius inopiam ferrent, sē dīmīssūrum oppūgnātiōnem dīceret, ūniversī ab eō, nē id faceret, petēbant: sīc sē complūrēs annōs illō imperante meruisse, ut nūllam īgnōminiam acciperent, nusquam infectā rē discēderent: hōc sē īgnōminiae lātūrōs locō, sī inceptam oppūgnātiōnem relīquissent: praestāre omnīs perferre acerbitātēs, quam nōn cīvibus Rōmānīs, quī Cēnabī perfidiā Gallōrum interissent, parentārent. Haec eadem centuriōnibus tribūnīsque mīlitum mandābant, ut per eōs ad Caesarem dēferrentur.

Vercingetorix moves nearer Avaricum. Caesar proceeds against him.

18. Cum iam mūrō turrēs appropīnquāssent, ex captīvīs Caesar cōgnōvit Vercingetorigem cōnsūmptō pābulō castra mōvisse propius Avaricum atque ipsum cum equitātū expedītīsque, quī inter equitēs proeliārī cōnsuēssent, īnsidiandī causā eō profectum, quō nostrōs posterō diē pābulātum ventūrōs arbitrārētur. Quibus rēbus cōgnitīs mediā nocte silentiō profectus ad hostium castra māne pervēnit. Illī celeriter per explōrātōrēs adventū Caesaris cōgnitō carrōs impedīmentaque sua in artiōrēs silvās abdidērunt, cōpiās omnīs in locō ēditō atque apertō īnstrūxērunt. Quā rē nūntiātā Caesar celeriter sarcinās cōnferrī, arma expedīrī iussit.

He withdraws because of the strong position of the Gauls.

19. Collis erat lēniter ab īnfimō acclīvis. Hunc ex omnibus ferē partibus palūs difficilis atque impedīta cingēbat nōn lātior pedibus quinquāgintā. Hōc sē colle interruptīs pōntibus Gallī fīdūciā locī continēbant generātimque distribūtī [in cīvitātēs] omnia vada [āc saltūs] ēius palūdis obtinēbant sīc animō parātī, ut, sī eam palūdem Rōmānī perrumpere cōnārentur, haesitantēs premerent ex locō superiōre, ut, quī propīnquitātem locī vidēret, parātōs prope aequō Marte ad dīmicandum exīstimāret, quī inīquitātem condiciōnis perspiceret, inānī simulātiōne sēsē ostentāre cōgnōsceret. Indīgnantēs mīlitēs Caesar, quod cōnspectum suum hostēs perferre possent tantulō spatiō interiectō, et sīgnum proeliī exposcentēs ēdocet, quantō dētrīmentō et quot virōrum fortium morte necesse sit cōnstāre vīctōriam; quōs cum sīc animō parātōs videat, ut nūllum prō suā laude perīculum recūsent, summae sē inīquitātis condemnārī dēbēre, nisi eōrum vītam suā sālūte habeat cariōrem. Sīc mīlitēs cōnsolātus eōdem diē redūcit in castra reliquaque, quae ad oppūgnātiōnem pertinēbant oppidī, administrāre īnstituit.

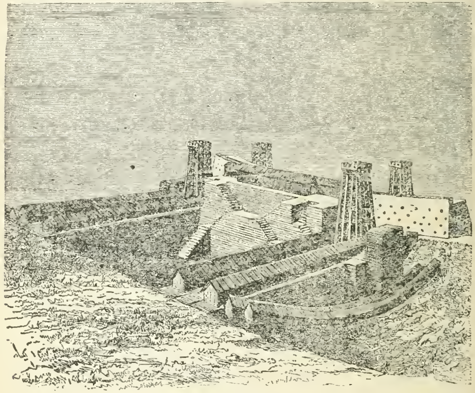
Vercingetorix successfully defends himself against a charge of treason.

20. Vercingetorix, cum ad suōs redisset, prōditiōnis īnsimulātus, quod castra propius Rōmānōs mōvisset, quod cum omnī equitātū discessisset, quod sine imperiō tantās cōpiās relīquisset, quod ēius discessū Rōmānī tantā oportūnitāte et celeritāte vēnissent: nōn haec omnia fōrtuītō aut sine cōnsiliō accidere potuisse; rēgnum illum Galliae mālle Caesaris concessū quam ipsōrum habēre beneficiō—tālī modō accūsātus ad haec respondit: Quod castra mōvisset, factum inopiā pābulī etiam ipsīs hortantibus: quod propius Rōmānōs accessisset, persuāsum locī

oportūnitāte, quī sē ipse sine mūnītiōne dēfenderet: equitum vērō operam neque in locō palūstrī dēsīderārī dēbuisse et illīc fuisse ūtilem, quō sint prōfectī. Summam imperiī sē cōnsultō nūllī discēdentem trādidisse, nē is multitūdinis studiō ad dīmicandum impellerētur, cui reī propter animī mollitiem studēre omnēs vidēret, quod diūtius labōrem ferre nōn possent. Rōmānī sī cāsū intervēnerint, fōrtūnae, sī alicūius indiciō vocātī, huic habendam grātiam, quod et paucitātem eōrum ex locō superiōre cōgnōscere et virtūtem dēspicere potuerint; quī dīmicāre nōn ausī turpiter sē in castra recēperint. Imperium sē ā Caesare per prōditiōnem nūllum dēsīderāre, quod habēre vīctōriā posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallīs explōrāta: quīn etiam ipsīs remittere, sī sibi magis honōrem tribuere, quam ab sē salūtem accipere videantur. 'Haec ut intellegātis,' inquit, 'ā mē sincērē prōnūntiārī, audīte Rōmānōs mīlitēs.' Prōdūcit servōs, quōs in pābulātiōne paucīs ante diēbus excēperat et fame vinculīsque excruciāverat. Hī iam ante ēdoctī, quae interrogātī prōnūntiārent, mīlitēs sē esse legionāriōs dīcunt; fame et inopiā adductōs clam ex castrīs exīsse, sī quid frūmentī aut pecoris in agrīs reperīre possent: similī omnem exercitum inopiā premī, nec iam vīrēs sufficere cūiusquam nec ferre operis labōrem posse: itaque statuisse imperātōrem, sī nihil in oppūgnātiōne oppidī prōfēcissent, trīduō exercitum dēdūcere. 'Haec,' inquit, 'ā mē,' Vercingetorix, 'beneficia habētis, quem prōditiōnis īnsimulātis; cūius operā sine vestrō sanguine tantum exercitum vīctōrem fame cōnsūmptum vidētis; quem turpiter sē ex fugā recipientem nē quā cīvitās suīs fīnibus recipiat, ā mē prōvīsum est.'

The Gauls, reassured, send him re-enforcements.

21. Conclāmat omnis multitūdō et suō mōre armīs concrepat, quod facere in eō cōnsuērunt, cūius ōrātiōnem approbant; summum esse Vercingetorigem ducem nec dē ēius fide dubitandum, nec māiōre ratiōne bellum administrārī posse. Statuunt, ut decem mīlia hominum dēlēcta ex omnibus cōpiīs in oppidum mittantur, nec sōlīs Biturigibus commūnem salūtem committendam cēnsent, quod



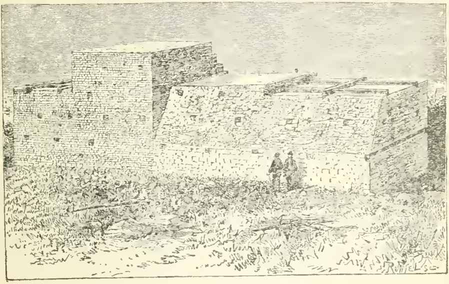
ROMAN WORKS OF APPROACH AT AVARICUM.

paene in eō, sī id oppidum retinuissent, summam victōriae cōnstāre intellegēbant.

Able defense of the Gauls in Avaricum.

22. Singulārī mīlitum nostrōrum virtūtī cōnsilia cūiusquemodī Gallōrum occurrēbant, ut est summae genus sollertiae atque ad omnia imitanda et efficienda, quae ā quōque trāduntur, aptissimum. Nam et laqueīs falcēs āvertēbant, quās, cum dēstināverant, tormentīs intrōr-

sus redūcēbant, et aggerem cunīculīs subtrahēbant, eō scientius, quod apud eōs māgnae sunt ferrāriae atque omne genus cunīculōrum nōtum atque ūsitātum est. Tōtum autem mūrum ex omnī parte turribus contabulāverant atque hās coriīs intēxerant. Tum crēbrīs diurnīs nocturnīsque ēruptiōnibus aut aggerī īgnem īnferēbant, aut mīlitēs occupātōs in opere adoriēbantur et nostrārum turrium altitūdinem, quantum hās cotīdiānus agger expresserat, commīssīs suārum turrium



GALLIC WALL.

mālīs adaequābant et apertōs cunīculōs praeūstā et praeacūtā māteriā et pice fervefactā et māximī ponderis saxīs morābantur moenibusque appropīnquāre prohibēbant.

Description of a Gallic wall.

23. Mūrī autem omnēs Gallicī hāc ferē fōrmā sunt. Trabēs dērēctae, perpetuae, in longitūdinem paribus intervāllīs distantēs inter sē bīnōs pedēs in solō collocantur. Hae revinciuntur intrōrsus et multō aggere vestiuntur; ea autem, quae dīximus, intervālla grandibus in frōnte saxīs efferciuntur. Hīs collocātīs et coāgmentātīs alius īnsuper

ōrdō additur, ut idem illud intervāllum servētur neque inter sē contingant trabēs, sed paribus intermīssae spatiīs singulae singulīs saxīs interiectīs arte contineantur. Sīc deinceps omne opus contēxitur, dum iūsta mūrī altitūdō expleātur. Hōc cum in speciem varietātemque opus dēfōrme nōn est alternīs trabibus āc saxīs, quae rēctīs līneīs suōs ōrdinēs servant, tum ad ūtilitātem et dēfēnsiōnem urbium summam habet oportūnitātem, quod et ab incendiō lapis et ab ariete māteria dēfendit, quae perpetuīs trabibus pedēs quadrāgēnōs plērumque intrōrsus revincta neque perrumpī neque distrahī potest.

The besieged Gauls fire the Roman works and make a sally.

24. Hīs tot rēbus impedītā oppūgnātiōne mīlitēs, cum tōtō tempore frīgore et assiduīs imbribus tardārentur, tamen continentī labōre omnia haec superāvērunt et diēbus XXV aggerem longum pedēs CCCXXX, altum pedēs LXXX exstrūxērunt. Cum is mūrum hostium paene contingeret, et Caesar ad opus cōnsuētūdine excubāret mīlitēsque hortārētur, nē quod omnīnō tempus ab opere intermitterētur, paulō ante tertiam vigiliam est animadversum fūmāre aggerem, quem cuniculō hostēs succenderant, eōdemque tempore tōtō mūrō clāmōre sublātō duābus portīs ab utrōque latere turrium ēruptiō fīēbat: aliī facēs atque āridam māteriem dē mūrō in aggerem ēminus iaciēbant, picem reliquāsque rēs, quibus īgnis excitārī potest, fundēbant, ut quō prīmum occurrerētur aut cui reī ferrētur auxilium, vix ratiō inīrī posset. Tamen, quod īnstitūtō Caesaris semper duae legiōnēs prō castrīs excubābant plūrēsque partītīs temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut aliī ēruptiōnibus resisterent, aliī turrēs redūcerent aggeremque interscinderent, omnis vērō ex castrīs multitūdō ad restinguendum concurreret.

They are repulsed into the town.

25. Cum in omnibus locīs cōnsūmptā iam reliquā parte noctis pūgnārētur semperque hostibus spēs victōriae redintegrārētur, eō magis, quod deūstōs pluteōs turrium vidēbant nec facile adīre apertōs ad auxiliandum animadvertēbant, semperque ipsī recentēs dēfessīs succēderent omnemque Galliae salūtem in illō vestīgiō temporis positam arbitrārentur, accidit īnspectantibus nōbīs, quod dīgnum memoriā vīsum praetereundum nōn exīstimāvimus. Quīdam ante portam oppidī Gallus per manūs sēvī āc picis trāditās glēbās in īgnem ē regiōne turris prōiciēbat: scorpiōne ab latere dextrō trāiectus exanimātusque concīdit. Hunc ex proximīs ūnus iacentem trānsgressus eōdem illō munere fungēbātur; eādem ratiōne ictū scorpiōnis exanimātō alterī successit tertius et tertiō quartus, nec prius ille est ā prōpūgnātōribus vacuus relīctus locus, quam restinctō aggere atque omnī ex parte summōtīs hostibus fīnis est pūgnandī factus.

The Gauls are prevented from evacuating by the entreaties of their women.

26. Omnia expertī Gallī, quod rēs nūlla successerat, posterō diē cōnsilium cēpērunt ex oppidō prōfugere, hortante et iubente Vercingetorige. Id silentiō noctis cōnātī nōn māgnā iactūrā suōrum sēsē effectūrōs spērābant, propterea quod neque longē ab oppidō castra Vercingetorigis aberant, et palūs, quae perpetua intercēdēbat, Rōmānōs ad īnsequendum tardābat. Iamque hōc facere noctū apparābant, cum matrēsfamiliae repentē in pūblicum prōcurrērunt flentēsque prōiectae ad pedēs suōrum omnibus precibus petiērunt, nē sē et commūnēs līberōs hostibus ad supplicium dēderent, quōs ad capiendam fugam nātūrae et vīrium īnfīrmitās impedīret. Ubi eōs in sententiā perstāre vīdērunt, quod plērumque in summō perīculō timor misericordiam nōn recipit, conclāmāre et sīgnificāre dē fugā Rōmānīs coepērunt. Quō timōre perterritī Gallī, nē ab

equitātū Rōmānōrum viae praeoccupārentur, cōnsiliō dēstitērunt.

Caesar makes an assault.

27. Posterō diē Caesar prōmōtā turrī dīrēctīsque operibus, quae facere īnstituerat, māgnō coortō imbre nōn inūtilem hanc ad capiendum cōnsilium tempestātem arbitrātus, quod paulō incautius custōdiās in mūrō dispositās vidēbat, suōs quoque languidius in opere versārī iussit et, quid fierī vellet, ostendit. Legiōnibusque inter castra vīneāsque in occultō expedītīs cohortātus, ut aliquandō prō tantīs labōribus fructum victōriae perciperent, iīs, quī prīmī mūrum ascendissent, praemia prōposuit mīlitibusque sīgnum dedit. Illī subitō ex omnibus partibus ēvolāvērunt mūrumque celeriter complēvērunt.

The town is taken and pillaged.

28. Hostēs rē novā perterritī, mūrō turribusque dēiectī in forō āc locīs patentioribus cuneātim cōnstitērunt, hōc animō, ut, sī quā ex parte obviam venīrētur, aciē īnstrūctā dēpūgnārent. Ubi nēminem in aequum locum sēsē dēmittere, sed tōtō undique mūrō circumfundī vīdērunt, veritī, nē omnīnō spēs fugae tollerētur, abiectīs armīs ūltimās oppidī partēs continentī impetū petīvērunt, parsque ibi, cum angustō exitū portārum sē ipsī premerent, ā mīlitibus, pars iam ēgressa portīs ab equitibus est interfecta. Nec fuit quisquam, quī praedae studēret. Sīc et Cēnabī caede et labōre operis incitātī nōn aetāte confectīs, nōn mulieribus nōn īnfantibus pepercērunt. Denique ex omnī numerō, quī fuit circiter mīlium XL, vix DCCC, quī prīmō clāmōre audītō sē ex oppidō ēiēcerant, incolumēs ad Vercingetorigem pervēnērunt. Quōs ille multā iam nocte silentiō ex fugā excēpit veritus, nē qua in castrīs ex eōrum concursū et misericordiā vulgī seditiō orerētur, ut procul in viā dispositīs familiāribus suīs prīncipibusque cīvitātum disparandōs dēdūcendōsque ad

suōs cūrāret, quae cuique cīvitātī pars castrōrum ab initiō obvēnerat.

Vercingetorix tries to reanimate his forces.

29. Posterō diē conciliō convocātō cōnsolātus cohortātusque est, nē sē admodum animō dēmitterent neu perturbārentur incommodō. Nōn virtūte neque in aciē vīcisse Rōmānōs, sed artificiō quōdam et scientiā oppūgnātiōnis, cūius reī fuerint ipsī imperītī. Errāre, sī quī in bellō omnīs secundōs rērum prōventūs exspectent. Sibi numquam placuisse Avaricum dēfendī, cūius reī testēs ipsōs habēret; sed factum imprūdentiā Biturigum et nimiā obsequentiā reliquōrum, utī hōc incommodum acciperētur. Id tamen sē celeriter māiōribus commodīs sānātūrum. Nam quae ab reliquīs Gallīs cīvitātēs dissentīrent, hās suā dīligentiā adiūnctūrum atque ūnum cōnsilium tōtīus Galliae effectūrum, cūius cōnsēnsuī nē orbis quidem terrārum possit obsistere; idque sē prope iam effectum habēre. Intereā aequum esse ab iīs commūnis salūtis causā impetrārī, ut castra mūnīre īnstituerent, quō facilius repentīnōs hostium impetūs sustinērent.

His success.

30. Fuit haec ōrātiō nōn ingrāta Gallīs, et māximē, quod ipse animō nōn dēfēcerat tantō acceptō incommodō neque sē in occultum abdideret et cōnspectum multitūdinis fūgerat; plūsque animō prōvidēre et praesentīre exīstimābātur, quod rē integrā prīmō incendendum Avaricum, post dēserendum cēnsuerat. Itaque ut reliquōrum imperātōrum rēs adversae auctōritātem minuunt, sīc hūius ex contrāriō dīgnitās incommodō acceptō in diēs augēbātur. Simul in spem veniēbant ēius affīrmātiōne dē reliquīs adiungendīs cīvitātibus; prīmumque eō tempore Gallī castra mūnīre īnstituērunt; et sīc sunt animō cōnfīrmātī hominēs īnsuētī labōris, ut omnia, quae imperārentur, sibi patienda exīstimārent.

He gains new allies.

31. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animō labōrābat, ut reliquās cīvitātēs adiungeret, atque eās dōnīs pollicitātiōnibusque alliciēbat. Huic reī idōneōs hominēs dēligēbat, quōrum quisque aut ōrātiōne subdolā aut amīcitiā facillime capere posset. Quī Avaricō expūgnātō refūgerant, armandōs vestiendōsque cūrat; simul ut dēminūtae cōpiae redintegrārentur, imperat certum numerum mīlitum cīvitātibus, quem et quam ante diem in castra addūcī velit, sagittāriōsque omnēs, quōrum erat permāgnus numerus in Galliā, conquīrī et ad sē mittī iubet. Hīs rēbus celeriter id, quod Avaricī dēperierat, explētur. Interim Teutomatus, Ollovicōnis fīlius, rēx Nitiobrogum, cūius pater ab senātū nostrō amīcus erat appellātus, cum māgnō equitum suōrum numerō et quōs ex Aquitāniā condūxerat ad eum pervenit.

The Aedui ask Caesar to decide between two rival chieftains.

32. Caesar Avaricī complūrēs diēs commorātus summamque ibi cōpiam frūmentī et reliquī commeātūs nanctus exercitum ex labōre atque inopiā reficit. Iam prope hieme cōnfectā cum ipsō annī tempore ad gerendum bellum vocārētur et ad hostem proficīscī cōnstituisset, sive eum ex palūdibus silvīsque ēlicere sive obsidiōne premere posset, lēgātī ad eum prīncipēs Aeduōrum veniunt ōrātum, ut māximē necessāriō tempore cīvitātī subveniat; summō esse in perīculō rem, quod, cum singulī magistrātūs antīquitus creārī atque regiam potestātem annum obtinēre cōnsuēssent, duo magistrātum gerant et sē uterque eōrum lēgibus creātum esse dīcat. Hōrum esse alterum Convīctolitāvem, flōrentem et illūstrem adulēscentem, alterum Cotum, antīquissimā familiā nātum atque ipsum hominem summae potentiae et māgnae cōgnātiōnis, cūius frāter Valetiacus proximō annō eundem magistrātum gesserit. Cīvitātem esse omnem in armīs; dīvīsum senātum, dīvī-

sum populum, suās cūiusque eōrum clientēlās. Quod sī diūtius alātur contrōversia, fore utī pars cum parte cīvitātis cōnflīgat. Id nē accidat, positum in ēius dīligentiā atque auctōritāte.

He decides according to their laws.

33. Caesar, etsī ā bellō atque hoste discēdere dētrīmentōsum esse exīstimābat, tamen nōn īgnōrāns, quanta ex dissēnsiōnibus incommoda orīrī cōnsuēssent, nē tanta et tam coniūncta populō Rōmānō cīvitās, quam ipse semper aluisset omnibusque rēbus ōrnāsset, ad vim atque arma dēscenderet, atque ea pars, quae minus sibi cōnfīderet, auxilia ā Vercingetorige arcesseret, huic reī praevertendum exīstimāvit, et, quod lēgibus Aeduōrum iīs, quī summum magistrātum obtinērent, excēdere ex fīnibus nōn licēret, nē quid dē iūre aut dē lēgibus eōrum dēminuisse vidērētur, ipse in Aeduōs proficīscī statuit senātumque omnem et quōs inter contrōversia esset ad sē Decetiam ēvocāvit. Cum prope omnis cīvitās eō convēnisset docērēturque, paucīs clam convocātīs aliō locō, aliō tempore atque oportuerit frātrem ā frātre renūntiātum, cum lēgēs duo ex ūnā familiā vīvō utrōque nōn sōlum magistrātūs creārī vetārent, sed etiam in senātū esse prohibērent, Cotum imperium dēpōnere coēgit, Convīctolitāvem, quī per sacerdōtēs mōre cīvitātis intermīssīs magistrātibus esset creātus, potestātem obtinēre iussit.

Caesar sends Labienus to the north and marches upon Gergovia.

34. Hōc dēcrētō interpositō cohortātus Aeduōs, ut contrōversiārum āc dissēnsiōnis oblivīscerentur atque omnibus omīssīs rēbus huic bellō servīrent eaque, quae meruissent, praemia ab sē, dēvīctā Galliā, exspectārent equitātumque omnem et peditum mīlia decem sibi celeriter mitterent, quae in praesidiīs reī frūmentāriae causā dispōneret, exercitum in duās partēs dīvīsit: quattuor legiōnēs in Senonēs Parisiōsque Labiēnō dūcendās

dedit, sex ipse in Arvernōs ad oppidum Gergoviam secundum flūmen Elaver dūxit: equitātūs partem illī attribuit, partem sibi relīquit. Quā rē cōgnitā Vercingetorix omnibus interruptīs ēius flūminis pōntibus ab alterā flūminis parte iter facere coepit.

He finds Vercingetorix at the passage of the Elaver.

35. Cum uterque utrīque esset exercitus in cōnspectū ferēque ē regiōne castrīs castra pōneret, dispositīs explōrātōribus, nēcubi effectō pōnte Rōmānī cōpiās trādūcerent, erat in māgnīs Caesarī difficultātibus rēs, nē māiōrem aestātis partem flūmine impedīrētur, quod nōn ferē ante autumnum Elaver vadō trānsīrī sōlet. Itaque, nē id accideret, silvestrī locō castrīs positīs ē regiōne ūnīus eōrum pōntium, quōs Vercingetorix rescindendōs cūrāverat, posterō diē cum duābus legiōnibus in occultō restitit; reliquās cōpiās cum omnibus impedīmentīs, ut cōnsuēverat, mīsit partītīs quibusdam cohortibus, utī numerus legiōnum cōnstāre vidērētur. Hīs quam longissimē possent prōgredī iūssīs, cum iam ex diēī tempore coniectūram caperet in castra perventum, īsdem sublicīs, quārum pars īnferior integra remanēbat, pōntem reficere coepit. Celeriter effectō opere legiōnibusque trāductīs et locō castrīs idōneō dēlēctō reliquās cōpiās revocāvit. Vercingetorix rē cōgnitā, nē contrā suam voluntātem dīmicāre cōgerētur, māgnīs itineribus antecessit.

Situation of Gergovia. Position of the two armies.

36. Caesar ex eō locō quīntīs castrīs Gergoviam pervēnit equestrīque eō diē proeliō levī factō, perspectō urbis sitū, quae posita in altissimō mōnte omnīs aditūs difficilēs habēbat, dē expūgnātiōne dēspērāvit, dē obsessiōne nōn prius agendum cōnstituit, quam rem frūmentāriam expedisset. At Vercingetorix castrīs prope oppidum positīs mediocribus circum sē intervāllīs sēparātim singulārum cīvitātum cōpiās collocāverat, atque omnibus ēius

iugī collibus occupātīs, quā dispicī poterat, horribilem speciem praebēbat prīncipēsque eārum cīvitātum, quōs sibi ad cōnsilium capiendum dēlēgerat, prīmā lūce cotīdiē ad sē convenīre iubēbat, seu quid commūnicandum, seu quid administrandum vidērētur, neque ūllum ferē diem intermittēbat, quīn equestrī proeliō interiectīs sagittāriīs, quid in quōque esset animī āc virtūtis suōrum, perīclitārētur. Erat ē regiōnē oppidī collis sub ipsīs rādīcibus mōntis ēgregiē mūnītus atque ex omnī parte circumcīsus; quem sī tenērent nostrī, et aquae māgnā parte et pābulātiōne līberā prohibitūrī hostēs vidēbantur. Sed is locus praesidiō ab hīs, nōn nimis fīrmō tamen, tenēbātur. Silentiō noctis Caesar ex castrīs ēgressus, priusquam subsidiō ex oppidō venīrī posset, dēiectō praesidiō potītus locō duās ibi legiōnēs collocāvit fossamque duplicem duodēnum pedum ā māiōribus castrīs ad minōra perdūxit, ut tūtō ab repentīnō hostium incursū etiam singulī commeāre possent.

Plot to detach the Aeduans from Caesar's support.

37. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convīctolitāvis Aeduus, cuī magistrātum adiūdicātum ā Caesare dēmōnstrāvimus, sollicitātus ab Arvernīs pecūniā cum quibusdam adulēscentibus colloquitur; quōrum erat prīnceps Litaviccus atque ēius frātrēs, amplissimā familiā nātī adulēscentēs. Cum hīs praemium commūnicat hortāturque, ut sē līberōs et imperiō nātōs meminerint. Unam esse Aeduōrum cīvitātem, quae certissimam Galliae vīctōriam dētineat; ēius auctōritāte reliquās continērī; quā trāductā locum cōnsistendī Rōmānīs in Galliā nōn fore. Esse nōnnūllō sē Caesaris beneficiō affectum, sīc tamen, ut iūstissimam apud eum causam obtinuerit; sed plūs commūnī lībertātī tribuere. Cūr enim potius Aeduī dē suō iūre et dē lēgibus ad Caesarem disceptātōrem, quam Rōmānī ad Aeduōs veniant? Celeriter

adulēscentibus et ōrātiōne magistrātūs et praemiō dēductīs, cum sē vel prīncipēs ēius cōnsiliī fore prōfitērentur, ratiō perficiendī quaerēbātur, quod cīvitātem temerē ad suscipiendum bellum addūcī posse nōn cōnfīdēbant. Placuit, ut Litaviccus decem illīs mīlibus, quae Caesarī ad bellum mitterentur, praeficerētur atque ea dūcenda cūrāret, frātrēsque ēius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua quā ratiōne agī placeat, cōnstituunt.

Its furtherance through Litaviccus.

38. Litaviccus acceptō exercitū, cum mīlia passuum circiter XXX ab Gergoviā abesset, convocātīs subitō mīlitibus lacrimāns: 'Quō proficīscimur,' inquit 'mīlitēs? Omnis noster equitātus, omnis nōbilitās interiit: prīncipēs cīvitātis, Eporedorix et Viridomarus, īnsimulātī prōditiōnis ab Rōmānīs indictā causā interfectī sunt. Haec ab hīs cōgnōscite, quī ex ipsā caede fūgērunt: nam ego frātribus atque omnibus meīs propīnquīs interfectīs dolōre prohibeor, quae gesta sunt, prōnūntiāre'. Prōdūcuntur hī, quōs ille edocuerat, quae dīcī vellet, atque eadem, quae Litaviccus prōnūntiāverat, multitūdinī expōnunt: omnēs equitēs Aeduōrum interfectōs, quod collocūtī cum Arvernīs dīcerentur; ipsōs sē inter multitūdinem mīlitum occultāsse atque ex mediā caede fūgisse. Conclāmant Aeduī et Litaviccum obsecrant, ut sibi cōnsulat. 'Quasi vērō,' inquit ille, 'cōnsiliī sit rēs, āc nōn necesse sit nōbīs Gergoviam contendere et cum Arvernīs nōsmet coniungere. An dubitāmus, quīn nefāriō facinore admīssō Rōmānī iam ad nōs interficiendōs concurrant? Proinde, sī quid in nōbīs animī est, persequāmur eōrum mortem, quī indīgnissimē interiērunt, atque hōs lātrōnēs interficiāmus'. Ostendit cīvēs Rōmānōs, quī ēius praesidiī fīdūciā ūnā erant: māgnum numerum frūmentī commeātūsque dīripit, ipsōs crūdēliter excruciātōs interficit. Nūntiōs tōtā cīvitāte Aeduōrum dī-

mittit, eōdem mendāciō dē caede equitum et prīncipum permovet; hortātur, ut similī ratiōne, atque ipse fēcerit, suās iniūriās persequantur.

Caesar is informed of the plot by Eporedorix.

39. Eporedorix Aeduus, summō locō nātus adulēscēns et summae domī potentiae, et ūnā Viridomarus, parī aetāte et grātiā, sed genere disparī quem Caesar ab Diviciacō sibi trāditum ex humilī locō ad summam dīgnitātem perdūxerat, in equitum numerō convēnerant nōminātim ab eō ēvocātī. Hīs erat inter sē dē prīncipātū contentiō, et in illā magistrātuum contrōversiā alter prō Convīctolitāvī, alter pro Cotō summīs opibus pūgnāverant. Ex hīs Eporedorix cōgnitō Litaviccī cōnsiliō mediā ferē nocte rem ad Caesarem dēfert; ōrat, nē patiātur cīvitātem prāvīs adulēscentium cōnsiliīs ab amīcitiā populī Rōmānī dēficere; quod futūrum prōvideat, sī sē tot hominum mīlia cum hostibus coniūnxerint, quōrum salūtem neque propīnquī neglegere neque cīvitās levī mōmentō aestimāre posset.

The Aeduans under Litaviccus yield. The leader escapes.

40. Māgnā affectus sollicitūdine hōc nūntiō Caesar, quod semper Aeduōrum cīvitātī praecipuē indulserat, nūllā interpositā dubitātiōne legiōnēs expedītās quattuor equitātumque omnem ex castrīs ēdūcit, nec fuit spatium tālī tempore ad contrahenda castra, quod rēs posita in celeritāte vidēbātur: C. Fabium lēgātum cum legiōnibus duābus castrīs praesidiō relinquit. Frātrēs Litaviccī cum comprehendī iussisset, paulō ante reperit ad hostēs fūgisse. Adhortātus mīlitēs, nē necessāriō tempore itineris labōre permōveantur, cupidissimīs omnibus prōgressus mīlia passuum XXV āgmen Aeduōrum cōnspicātus immīssō equitātū iter eōrum morātur atque impedit interdīcitque omnibus, nē quemquam interficiant. Eporedorigem et Viridomarum, quōs illī interfectōs exīstimābant, inter equitēs versārī suōs-

que appellāre iubet. Hīs cōgnitīs et Litaviccī fraude perspectā Aeduī manūs tendere, dēditiōnem sīgnificāre et prōiectīs armīs mortem dēprecārī incipiunt. Litaviccus cum suīs clientibus, quibus mōre Gallōrum nefās est etiam in extrēmā fōrtūnā dēserere patrōnōs, Gergoviam perfūgit.

Attack on Fabius, encamped near Gergovia. Caesar hastens to his relief.

41. Caesar nūntiīs ad cīvitātem Aeduōrum mīssīs, quī suō beneficiō cōnservātōs docērent, quōs iūre bellī interficere potuisset, tribusque hōrīs [noctis] exercituī ad quiētem datīs castra ad Gergoviam mōvit. Mediō ferē itinere equitēs ā Fabiō mīssī, quantō rēs in perīculō fuerit, expōnunt. Summīs cōpiīs castra oppūgnāta dēmōnstrant, cum crēbrō integrī dēfessīs succēderent nostrōsque assiduō labōre dēfatīgārent, quibus propter māgnitūdinem castrōrum perpetuō esset iīsdem in vāllō permanendum, Multitūdine sagittārum atque omnis generis tēlōrum multōs vulnerātos; ad haec sustinenda māgnō ūsuī fuisse tormenta. Fabium discessū eōrum duābus relīctīs portīs obstruere cēterās pluteōsque vāllō addere et sē in posterum diem similemque cāsum apparāre. Hīs rēbus cōgnitīs Caesar summō studiō militum ante ortum sōlis in castra pervēnit.

Plots and outrages of the Aedui.

42. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Aeduī prīmīs nūntiīs ab Litaviccō acceptīs nūllum sibi ad cōgnōscendum spatium relinquunt. Impellit aliōs avāritia, aliōs īrācundia et temeritās, quae māximē illī hominum generī est innāta, ut levem audītiōnem habeant prō rē compertā. Bona cīvium Rōmānōrum dīripiunt, caedēs faciunt, in servitūtem abstrahunt. Adiuvat rem prōclinātam Convīctolitāvis plēbemque ad furōrem impellit, ut facinore admīssō ad sānitātem revertī pudeat. M. Aristium, tribūnum mīlitum, iter ad legiōnem facientem fidē datā ex oppidō

Cabillōnō ēdūcunt: idem facere cōgunt eōs, quī negōtiandī causā ibi cōnstiterant. Hōs continuō in itinere adortī omnibus impedimentīs exuunt; repūgnantēs diem noctemque obsident; multīs utrimque interfectīs māiōrem multitūdinem ad arma concitant,

Duplicity of the Aedui. Caesar plans to abandon the siege of Gergovia.

43. Interim nuntiō allātō, omnēs eōrum mīlitēs in potestāte Caesaris tenērī, concurrunt ad Aristium, nihil pūblicō factum cōnsiliō dēmōnstrant; quaestiōnem dē bonīs dīreptīs dēcernunt, Litaviccī frātrumque bona pūblicant, lēgātōs ad Caesarem suī purgandī grātiā mittunt. Haec faciunt reciperandōrum suōrum causā; sed contaminātī facinore et captī compendiō ex dīreptīs bonīs, quod ea rēs ad multōs pertinēbat, et timōre poenae exterritī cōnsilia clam dē bellō inīre incipiunt cīvitātēsque reliquās legatiōnibus sollicitant. Quae tametsī Caesar intellegēbat, tamen quam mītissimē potest lēgātōs appellat: nihil sē propter īnscientiam levitātemque vulgī gravius dē cīvitāte iūdicāre neque dē suā in Aeduōs benēvolentiā dēminuere. Ipse māiōrem Galliae mōtum exspectāns, nē ab omnibus cīvitātibus circumsisterētur, cōnsilia inībat, quemadmodum ā Gergoviā discēderet ac rūrsus omnem exercitum contraheret, nē prōfectiō nāta ā timōre dēfectiōnis similis fugae vidērētur.

He finds a favorable position for an attack.

44. Haec cōgitantī accidere vīsa est facultās bene gerendae reī. Nam cum in minōra castra operis perspiciendī causā vēnisset, animum advertit collem, quī ab hostibus tenēbātur, nūdātum hominibus, quī superiōribus diēbus vix prae multitūdine cernī poterat. Mīrātus quaerit ex perfugīs causam, quōrum māgnus ad eum cotīdiē numerus cōnfluēbat. Cōnstābat inter omnēs, quod iam ipse Caesar per explōrātōrēs cōgnōverat, dorsum esse ēius iugī prope aequum, sed hunc silvestrem et angustum, quā esset

aditus ad alteram partem oppidī: vehementer huic illōs locō timēre nec iam aliter sentīre, ūnō colle ab Rōmānīs occupātō, sī alterum āmīsissent, quīn paene circumvāllātī atque omnī exitū et pābulātiōne interclūsī vidērentur: ad hunc mūniendum hominēs ā Vercingetorige ēvocātōs.

He maneuvers to deceive the Gauls.

45. Hāc rē cōgnitā Caesar mittit complūrēs equitum turmās eōdem mediā nocte; imperat hīs ut paulō tumultuōsius omnibus locīs vagentur. Prīmā lūce māgnum numerum impedīmentōrum ex castrīs mūlōrumque prōdūcī dēque hīs strāmenta dētrahī mūliōnēsque cum cassidibus equitum speciē āc simulātiōne collibus circumvehī iubet. Hīs paucōs addit equitēs, quī lātius ostentātiōnis causā vagentur. Longō circuitū eāsdem omnēs iubet petere regiōnēs. Haec procul ex oppidō vidēbantur, ut erat ā Gergoviā dēspectus in castra, neque tantō spatiō, certī quid esset, explōrārī poterat Legiōnem ūnam eōdem iugō mittit et paulum prōgressam īnferiōre cōnstituit locō silvīsque occultat. Augētur Gallīs suspiciō atque omnēs illō ad mūnītiōnem cōpiae trādūcuntur. Vacua castra hostium Caesar cōnspicātus tēctīs īnsīgnibus suōrum occultātīsque sīgnīs mīlitāribus rārōs mīlitēs nē ex oppidō animadverterentur, ex māiōribus castrīs in minōra trādūcit lēgātīsque, quōs singulīs legiōnibus praefēcerat, quid fierī velit, ostendit: imprīmīs monet, ut contineant mīlitēs, nē studiō pūgnandī aut spē praedae longius prōgrediantur; quid inīquitās locī habeat incommodī prōpōnit: hōc ūnā celeritāte posse vītārī; occāsiōnis esse rem, nōn proeliī Hīs rēbus expositīs sīgnum dat et ab dextrā parte aliō ascensū eōdem tempore Aeduōs mittit.

The Romans capture the Gallic camp outside the walls.

46. Oppidī mūrus ā plānicie atque initiō as censū rēctā regiōne, sī nūllus amfrāctus intercēderet, MCC passūs aberat: quidquid hūc circuitūs

ad molliendum clīvum accesserat, id spatium itineris augēbat. A mediō ferē colle in longitūdinem, ut nātūra mōntis ferēbat, ex grandibus saxīs sex pedum mūrum, quī nostrōrum impetum tardāret, praedūxerant Gallī atque īnferiōre omnī spatiō vacuō relīctō superiōrem partem collis usque ad mūrum oppidī dēnsissimīs castrīs complēverant. Mīlitēs datō sīgnō celeriter ad mūnītiōnem perveniunt eamque trānsgressī trīnīs castrīs potiuntur; āc tanta fuit in castrīs capiendīs celeritās, ut Teutomatus, rēx Nitiobrogum, subitō in tabernāculō oppressus, ut merīdiē conquiēverat, superiōre corporis parte nūdā, vulnerātō equō vix sē ex manibus praedantium mīlitum ēriperet.

Caesar restrains his soldiers who are eager to follow up their advantage.

47. Cōnsecūtus id, quod animō prōposuerat, Caesar receptuī canī iussit, legiōnisque decimae, quācum erat, continuō sīgna cōnstituit. At reliquārum legiōnum mīlitēs nōn exaudītō sonō tubae, quod satis māgna vallēs intercēdēbat, tamen ā tribūnīs mīlitum lēgātīsque, ut erat ā Caesare praeceptum, retinēbantur. Sed ēlātī spē celeris vīctōriae et hostium fugā et superiōrum temporum secundīs proeliīs nihil adeō arduum sibi esse exīstimāvērunt, quod nōn virtūte cōnsequī possent, neque fīnem prius sequendī fēcērunt, quam mūrō oppidī portīsque appropīnquārunt. Tum vērō ex omnibus urbis partibus ortō clāmōre quī longius aberant repentīnō tumultū perterritī, cum hostem intrā portās esse existimārent sēsē ex oppidō ēiēcērunt. Matrēsfamiliae dē mūrō vestem argentumque iactābant et pectore nūdō prōminentēs passīs manibus obtestābantur Rōmānōs, ut sibi parcerent neu, sīcut Avaricī fēcissent, nē ā mulieribus quidem atque īnfantibus abstinērent: nōnnūllae dē mūrīs per manūs dēmīssae sēsē mīlitibus trādēbant. L. Fabius, centuriō legiōnis VIII, quem inter suōs eō diē dīxisse

cōnstābat, excitārī sē Avaricēnsibus praemiīs neque commīsūrum ut prius quisquam mūrum ascenderet, trēs suōs nactus manipulārēs atque ab iīs sublevātus mūrum ascendit; hōs ipse rūrsus singulōs exceptāns in mūrum extulit.

The Gauls recieve reinforcements.

48. Interim iī, quī ad alteram partem oppidī, ut suprā dēmōnstrāvimus, mūnītiōnis causā convēnerant, prīmō exaudītō clāmōre, inde etiam crēbrīs nūntiīs incitātī, oppidum ā Rōmānīs tenērī, praemīssīs equitibus māgnō cursū eō contendērunt. Eōrum ut quisque prīmus vēnerat, sub mūrō cōnsistēbat suōrumque pūgnantium numerum augēbat. Quōrum cum māgna multitūdō convēnisset, mātrēsfamiliae quae paulō ante Rōmānīs dē mūrō manūs tendēbant, suōs obtestārī et mōre Gallicō passum capillum ostentāre līberōsque in cōnspectum prōferre coepērunt. Erat Rōmānīs nec locō nec numerō aequa contentiō; simul et cursū et spatiō pūgnae dēfatīgātī nōn facile recentēs atque integrōs sustinēbant.

Caesar changes position and stations reserves.

49. Caesar cum inīquō locō pūgnārī hostiumque augērī cōpiās vidēret, praemetuēns suīs ad T. Sextium lēgātum, quem minōribus castrīs praesidiō relīquerat, mīsit, ut cohortēs ex castrīs celeriter ēdūceret et sub īnfimō colle ā dextrō latere hostium cōnstitueret, ut, sī nostrōs locō depulsōs vīdisset, quō minus līberē hostēs īnsequerentur, terrēret. Ipse paulum ex eō locō cum legiōne prōgressus, ubi cōnstiterat, ēventum pūgnae exspectābat.

Panic caused by the arrival of the Aeduans.

50. Cum ācerrimē comminus pūgnārētur, hostēs locō et numerō, nostrī virtūte cōnfīderent, subitō sunt Aeduī vīsī ā latere nostrīs apertō, quōs Caesar ab dextrā parte aliō ascensū manūs distinendae causā mīserat. Hī similitūdine armōrum vehementer nostrōs perterruērunt, āc tametsī dextrīs umerīs exsertīs animadvertēbantur, quod

īnsīgne pācātōrum esse cōnsuerat, tamen id ipsum suī fallendī causā mīlitēs ab hostibus factum exīstimābant. Eōdem tempore L. Fabius centuriō quīque ūnā mūrum ascenderant circumventī atque interfectī mūrō praecipitābantur. M. Petronius, ēiusdem legiōnis centuriō, cum portās excīdere cōnātus esset, ā multitūdine oppressus āc sibi dēspērāns multīs iam vulneribus acceptīs manipulāribus suīs, quī illum secūtī erant: 'Quoniam,' inquit, 'mē ūnā vōbīscum servāre nōn possum, vestrae quidem certē vītae prōspiciam, quōs cupiditāte glōriae adductus in perīculum dēdūxī. Vōs datā facultāte vōbīs cōnsulite.' Simul in mediōs hostēs irrupit duōbusque interfectīs reliquōs ā portā paulum submōvit. Cōnantibus auxiliārī suīs: 'Frūstrā,' inquit, 'meae vītae subvenīre cōnāminī, quem iam sanguis vīrēsque dēficiunt. Proinde abīte, dum est facultās, vōsque ad legiōnem recipite.' Ita pūgnāns post paulum concidit āc suīs salūtī fuit.

Exploit of Petronius.

51. Nostrī, cum undique premerentur, XLVI centuriōnibus āmīssīs dēiectī sunt locō. Sed intolerantius Gallōs īnsequentēs legiō decima tardāvit, quae prō subsidiō paulō aequiōre locō cōnstiterat. Hanc rūrsus XIII legiōnis cohortēs excēpērunt, quae ex castrīs minōribus ēductae cum T. Sextiō lēgātō cēperant locum superiōrem. Legiōnēs, ubi prīmum plāniciem attigērunt, īnfestīs contrā hostēs sīgnīs cōnstitērunt. Vercingetorix ab rādīcibus collis suōs intrā mūnītiōnēs redūxit. Eō diē mīlitēs sunt paulō minus septingentī dēsīderātī.

The Romans retire with loss.

52. Posterō diē Caesar contiōne advocātā temeritātem cupiditātemque mīlitum reprehendit, quod sibi ipsī iūdicāvissent, quō prōcēdendum aut quid agendum vidērētur, neque sīgnō recipiendī datō cōnstitissent neque ā tribūnīs mīlitum lēgātīsque retinērī

Caesar reproaches his soldiers for rashness and praises their valor.

potuissent. Exposuit, quid inīquitās locī posset, quod ipse ad Avaricum sēnsisset, cum sine duce et sine equitātū dēprehēnsīs hostibus explōrātam vīctōriam dīmīsisset, nē parvum modo dētrīmentum in contentiōne propter inīquitātem locī accideret. Quantō opere eōrum animī māgnitūdinem admīrārētur, quōs nōn castrōrum mūnītiōnēs, nōn altitūdō montis, nōn mūrus oppidī tardāre potuisset, tantō opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plūs sē quam imperātōrem dē vīctōriā atque exitū rērum sentīre exīstimārent; nec minus sē ab mīlite modestiam et continentiam quam virtūtem atque animī māgnitūdinem dēsīderāre.

The Gauls decline to fight. Caesar retires among the Aedui.

53. Hāc habitā contiōne et ad extrēmam ōrātiōnem cōnfīrmātīs mīlitibus, nē ob hanc causam animō permovērentur neu, quod incommodum inīquitās locī attulisset, id virtūtī hostium tribuerent, eadem dē profectiōne cōgitāns, quae ante senserat, legiōnēs ex castrīs ēdūxit aciemque idōneō locō cōnstituit. Cum Vercingetorix nihilō magis in aequum locum dēscenderet, levī factō equestrī proeliō atque eō secundō in castra exercitum redūxit. Cum hōc idem posterō diē fēcisset, satis ad Gallicam ostentātiōnem minuendam mīlitumque animōs cōnfīrmandōs factum exīstimāns in Aeduōs mōvit castra. Nē tum quidem īnsecūtīs hostibus tertiō diē ad flūmen Elaver pervenit; pōntem reficit eōque exercitum trādūxit.

He seeks a renewal of their allegiance.

54. Ibi ā Viridomarō atque Eporedorige Aeduīs appellātus discit cum omnī equitātū Litavicum ad sollicitandōs Aeduōs profectum: opus esse ipsōs antecēdere ad cōnfīrmandum cīvitātem. Etsī multīs iam rēbus perfidiam Aeduōrum perspectam habēbat atque hōrum discessū mātūrārī dēfectiōnem cīvitātis exīstimābat, tamen eōs retinendōs nōn cōnstituit, nē aut īnferre iniūriam vidērētur

aut daret timōris aliquam suspiciōnem. Discēdentibus hīs breviter sua in Aeduōs merita exposuit, quōs et quam humilēs accēpisset, compulsōs in oppida, multātōs agrīs, omnibus ēreptīs cōpiīs, impositō stipendiō, obsidibus summā cum contumēliā extortīs, et quam in fōrtūnam quamque in amplitūdinem dēdūxisset, ut nōn sōlum in prīstinum statum redīssent, sed omnium temporum dīgnitātem et grātiam antecessisse vidērentur. Hīs datīs mandātīs eōs ab sē dīmīsit.

Noviodunum, the store house for the Romans, is destroyed by the Gauls.

55. Noviodūnum erat oppidum Aeduōrum ad rīpās Ligeris oportūnō locō positum. Hūc Caesar omnēs obsidēs Galliae, frūmentum, pecūniam pūblicam, suōrum atque exercitūs impedīmentōrum māgnam partem contulerat, hūc māgnum numerum equōrum hūius bellī causā in Italiā atque Hispāniā coēmptum mīserat. Eō cum Eporedorix Viridomarusque vēnissent et dē statū cīvitātis cōgnōvissent, Litaviccum Bibracte ab Aeduīs receptum, quod est oppidum apud eōs māximae auctōritātis, Convīctolitāvem magistratum māgnamque partem senātūs ad eum convēnisse, lēgātōs ad Vercingetorigem dē pāce et amīcitiā conciliandā pūblicē mīssōs, nōn praetermittendum tantum commodum exīstimāvērunt. Itaque interfectīs Noviodūnī custōdibus quīque eō negōtiandī causā convēnerant pecūniam atque equōs inter sē partītī sunt; obsidēs cīvitātum Bibracte ad magistrātum dēdūcendōs cūrāvērunt; oppidum, quod ā sē tenērī nōn posse iūdicābant, nē cui esset ūsuī Rōmānīs, incendērunt; frūmentī quod subitō potuērunt nāvibus āvēxērunt, reliquum flūmine atque incendiō corrupērunt Ipsī ex fīnitimīs regiōnibus cōpiās cōgere, praesidia custōdiāsque ad rīpās Ligeris dispōnere equitātumque omnibus locīs iniciendī timōris causā ostentāre coepērunt, sī ab rē frūmentāriā Rōmānōs exclūdere [aut adductōs inopiā ex provinciā

expellere] possent. Quam ad spem multum eōs adiuvābat, quod Liger ex nivibus crēvarat, ut omnīnō vadō nōn posse trānsīrī vidērētur.

Caesar crosses the Loire and goes to join Labienus

56. Quibus rēbus cōgnitīs Caesar mātūrandum sibi cēnsuit, sī esset in perficiendīs pōntibus perīclītandum, ut prius, quam essent māiōrēs eō coāctae cōpiae, dīmicāret. Nam nē commūtātō cōnsiliō iter in prōvinciam converteret, ut nēmō nōn tum quidem necessāriō faciendum existimābat, cum īnfāmia atque indīgnitās reī et oppositus mōns Cevenna viārumque difficultās impediēbat, tum māximē quod abiūnctō Labiēnō atque iīs legiōnibus, quās ūnā mīserat, vehementer timēbat. Itaque admodum māgnīs diurnīs nocturnīsque itineribus cōnfectīs contrā omnium opīniōnem ad Ligerem vēnit vadōque per equitēs inventō prō reī necessitāte oportūnō, ut brachia modo atque umerī ad sustinenda arma līberī ab aquā esse possent, dispositō equitātū, quī vim flūminis refringeret, atque hostibus prīmō aspectū perturbātīs incolumem exercitum trādūxit frūmentumque in agrīs et pecoris cōpiam nactus replētō hīs rēbus exercitū iter in Senonēs facere īnstituit.

Labienus marches on Lutetia (Paris). He is opposed by Camulogenus.

57. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labiēnus eō supplēmentō, quod nuper ex Italiā vēnerat, relīctō Agedincī, ut esset impedīmentīs praesidiō, cum quattuor legiōnibus Lutētiam proficīscitur. Id est oppidum Parisiōrum, quod positum est in īnsulā flūminis Sēquanae. Cūius adventū ab hostibus cōgnitō māgnae ex fīnitimīs cīvitātibus cōpiae convēnērunt. Summa imperiī trāditur Camulogēnō Aulercō, quī prope cōnfectus aetāte tamen propter singulārem scientiam reī mīlitāris ad eum est honōrem ēvēctus. Is cum animadvertisset perpetuam esse palūdem, quae īnfluerat in Sēquanam atque illum omnem locum

māgnoperē impedīret, hīc cōnsēdit nostrōsque trānsitū prohibēre īnstituit.

58. Labiēnus prīmō vīneās agere, crātibus atque aggere palūdem explēre atque iter mūnīre cōnābātur. Postquam id difficilius cōnfierī animum advertit, silentiō ē castrīs tertiā vigiliā ēgressus eōdem quō vēnerat itinere Metiosēdum pervēnit. Id est oppidum Senonum in īnsulā Sēquanae positum, ut paulō ante dē Lutētiā dīximus. Dēprēnsīs nāvibus circiter quīnquāgintā celeriterque coniūnctīs atque eō mīlitibus iniectīs et reī novitāte perterritīs oppidānīs, quōrum māgna pars erat ad bellum ēvocāta, sine contentiōne oppidō potītur. Refectō pōnte, quem superiōribus diēbus hostēs resciderant, exercitum trādūcit et secundō flūmine ad Lutētiam iter facere coepit. Hostēs rē cōgnitā ab iīs, quī Metiosēdō fūgerant, Lutētiam incendī pōntēsque ēius oppidī rescindī iubent; ipsī profectī ā palūde ad rīpās Sēquanae ē regiōne Lutētiae contrā Labiēnī castra cōnsīdunt.

Labienus captures Metiosedum. The Gauls burn Lutetia and march against him.

59. Iam Caesar ā Gergoviā discessisse audiēbātur, iam dē Aeduōrum dēfectiōne et secundō Galliae mōtū rumōrēs afferēbantur, Gallīque in colloquiīs interclūsum itinere et Ligere Caesarem inopiā frūmentī coāctum in prōvinciam contendisse cōnfīrmābant. Bellovacī autem dēfectiōne Aeduōrum cōgnitā, quī ante erant per sē īnfidēlēs, manūs cōgere atque apertē bellum parāre coepērunt. Tum Labiēnus tantā rērum commūtātiōne longē aliud sibi capiendum cōnsilium, atque anteā sēnserat, intellegēbat, neque iam. ut aliquid acquīreret proeliōque hostēs lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agedincum redūceret, cōgitābat. Namque alterā ex parte Bellovacī, quae cīvitās in Galliā māximam habet opīniōnem virtūtis, īnstābant, alteram Camulogēnus

Perplexity of Labienus.

parātō atque īnstrūctō exercitū tenēbat; tum legiōnēs ā praesidiō atque impedīmentīs interclūsās māximum flūmen distinēbat. Tantīs subitō difficultātibus obiectīs ab animī virtūte auxilium petendum vidēbat.

He divides his troops and withdraws. 60. Sub vesperum cōnsiliō convocātō cohortātus, ut ea, quae imperāsset, dīligenter industriēque administrārent, nāvēs, quās Metiosēdō dēdūxerat, singulās equitibus Rōmānīs attribuit et prīmā cōnfectā vigiliā quattuor mīlia passuum secundō flūmine silentiō prōgredī ibique sē exspectāre iubet. Quīnque cohortēs, quās minimē fīrmās ad dīmicandum esse exīstimābat, castrīs praesidiō relinquit; quīnque ēiusdem legiōnis reliquās dē mediā nocte cum omnibus impedīmentīs adversō flūmine māgnō tumultū proficīscī imperat. Conquīrit etiam lintrēs: hās māgnō sonitū rēmōrum incitātās in eandem partem mittit. Ipse post paulō silentiō ēgressus cum tribus legiōnibus eum locum petit, quō nāvēs appellī iusserat.

He crosses the Seine. The Gauls pursue. 61. Eō cum esset ventum, explōrātōrēs hostium, ut omnī flūminis parte erant dispositī, inopīnantēs, quod māgna subitō erat coorta tempestās, ab nostrīs opprimuntur; exercitus equitatusque equitibus Rōmānīs administrantibus, quōs eī negōtiō praefēcerat, celeriter trānsmittitur. Ūnō ferē tempore sub lūcem hostibus nūntiātur in castrīs Rōmānōrum praeter cōnsuētūdinem tumultuārī et māgnum īre āgmen adversō flūmine sonitumque rēmōrum in eādem parte exaudīrī et paulō īnfrā mīlitēs nāvibus trānsportārī. Quibus rēbus audītīs, quod exīstimābant tribus locīs trānsīre legiōnēs atque omnēs perturbātōs dēfectiōne Aeduōrum fugam parāre, suās quoque cōpiās in trēs partēs distribuērunt. Nam praesidiō ē regiōne castrōrum relīctō et parvā manū Metiosēdum versus mīssā, quae tantum prō-

grederētur, quantum nāvēs prōcessissent, reliquās cōpiās contrā Labiēnum dūxērunt.

Labienus defeats the Gauls and joins Caesar.

62. Prīmā luce et nostrī omnēs erant trānsportātī et hostium aciēs cernēbātur. Labiēnus mīlitēs cohortātus, ut suae prīstinae virtūtis et secundissimōrum proeliōrum retinērent memoriam atque ipsum Caesarem, cūius ductū saepenumerō hostēs superāssent, praesentem adesse exīstimārent, dat sīgnum proeliī. Prīmō concursū ā dextrō cornū, ubi septima legiō cōnstiterat, hostēs pelluntur atque in fugam cōniciuntur; ab sinistrō, quem locum duodecima legiō tenēbat, cum prīmī ōrdinēs hostium trānsfīxī pīlīs concidissent, tamen ācerrimē reliquī resistēbant, nec dabat suspiciōnem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogēnus suīs aderat atque eōs cohortābātur. Incertō etiam nunc exitū vīctōriae, cum septimae legiōnis tribūnīs esset nūntiātum, quae in sinistrō cornū gererentur, post tergum hostium legiōnem ostendērunt sīgnaque intulērunt. Nē eō quidem tempore quisquam locō cessit, sed circumventī omnēs interfectīque sunt. Eandem fōrtūnam tulit Camulogēnus. At iī, quī in praesidiō contrā castra Labienī erant relīctī, cum proelium commīssum audīssent, subsidiō suīs iērunt collemque cēpērunt, neque nostrōrum mīlitum vīctōrum impetum sustinēre potuērunt. Sīc cum suīs fugientibus permīxtī, quōs nōn sīlvae mōntēsque tēxērunt, ab equitātū sunt interfectī. Hōc negōtiō cōnfectō Labiēnus revertitur Agedincum, ubi impedīmenta tōtīus exercitūs relīcta erant; inde diē tertiō cum omnibus cōpiīs ad Caesarem pervēnit.

More tribes join the revolt. Dissapointment of the Aedui.

63. Dēfectiōne Aeduōrum cōgnitā bellum augētur. Legātiōnēs in omnēs partēs circummittuntur: quantum grātiā, auctōritāte, pecūniā valent, ad sollicitandās cīvitātēs nītuntur; nactī obsidēs

quōs Caesar apud eōs dēposuerat, hōrum suppliciō dubitantēs territant. Petunt ā Vercingetorige Aeduī, ut ad sē veniat ratiōnēsque bellī gerendī commūnicet. Rē impetrātā contendunt, ut ipsīs summa imperiī trādātur, et rē in contrōversiam dēductā tōtīus Galliae concilium Bibracte indīcitur. Conveniunt undique frequentēs. Multitūdinis suffrāgiīs rēs permittitur: ad ūnum omnēs Vercingetorigem probant imperātōrem. Ab hōc conciliō Rēmī, Lingonēs, Trēverī āfuērunt: illī, quod amīcitiam Rōmānōrum sequēbantur; Trēverī, quod aberant longius et ā Germānīs premēbantur, quae fuit causa, quārē tōtō abessent bellō et neutrīs auxilia mitterent. Māgnō dolōre Aeduī ferunt sē dēiectōs prīncipātū, queruntur fōrtūnae commūtātiōnem et Caesaris indulgentiam in sē requīrunt, neque tamen susceptō bellō suum cōnsilium ā reliquīs sēparāre audent. Invītī summae speī adulēscentēs, Eporedorix et Viridomarus, Vercingetorigī parent.

Plans of Vercingetorix.

64. Ipse imperat reliquīs cīvitātibus obsidēs diemque huic reī cōnstituit. Omnēs equitēs, quīndecim mīlia numerō, celeriter convenīre iubet: peditātū, quem anteā habuerat, sē fore contentum dīcit, neque fōrtūnam temptātūrum aut in aciē dīmicātūrum, sed, quoniam abundet equitātū, perfacile esse factū frūmentātiōnibus pābulātiōnibusque Rōmānōs prohibēre; aequō modo animō sua ipsī frūmenta corrumpant aedificiaque incendant, quā reī familiāris iactūrā perpetuum imperium lībertātemque sē cōnsequī videant. Hīs cōnstitūtīs rēbus Aeduīs Segusiāvīsque, quī sunt fīnitimī prōvinciae, decem mīlia peditum imperat; hūc addit equitēs octingentōs. Hīs praeficit frātrem Eporedorigis bellumque īnferrī Allobrogibus iubet. Alterā ex parte Gabalōs proximōsque pāgōs Arvernōrum in Helviōs, item Rutenōs Cadurcōsque ad fīnēs Volcārum Arecomicōrum dēpopulandōs mit-

tit. Nihilō minus clandestīnīs nūntiīs legātiōnibusque Allobrogas sollicitat, quōrum mentēs nōndum ab superiōre bellō resēdisse spērābat. Hōrum prīncipibus pecūniās, cīvitātī autem imperium tōtīus prōvinciae pollicētur.

Preparations of Caesar.

65. Ad hōs omnēs cāsūs prōvīsa erant praesidia cohortium duārum et vīgintī, quae ex ipsā coāctā prōvinciā ab L. Caesare lēgātō ad omnēs partēs oppōnēbantur. Helviī suā spōnte cum fīnitimīs proeliō congressī pelluntur et C. Valeriō Domnotaurō, Cabūrī fīliō, prīncipe cīvitātis, complūribusque aliīs interfectīs intrā oppida āc mūrōs compelluntur. Allobrogēs crēbrīs ad Rhodanum dispositīs praesidiīs māgnā cum cūrā et dīligentiā suōs fīnēs tuentur. Caesar, quod hostēs equitātū superiōrēs esse intellegēbat et interclūsīs omnibus itineribus nūllā rē ex prōvinciā atque Italiā sublevārī poterat, trāns Rhēnum in Germaniam mittit ad eās cīvitātēs, quās superiōribus annīs pācāverat, equitēsque ab hīs arcessit et levis armātūrae peditēs, quī inter eōs proeliārī cōnsuerant. Eōrum adventū, quod minus idōneīs equīs ūtēbantur, ā tribūnīs mīlitum reliquīsque equitibus Rōmānis atque ēvocātīs equōs sūmit Germānīsque distribuit.

Vercingetorix counsels an attack.

66. Intereā, dum haec geruntur, hostium cōpiae ex Arvernīs equitēsque, quī tōtī Galliae erant imperātī, conveniunt. Māgnō hōrum coāctō numerō, cum Caesar in Sēquanōs per extrēmōs Lingonum fīnēs iter faceret, quō facilius subsidium prōvinciae ferrī posset, circiter mīlia passuum decem ab Rōmānīs trīnīs castrīs Vercingetorix cōnsēdit convocātīsque ad concilium praefectīs equitum vēnisse tempus vīctōriae dēmōnstrat. Fugere in prōvinciam Rōmānōs Galliāque excēdere. Id sibi ad praesentem obtinendam lībertātem satis esse; ad reliquī temporis pācem atque ōtium parum prōficī: māiōribus enim coāctīs cōpiīs reversūrōs neque

fīnem bellandī factūrōs. Proinde in āgmine impedītōs adōrīrentur. Sī peditēs suīs auxilium ferant atque in eō morentur, iter facere nōn posse; sī, id quod magis futūrum cōnfīdat, relīctīs impedīmentīs suae salūtī cōnsulant, et ūsū rērum necessāriārum et dīgnitāte spoliātum īrī; nam dē equitibus hostium, quīn nēmō eōrum prōgredī modo extrā āgmen audeat, nē ipsōs quidem dēbēre dubitāre. Id quō māiōre faciant animō, cōpiās sē omnēs prō castrīs habitūrum et terrōrī hostibus futūrum. Conclāmant equitēs: sānctissimō iūreiūrandō cōnfīrmārī oportēre, nē tēctō recipiātur, nē ad līberōs, nē ad parentēs, ad uxōrem aditum habeat, quī nōn bis per āgmen hostium perequitāsset.

The Gauls are defeated with loss.

67. Probātā rē atque omnibus iūreiūrandō adāctīs posterō diē in trēs partēs distribūtō equitātū duae sē aciēs ā duōbus lateribus ostendunt, ūna ā prīmō āgmine iter impedīre coepīt. Quā rē nūntiātā Caesar suum quoque equitātum tripertītō dīvīsum contrā hostem īre iubet. Pūgnātur ūnā omnibus in partibus. Cōnsistit āgmen; impedīmenta intrā legiōnēs recipiuntur, Sī quā in parte nostrī labōrāre aut gravius premī vidēbantur, eō sīgna īnferrī Caesar aciemque cōnstituī iubēbat; quae rēs et hostēs ad īnsequendum tardābat et nostrōs spē auxiliī cōnfīrmābat. Tandem Germānī ab dextrō latere summum iugum nanctī hostēs locō dēpellunt: fugientēs usque ad flūmen, ubi Vercingetorix cum pedestribus cōpiīs cōnsēderat, persequuntur complūrēsque interficiunt. Quā rē animadversā reliquī, nē circumīrentur veritī, sē fugae mandant. Omnibus locīs fit caedēs. Trēs nōbilissimī Aeduī captī ad Caesarem perdūcuntur: Cotus, praefectus equitum, quī contrōversiam cum Convīctolitāvī proximīs comitiīs habuerat, et Cavarillus, quī post dēfectiōnem Litaviccī pedestribus cōpiīs praefuerat, et Eporedorix,

quō duce ante adventum Caesaris Aeduī cum Sēquanīs bellō contenderant.

They retire to Alesia. Caesar pursues and lays siege.

68. Fugātō omnī equitātū Vercingetorix cōpiās, ut prō castrīs collocāverat, redūxit prōtinusque Alesiam, quod est oppidum Mandūbiōrum, iter facere coepit celeriterque impedīmenta ex castrīs ēdūcī et sē subsequī iussit, Caesar impedīmentīs in proximum collem dēductīs duābus legiōnibus praesidiō relictīs secūtus, quantum diēī tempus est passum, circiter tribus mīlibus hostium ex novissimō āgmine interfectīs alterō diē ad Alesiam castra fēcit. Perspectō urbis sitū perterritīsque hostibus, quod equitātū, quā māximē parte exercitūs cōnfīdēbant, erant pulsī, adhortātus ad labōrem mīlitēs circumvāllāre īnstituit.

Situation and defences of Alesia.

69. Ipsum erat oppidum Alesia in colle summō admodum ēditō locō, ut nisi obsidiōne expūgnārī nōn posse vidērētur; cūius collis rādīcēs duo duābus ex partibus flūmina subluēbant. Ante id oppidum plāniciēs circiter mīlia passuum tria in longitūdinem patēbat; reliquīs ex omnibus partibus collēs mediocrī interiectō spatiō parī altitūdinis fastīgiō oppidum cingēbant. Sub mūrō quae pars collis ad orientem sōlem spectābat, hunc omnem locum cōpiae Gallōrum complēverant fossamque et māceriam sex in altitūdinem pedum praedūxerant. Eius mūnītiōnis, quae ab Rōmānīs īnstituēbātur, circuitus XI mīlia passuum tenēbat. Castra oportūnīs locīs erant posita ibique castella XXIII facta; quibus in castellīs interdiū statiōnēs pōnēbantur, nē qua subitō ēruptiō fieret: haec eadem noctū excubitōribus āc fīrmīs praesidiīs tenēbantur.

The Gauls are severely beaten in a cavalry contest.

70. Opere īnstitūtō fit equestre proelium in eā plāniciē, quam intermīssam collibus tria mīlia passuum in longitūdinem patēre suprā dēmōnstrāvimus.

Summā vī ab utrīsque contenditur. Labōrantibus nostrīs Caesar Germānōs submittit legiōnēsque prō castrīs cōnstituit, [nē qua subitō irruptiō ab hostium peditātū fiat]. Praesidiō legiōnum additō nostrīs animus augētur: hostēs in fugam coniectī sē ipsī multitūdine impediunt atque angustiōribus portīs relictīs coartantur. Germānī ācrius usque ad mūnītiōnēs sequuntur. Fit māgna caedēs: nōnnūllī relictīs equīs fossam trānsīre et māceriam trānscendere cōnantur. Paulum legiōnēs Caesar, quās prō vāllō cōnstituerat, prōmovērī iubet. Nōn minus, quī intrā mūnītiōnēs erant, perturbantur Gallī: venīrī ad sē cōnfestim existimantēs ad arma conclāmant: nōnnūllī perterritī in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portās claudī, nē castra nūdentur. Multīs interfectīs, complūribus equīs captīs Germānī sēsē recipiunt.

Vercingetorix dismisses his cavalry and orders a general levy of the Gauls.

71. Vercingetorix, priusquam mūnītiōnēs ā Rōmānīs perficiantur, cōnsilium capit, omnem ā sē equitātum noctū dīmittere. Discēdentibus mandat, ut suam quisque eōrum cīvitātem adeat omnēsque, quī per aetātem arma ferre possint, ad bellum cōgant. Sua in illōs merita prōpōnit obtestāturque, ut suae salūtis ratiōnem habeant neu sē optimē dē commūnī lībertāte meritum hostibus in cruciātum dēdant. Quod sī indīligentiōrēs fuerint, mīlia hominum dēlēcta LXXX ūnā sēcum interitūra dēmōnstrat. Ratiōne initā sē exiguē diērum XXX habēre frūmentum, sed paulō etiam longius tolerāre posse parcendō. Hīs datīs mandātīs, quā erat nostrum opus intermissum, secundā vigiliā silentiō equitātum mittit. Frūmentum omne ad sē referrī iubet: capitis poenam iīs, quī nōn paruerint, cōnstituit: pecus, cūius māgna erat cōpia ā Mandūbiīs compulsa, virītim distribuit: frūmentum parcē et paulātim mētīrī īnstituit. Cōpiās omnēs, quās prō oppidō collocāverat, in oppi-

dum recēpit. Hīs ratiōnibus auxilia Galliae exspectāre et bellum parat administrāre.

Caesar's works of investment.

72. Quibus rēbus cōgnitīs ex perfugīs et captīvīs Caesar haec genera mūnītiōnis īnstituit. Fossam pedum vīgintī dērēctīs lateribus dūxit, ut eius fossae solum tantundem pateret, quantum summae fossae labra distārent, reliquās omnēs mūnītiōnēs ab eā fossā pedēs CCCC redūxit, id hōc cōnsiliō, quoniam tantum esset necessāriō spatium complexus, nec facile tōtum opus corōnā mīlitum cingerētur, nē dē imprōvīsō aut noctū ad mūnītiōnēs hostium multitūdō advolāret, aut interdiū tēla in nostrōs operī dēstinātōs cōnicere possent. Hōc intermīssō spatiō duās fossās XV pedēs lātās, eādem altitūdine perdūxit, quārum interiōrem campestribus āc dēmīssīs locīs aqua ex flūmine dērīvāta complēvit. Post eās aggerem āc vāllum XII pedum exstrūxit. Huic lōrīcam pinnāsque adiēcit, grandibus cervīs ēminentibus ad commīssūrās pluteōrum atque aggeris, quī ascēnsum hostium tardārent, et turrēs tōtō opere circumdedit, quae pedēs LXXX inter sē distārent.

His works of defence.

73. Erat eōdem tempore et māteriārī et frūmentārī et tantās mūnītiōnēs fierī necesse dēminūtīs nostrīs cōpiīs, quae longius ā castrīs prōgrediēbantur: āc nōnnumquam opera nostra Gallī temptāre atque ēruptiōnem ex oppidō plūribus portīs summā vī facere cōnābantur. Quārē ad haec rūrsus opera addendum Caesar putāvit, quō minōre numerō mīlitum mūnītiōnēs dēfendī possent. Itaque truncīs arbōrum admodum fīrmīs rāmīs abscīsīs atque hōrum dēlībrātīs āc praeacūtīs cacūminibus perpetuae fossae quīnōs pedēs altae dūcēbantur. Hūc illī stīpitēs dēmīssī et ab īnfimō revinctī, nē revellī possent, ab rāmīs ēminēbant. Quīnī erant ōrdinēs coniūnctī inter sē atque implicātī; quō quī intrāve-

rant, sē ipsī acūtissimīs vāllīs induēbant. Hōs cippōs appellābant. Ante hōs oblīquīs ōrdinibus in quīncuncem dispositīs scrobēs trium in altitūdinem pedum fodiēbantur paulātim angustiōre ad īnfimum fastīgiō. Hūc teretēs stīpitēs feminis crassitūdine ab summō praeacūtī et praeūstī dēmittēbantur ita, ut nōn amplius digitīs quattuor ex terrā ēminērent; simul cōnfīrmandī et stabiliendī causā singulī ab īnfimō solō pedēs terrā exculcābantur, reliqua pars scrobis ad occultandās īnsidiās vīminibus āc virgultīs integēbātur. Hūius generis octōnī ōrdinēs ductī ternōs inter sē pedēs distābant. Id ex similitūdine flōris līlium appellābant. Ante haec tāleae pedem longae ferreīs hamīs īnfīxīs tōtae in terram infodiēbantur mediocribusque intermīssīs spatiīs omnibus locīs disserēbantur; quōs stimulōs nōminābant.

Extent of the works of investment.

74. Hīs rēbus perfectīs regiōnēs secūtus quam potuit aequissimās prō locī nātūrā XIV mīlia passuum complexus parēs ēiusdem generis mūnītiōnēs, dīversās ab hīs, contrā exteriōrem hostem perfēcit, ut nē māgnā quidem multitūdine, sī ita accidat, [ēius discessū] mūnītiōnum praesidia circumfundī possent, āc nē cum perīculō ex castrīs ēgredī cōgātur, diērum XXX pābulum frūmentumque habēre omnēs convēctum iubet.

A contingent imposed on each Gallic tribe for the relief of Alesia.

75. Dum haec ad Alesiam geruntur, Gallī conciliō prīncipum indictō nōn omnēs eōs, quī arma ferre possent, ut cēnsuit Vercingetorix, convocandōs statuunt, sed certum numerum cuique cīvitātī imperandum, nē tantā multitūdine cōnfūsā nec moderārī nec discernere suōs nec frūmentandī ratiōnem habēre possent. Imperant Aeduīs atque eōrum clientibus, Segusiāvīs, Ambivaretīs, Aulercīs Brannovīcibus, Brannōviīs, mīlia XXXV; parem numerum Arvernīs adiūnctīs Eleutetīs, Cadurcīs, Gabalīs, Vel-

lavīs, quī sub imperiō Arvernōrum esse cōnsuērunt; Sēquanīs, Senonibus, Biturigibus, Santonīs, Rutenīs Carnūtibus duodēna mīlia; Bellovacis x; octōna Pictonibus et Turonīs et Parisiīs et Helvētiīs; Ambiānīs, Mediomātricīs, Petrocoriīs, Nerviīs, Morinīs, Nitiobrogibus quīna mīlia; Aulercīs Cenomānīs totidem; Atrebatibus iv; Veliocassīs totidem; Lemovīcibus et Aulercīs Eburovīcibus terna; Rauricīs et Bōiīs bīna; xxx ūniversīs cīvitātibus, quae Oceanum attingunt quaeque eōrum cōnsuētūdine Aremoricae appellantur, quō sunt in numerō Coriosolītēs, Redonēs, Ambibariī, Caletēs, Osismī, Lexoviī, Venellī. Ex hīs Bellovacī suum numerum nōn complēvērunt, quod sē suō nōmine atque arbitriō cum Rōmānīs bellum gestūrōs dīcerent neque cūiusquam imperiō obtemperātūrōs; rogātī tamen ab Commiō prō ēius hospitiō duo mīlia ūnā mīsērunt.

The Gallic relief army, under Commius, sets out for Alesia.

76. Hūius operā Commiī, ut anteā dēmōnstrāvimus, fidēlī atque ūtilī superiōribus annīs erat ūsus in Britanniā Caesar; quibus ille prō meritīs cīvitātem ēius immūnem esse iusserat, iūra lēgēsque reddiderat atque ipsī Morinōs attribuerat. Tamen tanta ūniversae Galliae cōnsensiō fuit lībertātis vindicandae et prīstinae bellī laudis recuperandae, ut neque beneficiīs neque amīcitiae memorā movērentur, omnēsque et animō et opibus in id bellum incumberent. Coāctīs equitum viii mīlibus et peditum circiter ccl haec in Aeduōrum fīnibus recēnsēbantur, numerusque inībātur, praefectī cōnstituēbantur. Commiō Atrebatī, Viridomarō et Eporedorigī Aeduīs, Vercassivellaunō Arvernō, cōnsobrīnō Vercingetorigis, summa imperiī trāditur. Hīs dēlēctī ex cīvitātibus attribuuntur, quōrum cōnsiliō bellum administrārētur. Omnēs alacrēs et fīdūciae plēnī ad Alesiam proficīscuntur, neque erat omnium quisquam, quī

aspectum modo tantae multitūdinis sustinērī posse arbitrārētur, praesertim ancipitī proeliō, cum ex oppidō ēruptiōne pūgnārētur, forīs tantae cōpiae equitātūs peditātūsque cernerentur.

Council of the Gauls in Alesia. Desperate measures proposed by Critognatus.

77. At iī, quī Alesiae obsidēbantur, praeteritā diē, quā auxilia suōrum exspectāverant, consūmptō omnī frūmentō, īnsciī quid in Aeduīs gererētur, conciliō convocātō dē exitū suarum fōrtūnārum cōnsultābant. Ac variīs dictīs sententiīs, quārum pars dēditiōnem, pars, dum vīrēs suppeterent, ēruptiōnem cēnsēbat, nōn praetereunda ōrātiō Critōgnātī vidētur propter ēius singulārem et nefāriam crūdēlitātem. Hīc summō in Arvernīs ortus locō et māgnae habitus auctōritātis: 'Nihil', inquit, 'dē eōrum sententiā dictūrus sum, quī turpissimam servitūtem dēditiōnis nōmine appellant, neque hōs habendōs cīvium locō neque ad cōnsilium adhibendōs cēnseō. Cum hīs mihi rēs sit, quī ēruptiōnem probant; quōrum in cōnsiliō omnium vestrum cōnsēnsū prīstinae residēre virtūtis memoria vidētur. Animī est ista mollitia, non virtūs, paulisper inopiam ferre nōn posse. Quī sē ūltrō mortī offerant, facilius reperiuntur, quam quī dolōrem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probārem (tantum apud mē dīgnitās potest), sī nūllam praeterquam vītae nostrae iactūram fierī vidērem: sed in cōnsiliō capiendō omnem Galliam respiciāmus, quam ad nostrum auxilium concitāvimus. Quid hominum mīlibus LXXX ūnō locō interfectīs propīnquīs cōnsanguineīsque nostrīs animī fore exīstimātis, sī paene in ipsīs cadāveribus proeliō dēcertāre cōgentur? Nōlīte hōs vestrō auxiliō exspoliāre, quī vestrae salūtis causā suum perīculum neglēxērunt, nec stultitiā āc temeritāte vestrā aut animī imbecillitāte omnem Galliam prōsternere et perpetuae servitūtī subicere. An,

quod ad diem nōn vēnērunt, dē eōrum fidē cōnstantiāque dubitātis? Quid ergō? Rōmānōs in illīs ūlteriōribus mūnītiōnibus animīne causā cotīdiē exercērī putātis? Sī illōrum nūntiīs cōnfīrmārī nōn potestis omnī aditū praesaeptō, hīs ūtiminī testibus appropīnquāre eōrum adventum; cūius reī timōre exterritī diem noctemque in opere versantur. Quid ergō meī cōnsiliī est? Facere, quod nostrī māiōrēs nequāquam parī bellō Cimbrōrum Teutonumque fēcērunt; quī in oppida compulsī āc similī inopiā subāctī eōrum corporibus, quī aetāte ad bellum īnūtilēs vidēbantur, vītam tolerāvērunt neque sē hostibus trādidērunt. Cūius reī sī exemplum nōn haberēmus, tamen lībertātis causā īnstituī et posterīs prōdī pulcherrimum iūdicārem. Nam quid illī simile bellō fuit? Dēpopulātā Galliā Cimbrī māgnāque illātā calamitāte fīnibus quidem nostrīs aliquandō excessērunt atque aliās terrās petiērunt; iūra, lēgēs, agrōs, lībertātem nōbīs relīquērunt. Rōmānī vērō quid petunt aliud aut quid volunt, nisi invidiā adductī, quōs fāmā nōbilēs potentēsque bellō cōgnōvērunt, hōrum in agrīs cīvitātibusque cōnsīdere atque hīs aeternam iniungere servitūtem? Neque enim unquam aliā condiciōne bella gessērunt. Quod sī ea, quae in longīnquīs nātiōnibus geruntur, īgnōrātis, respicite fīnitimam Galliam, quae in prōvinciam redācta, iūre et lēgibus commūtātīs secūribus subiecta perpetuā premitur servitūte'.

Non-combatants vainly endeavor to leave Alesia.

78. Sententiīs dictīs cōnstituunt, ut iī, quī valetūdine aut aetāte inūtilēs sint bellō, oppidō excēdant, atque omnia prius experiantur, quam ad Critōgnātī sententiam dēscendant: illō tamen potius ūtendūm cōnsiliō, sī rēs cōgat atque auxilia morentur, quam aut dēditiōnis aut pācis subeundam condiciōnem. Māndūbiī, quī eōs oppidō recēperant, cum līberīs atque uxōribus exīre

cōguntur. Hī cum ad mūnītiōnēs Rōmānōrum accessissent, flentēs omnibus precibus ōrābant, ut sē in servitūtem receptōs cibō iuvārent. At Caesar dispositīs in vāllō custōdiīs recipī prohibēbat.

Arrival of the Gallic allies under Commius.

79. Intereā Commius reliquīque ducēs, quibus summa imperiī permīssa erat, cum omnibus cōpiīs ad Alesiam perveniunt et colle exteriōre occupātō nōn longius mīlle passibus ab nostrīs mūntiōnibus cōnsīdunt. Posterō diē equitātū ex castrīs ēductō omnem eam plāniciem, quam in longitūdinem tria mīlia passuum patēre dēmōnstrāvimus, complent pedestrēsque cōpiās paulum ab eō locō abditās in locīs superiōribus cōnstituunt. Erat ex oppidō Alesiā dēspectus in campum. Concurrunt hīs auxiliīs vīsīs; fit grātulātiō inter eōs atque omnium animī ad laetitiam excitantur. Itaque prōductīs cōpiīs ante oppidum cōnsīdunt et proximam fossam crātibus integunt atque aggere explent sēque ad ēruptiōnem atque omnēs cāsūs comparant.

The German cavalry win victory for the Romans. The Gauls retire within Alesia.

80. Caesar omnī exercitū ad utramque partem mūnītiōnum dispositō, ut, sī ūsus veniat, suum quisque locum teneat et nōverit, equitātum ex castrīs ēdūcī et proelium committī iubet. Erat ex omnibus castrīs, quae summum undique iugum tenēbant, dēspectus, atque omnēs mīlitēs intentī pūgnae prōventum exspectābant. Gallī inter equitēs rārōs sagittāriōs expedītōsque levis armātūrae interiēcerant, quī suīs cēdentibus auxiliō succurrerent et nostrōrum equitum impetūs sustinērent. Ab his complūrēs dē imprōvīsō vulnerātī proeliō excēdēbant. Cum suōs pugnā superiōrēs esse Gallī cōnfīderent et nostrōs multitūdine premī vidērent, ex omnibus partibus et iī, quī mūnītiōnibus continēbantur, et hī, quī ad auxilium convēnerant, clāmōre et ululātū suōrum animōs

cōnfīrmābant. Quod in cōnspectū omnium rēs gerēbātur neque rēctē āc turpiter factum celārī poterat, utrōsque et laudis cupiditās et timor īgnōminiae ad virtūtem excitābat. Cum ā merīdiē prope ad sōlis occāsum dubiā vīctōriā pūgnārētur, Germānī ūnā in parte cōnfertīs turmīs in hostēs impetum fēcērunt eōsque propulērunt; quibus in fugam cōniectīs sagittāriī circumventī interfectīque sunt. Item ex reliquīs partibus nostrī cēdentēs usque ad castra īnsecūtī suī colligendī facultātem nōn dedērunt. At iī, quī ab Alesiā prōcesserant, maestī, prope vīctōriā dēspērātā sē in oppidum recēpērunt.

United attack upon the Roman works by the Gauls within Alesia, and under Commius.

81. Unō diē intermīssō Gallī atque hōc spatiō māgnō crātium, scālārum, harpagōnum numerō effectō mediā nocte silentiō ex castrīs ēgressī ad campestrēs mūnītiōnēs accēdunt. Subitō clāmōre sublātō, quā sīgnificātiōne quī in oppidō obsīdēbantur dē suō adventū cōgnōscere possent, crātēs prōicere, fundīs, sagittīs, lapidibus nostrōs dē vāllō prōturbāre reliquaque, quae ad oppūgnātiōnem pertinent, parant administrāre. Eōdem tempore clāmōre exaudītō dat tubā sīgnum suīs Vercingetorix atque ex oppidō ēdūcit. Nostrī, ut superiōribus diēbus suus cuique erat locus attribūtus, ad mūnītiōnēs accēdunt; fundīs lībrīlibus sudibusque, quas in opere disposuerant, āc glandibus Gallōs prōterrent. Prōspectū tenēbrīs adēmptō multa utrimque vulnera accipiuntur. Complūra tormentīs tēla cōniciuntur. At M. Antōnius et C. Trebōnius lēgātī, quibus hae partēs ad dēfendendum obvēnerant, quā ex parte nostrōs premī intellēxerant, hīs auxiliō ex ūlterioribus castellīs dēductōs submittēbant.

Their repulse and retreat.

82. Dum longius ab mūnītiōne aberant Gallī, plūs multitūdine tēlōrum proficiēbant: posteāquam propius

successērunt, aut sē stimulīs inopīnantēs induēbant aut in scrobēs dēlātī trānsfodiēbantur aut ex vāllō āc turribus trāiectī pīlīs mūrālibus interībant. Multīs undique vulneribus acceptīs nūllā mūnītiōne perruptā, cum lūx appeteret, veritī, nē ab latere apertō ex superiōribus castrīs ēruptiōne circumvenīrentur, sē ad suōs recēpērunt. At interiōrēs, dum ea, quae ā Vercingetorige ad ēruptiōnem praeparāta erant, prōferunt, priōrēs fossās explent, diūtius in hīs rēbus administrandīs morātī prius suōs discessisse cōgnōvērunt, quam mūnītiōnibus appropīnquārent. Ita rē īnfectā in oppidum revertērunt.

The relief army tries to force Caesar's lines on the north.

83. Bis māgnō cum dētrīmentō repulsī Gallī, quid agant, cōnsulunt: locōrum perītōs adhibent: ex hīs superiōrum castrōrum sitūs mūnītiōnēsque cōgnōscunt. Erat ā septentriōnibus collis, quem propter māgnitūdinem circuitūs opere circumplectī nōn potuerant nostrī: necessāriō paene inīquō locō et lēniter dēclīvī castra fēcerant. Haec C. Antistius Rēgīnus et C. Canīnius Rebilus lēgātī cum duābus legiōnibus obtinēbant. Cōgnitīs per explōrātōrēs regiōnibus ducēs hostium LX mīlia ex omnī numerō dēligunt eārum cīvitātum, quae māximam virtūtis opīniōnem habēbant; quid quōque pactō agī placeat, occultē inter sē cōnstituunt, adeundī tempus dēfīniunt, cum merīdiēs esse videātur. Hīs cōpiīs Vercassivellaunum Arvernum, ūnum ex quattuor ducibus, propīnquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille ex castrīs prīmā vigiliā ēgressus prope cōnfectō sub lucem itinere post mōntem sē occultāvit mīlitēsque ex nocturnō labōre sēsē reficere iussit. Cum iam merīdiēs appropīnquāre vidērētur, ad ea castra, quae suprā dēmōnstrāvimus, contendit; eōdemque tempore equitātus ad campestrēs mūnītiōnēs accēdere et reliquae cōpiae prō castrīs sēsē ostendere coepērunt.

Vercingetorix joins in the attack. Straits of the Romans.

84. Vercingetorix ex arce Alesiae suōs cōnspicātus ex oppidō ēgreditur; crātīs, longuriōs, mūsculōs, falcēs reliquaque, quae ēruptiōnis causā parāverat, prōfert. Pūgnātur ūnō tempore omnibus locīs, atque omnia temptantur: quae minimē vīsa pars fīrma est, hūc concurritur. Rōmānōrum manus tantīs mūnītiōnibus distinētur nec facile plūribus locīs occurrit. Multum ad terrendōs nostrōs valet clāmor, quī post tergum pūgnantibus exstitit, quod suum perīculum in aliēnā vident virtūte cōnstāre: omnia enim plērumque, quae absunt, vehementius hominum mentēs perturbant.

Valorous fighting of both armies.

85. Caesar idōneum locum nactus, quid quāque in parte gerātur, cōgnōscit; labōrantibus submittit. Utrīsque ad animum occurrit, ūnum esse illud tempus, quō māximē contendī conveniat: Gallī, nisi perfrēgerint mūnītiōnēs, dē omnī salūte dēspērant; Rōmānī, sī rem obtinuerint, fīnem labōrum omnium exspectant. Māximē ad superiōrēs mūnītiōnēs labōrātur, quō Vercassivellaunum mīssum dēmōnstrāvimus. Inīquum locī ad dēclīvitātem fastīgium māgnum habet mōmentum. Aliī tēla cōniciunt, aliī testūdine factā subeunt; dēfatīgātīs in vicem integrī succēdunt. Agger ab ūniversīs in mūnītiōnem cōniectus et ascēnsum dat Gallīs et ea, quae in terrā occultāverant Rōmānī, contegit; nec iam arma nostrīs nec vīrēs suppetunt.

Caesar rallies his troops.

86. Hīs rēbus cōgnitīs Caesar Labiēnum cum cohortibus sex subsidiō labōrantibus mittit: imperat, sī sustinēre nōn possit, dēductīs cohortibus ēruptiōne pūgnet: id nisi necessāriō nē faciat. Ipse adit reliquōs, cohortātur, nē labōrī succumbant; omnium superiōrum dīmicātiōnum fructum in eō diē atque hōrā docet cōnsistere. Interiōrēs dēspērātīs campestribus locīs propter māgnitūdinem mūnītiōnum

loca praerupta exscēnsū temptant: hūc ea, quae parāverant, cōnferunt. Multitūdine tēlōrum ex turribus prōpūgnantēs dēturbant, aggere et crātibus fossās explent, falcibus vāllum āc lōrīcam rescindunt

His conduct of the battle.

87. Mittit prīmō Brūtum adulēscentem cum cohortibus Caesar, post cum aliīs C. Fabium lēgātum; postrēmō ipse, cum vehementius pūgnārētur, integrōs subsidiō addūcit. Restitūtō proeliō āc repulsīs hostibus eō, quō Labiēnum mīserat, contendit; cohortēs quattuor ex proximō castellō dēdūcit, equitum partem sē sequī, partem circumīre exteriōrēs mūnītiōnēs et ab tergō hostēs adorīrī iubet. Labiēnus, postquam neque aggerēs neque fossae vim hostium sustinēre poterant, coāctīs ūnā XL cohortibus, quās ex proximīs praesidiīs dēductās fōrs obtulit, Caesarem per nūntiōs facit certiōrem, quid faciendum exīstimet. Accelerat Caesar, ut proeliō intersit.

Utter defeat of the Gauls. They retire within Alesia and to their homes.

88. Eius adventū ex colōre vestītūs cōgnitō, quō īnsīgnī in proeliīs ūtī cōnsuerat, turmīsque equitum et cohortibus vīsīs, quās sē sequī iusserat ut dē locīs superiōribus haec dēclīvia et dēvēxa cernēbantur hostēs proelium committunt. Utrimque clāmōre sublātō excipit rūrsus ex vāllō atque omnibus mūnītiōnibus clāmor Nostrī omīssīs pīlīs gladiīs rem gerunt. Repentē post tergum equitātus cernitur; cohortēs aliae appropīnquant. Hostēs terga vertunt; fugientibus equitēs occurrunt. Fit māgna caedēs. Sedūlius, dūx et prīnceps Lemovīcum, occīditur. Vercassivellaunus Arvernus vīvus in fugā comprehenditur; sīgna mīlitāria LXXIV ad Caesarem referuntur: paucī ex tantō numerō sē incolumēs in castra recipiunt. Cōnspicātī ex oppidō caedem et fugam suōrum dēspērātā salūte cōpiās ā mūnītiōnibus redūcunt. Fit prōtinus hāc rē audītā ex castris Gallōrum fuga. Quod nisi crēbrīs subsidiīs āc tōtīus diēī

labōre mīlitēs essent dēfessī, omnēs hostium cōpiae dēlērī potuissent. Dē mediā nocte mīssus equitātus novissimum āgmen cōnsequitur: māgnus numerus capitur atque interficitur; reliquī ex fugā in cīvitātēs discēdunt.

Capitulation of Vercingetorix and the Gauls.

89. Posterō diē Vercingetorix conciliō convocātō id bellum sē suscēpisse nōn suārum necessitātum, sed commūnis lībertātis causā dēmōnstrat, et quoniam sit fōrtūnae cēdendum, ad utramque rem sē illīs offerre, seu morte suā Rōmānīs satisfacere seu vīvum trādere velint. Mittuntur dē hīs rēbus ad Caesarem lēgātī. Iubet arma trādī, prīncipēs prōdūcī. Ipse in mūnītiōne prō castrīs cōnsēdit: eō ducēs prōdūcuntur; Vercingetorix dēditur, arma prōiciuntur. Reservātīs Aeduīs atque Arvernīs, sī per eōs cīvitātēs reciperāre posset, ex reliquīs captīvīs tōtō exercituī capita singula praedae nōmine distribuit.

Caesar quarters his troops. Honors at Rome.

90. Hīs rēbus cōnfectīs in Aeduōs proficīscitur; cīvitātem recipit. Eō lēgātī ab Arvernīs mīssī quae imperāret sē factūrōs pollicentur. Imperat māgnum numerum obsidum. Legiōnēs in hīberna mittit. Captīvōrum circiter XX mīlia Aeduīs Arvernīsque reddit. T. Labiēnum cum duābus legiōnibus et equitātū in Sēquanōs proficīscī iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium lēgātum et L. Minucium Basilum cum legiōnibus duābus in Rēmīs collocat, nē quam ā fīnitimīs Bellovacīs calamitātem accipiant. C. Antistium Rēgīnum in Ambivarētōs, T. Sextium in Biturigēs, C. Canīnium Rebilum in Rutēnōs cum singulīs legiōnibus mittit. Q. Tullium Cicerōnem et P. Sulpicium Cabillōnī et Matescōne in Aeduīs ad Ararim reī frūmentāriae causā collocat. Ipse Bibracte hiemāre cōnstituit. Hīs [litterīs] cōgnitīs Rōmae diērum vīgintī supplicātiō redditur.